

Г. Г. СТАРОСТЕНКО
Ю. В. БУЛГАКОВ

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Навчальний посібник

@

Київ—2006

УДК.Ш) 145.1(477)(075.81
ББК(і5.9(4УКР)261.3я73
С77

Рецензенти

Л. В. Дейнеки — д-р екон. наук, проф. (Рада по вивченню продуктивних сил ПАН України);

С. П. Pinna — д-р екон. наук, проф. (Національна академія державної податкової служби України).

Старостенко Г. Г., Булгаков Ю.В.

С 77 Бюджетна система: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 240 с.

ІВХ 966-364-280-7

У посібнику розглянуто історію виникнення та формування бюджетних ПІДНОСНІ у різних політико-адміністративних утвореннях, розкрито теоретичну природу, сутність та роль бюджетних відносин у функціонуванні економіки, досліджено становище і розвиток "бюджетної" системи держави, її складові елементи, принципи побудови. Розкрито зміст державного та місцевих бюджетів, проаналізовано динаміку доходів та видатків державного бюджету України за роки незалежності. Чітку увагу надано бюджетному процесу, плануванню й прогнозуванню бюджету, організації і контролю за його виконанням.

Кожен розділ посібника супроводжується блоком запитань, та завдань для самоконтролю, отриманих у процесі вивчення дисципліни знань.

Посібник розрахований на студентів економічних спеціальностей усіх форм навчання, а також всіх бажаючих освоїти та вдосконалити знання з питань бюджетних відносин.

і* 1 .1". Старостенко, Ю. В Булгаков, 2006

-Г Центр навчальної літератури, 2006

Керівник вид. проєкту *Б-А Сладь.-збич*

Друкарська в авторській редакції

Коректор: *О. Гороіско*

Дизайн обкладинки *Б. В. Бирисое*

Верстка *О. В. Бабич*

Підд., до друку 14 04.06. Формат 60x84/16. Напір офсет. № 1
Гарнітура "Іаімс. Друк офсет. Ум. друк. арк. 15.

Видана шиття «Центр наЕчалі.ноі .«ісраі^рчи

ВУЛ. Електриків. 21

м.Київ, 04171,

тел./факс 425-01 -34, тел. 451 -65-95, 425-04-47, 425-20-63

8-800-50168-00 (безкоштовно в мсжа\ України)

е-таіі: оСпссііг^Чабоок.сот

с:ніг \\№^А.С\ П _СОМ І.А

СВІДОЦТВО ДК №2458 від 30 03 2006

Підруковайо з готових дкіпозійнЕпі ^ічоьиікї,
в ОП "Жіюмірська об.ідрукарня". Зам. 323

ЗМІСТ

Програма курсу ((Бюджетна система?))	5
<i>ПЕРЕДМОВА</i>	9
РОЗДІЛ 1. ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН	16
<i>Тема 1. Зародження бюджетних відносин</i>	16
<i>Тема 2. Становлення бюджетних відносин у Франції, Велико- британії та США</i>	23
<i>Тема 3. Становлення і розвиток бюджетних відносин на тери- торії України</i>	29
<i>Запитання для самоконтролю</i>	63
<i>Тести</i>	66
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ	71
<i>Тема 1. Бюджет як економічна категорія</i>	71
<i>Тема 2. Бюджетний механізм</i>	81
<i>Тема 3. Бюджетна політика</i>	94
<i>Тема 4. Способи формування та реалізації бюджетної політики</i> ..	100
<i>Запитання для самоконтролю</i>	114
<i>Тести</i>	117
РОЗДІЛ 3, БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ	122
<i>Тема 1. Склад і структура бюджетної системи</i>	122
<i>Тема 2. Законодавча і нормативна база функціонування бю- джетних відносин</i>	128
<i>Тема 3. Доходи і видатки державного бюджету</i>	133
<i>Запитання для самоконтролю</i>	147
<i>Тести</i>	149

ПРОГРАМА КУРСУ «БЮДЖЕТНА СИСТЕМА»

Розділ 1. ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

Тема 1. ЗАРОДЖЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

Зародження бюджетно-економічних відносин у країнах Стародавнього Сходу (Єгипет, Месопотамія, Вавилон, Китай), Стародавній Індії, Стародавній Греції, Стародавньому Римі та Римській Імперії. Найдавніші писемні джерела, присвячені регламентуванню економічних відносин. Внесок видатних правителів і мислителів древності у розвиток бюджетно-економічних відносин.

Тема 2. СТАНОВЛЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН У ФРАНЦІЇ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА США

Еволюція бюджетних відносин в Англії. Сутність «Великої хартії вольностей» та «Білля про права» та їх роль у становленні бюджетних відносин. Особливості бюджетного процесу в Англії у ХІХ ст. Періодизація бюджетної історії Франції. Роль бюджетних відносин у боротьбі Сполучених Штатів Америки за незалежність.

Тема 3. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Періодизація бюджетно-економічної історії України. Зародження бюджетних відносин у часи Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Бюджетні відносини за часів Польсько-Литовської доби. Бюджетні відносини Запорозької Січі як при-

клади гармонійного поєднання суспільних та особистих економічних інтересів. Вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на бюджетні процеси за часів Гетьманщини. Розвиток бюджетних відносин на західних українських землях у ХІХ столітті. Особливості процесу встановлення самостійних бюджетних відносин після повалення самодержавства. Трансформація системи державного управління за роки перебування України в складі Радянського Союзу. Становлення бюджетної системи після здобуття незалежності. Бюджетний кодекс України. Шляхи вдосконалення бюджетних відносин.

Розділ 2. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Тема 1. БЮДЖЕТ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Походження, еволюція та сучасне розуміння терміна «бюджет». Головні ознаки, економічна сутність та функції бюджету. Бюджет як основна ланка державних фінансів. Роль і місце бюджету в ринковій і командно-адміністративній моделях економіки. Відмінності рівня централізації національного доходу в бюджеті в різних моделях ринкової економіки.

Тема 2. БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ

Поняття бюджетного механізму. Основні підсистеми бюджетного механізму як сукупність інструментів державного регулювання економіки у сфері бюджетних відносин. Нормативно-правове, організаційно-управлінське та інформаційно-аналітичне забезпечення як економіко-адміністративні важелі механізму управління бюджетним процесом та бюджетними відносинами. Економічні важелі забезпечення формування бюджетних ресурсів. Механізм та принципи розподілу бюджетних ресурсів. Бюджетне фінансування. Бюджетне регулювання доходів та його методи.

Тема 3. БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА

Бюджетна політика як складова фінансової політики держави. Зміст, цілі, функції та суспільно-економічна роль бюджетної політики. Межі ефективності бюджетного регулювання. Функції і види бюджетного моніторингу та бюджетної статистики.

Тема 4. СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Бюджетна стратегія як довгостроковий курс бюджетної політики. Бюджетне планування і прогнозування: сутність, завдання, методи, форми реалізації. Зміст, мета та принципи бюджетного програмування. Методика оцінки ефективності бюджетних програм.

Розділ 3. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Тема 1. СКЛАД І СТРУКТУРА БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ

Бюджетна система України: сутність, структура, принципи функціонування. Державний і місцеві бюджети. Зведений бюджет як сукупність усіх складових бюджетної системи. Загальний та спеціальний фонди бюджету.

Тема 2. ЗАКОНОДАВЧА І НОРМАТИВНА БАЗА ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

Суб'єкти правових бюджетних відносин. Функції правових актів у сфері бюджетних відносин. Правові документи, що регламентують проведення бюджетної політики. Порядок затвердження і виконання державного бюджету. Форми міжбюджетних відносин, передбачені Бюджетним кодексом України.

Тема 3. ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Структура доходів загального і спеціального фондів бюджету. Головні джерела бюджетних надходжень. Неподаткові надходження, їх склад та класифікація. Наукова класифікація видатків бюджету. Недосконалість формування системи бюджетних видатків та напрямки її вдосконалення. Пріоритетні напрями бюджетної політики у соціальній сфері.

Розділ 4. НАПРЯМИ ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Тема 1. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ: МЕТОДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТА ДЖЕРЕЛА ПОКРИТТЯ

Бюджетний профіцит і бюджетний дефіцит. Критерії класифікації бюджетного дефіциту. Відкритий і прихований, вимушений і свідомий, стійкий і тимчасовий, фактичний, структурний та циклічний, активний і пасивний бюджетний дефіцит. Економічні передумови виникнення бюджетного дефіциту в Україні. Заходи держави щодо подолання бюджетного дефіциту та джерела його покриття. Поняття зовнішнього боргу та характеристика його структури. Рейтинг зовнішніх зобов'язань України. Негативні й позитивні аспекти зовнішніх запозичень, передумови, необхідні для ефективного використання зовнішніх позик.

Тема 2. ОПТИМІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КОНТРОЛЮ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ

Державні утворення, що беруть участь у виконанні бюджету та їх повноваження. Казначейська форма виконання бюджету. Функції державного казначейства у процесі виконання бюджету, порядок виконання Державного та місцевих бюджетів. Сутність бюджетного обліку, предмет, методи, завдання та основні функції. Загальна схема документообігу. Обліковий реєстр. Способи ведення бюджетного обліку. План рахунків та його структура. Баланс виконання бюджету.

Тема 3, УДОСКОНАЛЕННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Сутність міжбюджетних відносин. Особливості української політики фінансового вирівнювання. Передумови збалансованого економічного розвитку регіонів. Сутність моделі стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій, економічна теорія бюджетного федералізму. Концепція реформування міжбюджетних відносин.

ПЕРЕДМОВА

Питання надійного управління бюджетним процесом належать до найгостріших як в економічному й соціальному, так і в політичному контексті. Бюджет та бюджетна система загалом відносяться до тієї сфери суспільного життя, що безпосередньо стосується інтересів усіх і кожного, адже в бюджеті будь-якої країни відбиваються важливі економічні, соціальні, політичні проблеми життя суспільства й людини.

Бюджет як державний інститут склався в процесі тривалої еволюції. Перші бюджетно-економічні відносини виникли близько 10 тисяч років тому, одночасно із зародженням перших цивілізацій. Сам термін «бюджет» започатковано від норманського (старофранцузького) слова *Bouieße* (шкіряна сумка, портфель), тобто має алегоричне етимологічне походження. В епоху Середньовіччя (XI ст.) в Англії канцлер казначейства приносив у парламент портфель з фінансовими документами, а також промовою про стан державних фінансів, яка, власне, й дістала назву *бюджет*.

У сучасному понятійному та функціональному значенні бюджет є продуктом епохи західної конституційної демократії. В офіційний і науковий вжиток цей термін входить після епохи буржуазно-демократичних перетворень у Великобританії в 30-ті роки XVIII ст., однак далеко не відразу стає загальноживаним. Так, у трьохтомному трактаті «Управління фінансами» французького автора Жака Неккера (1732—1804), що вийшов незадовго до Великої французької революції, слово «бюджет» навіть не вживається.

Отже, у сучасному сутнісно-функціональному призначенні бюджет має порівняно недавнє історичне походження. За своїм змістом бюджет ширший від розпису державних доходів і видатків, який існував задовго до власне бюджету. Під бюджетом треба розуміти законодавчий акт, що легітимізує розпис доходів і

видатків у формі фінансового документа. У демократично-правовій державі лише вища законодавча влада повноважна надати бюджету будь-якого рівня чинність закону через процес приймання рішень за демократичними процедурами.

Досить часто бюджет розглядається як важливий засіб реалізації функцій держави, як основний інструмент впливу на різні сторони розвитку економіки та суспільства. Найбільш поширене визначення бюджету як фінансового документа у формі закону, що відображає кошторис державних видатків та джерел їх фінансування. При цьому він розглядається як інформаційний, контрольний та управлінський засіб, що дає змогу ефективно регулювати розподільні й перерозподільні процеси у суспільстві, забезпечуючи оптимальне співвідношення між індивідуальним та суспільним споживанням.

Бюджет як економічна категорія — це система економічних відносин, що складаються в суспільстві в процесі формування, розподілу та використання централізованого грошового фонду країни, призначеного для задоволення суспільних потреб. Будучи частиною бюджетних відносин, державний бюджет як категорія характеризується тими самими рисами, що притаманні фінансам у цілому, але водночас має свої особливості, які відрізняють його від інших сфер та ланок фінансових відносин.

По-перше, бюджет є економічною формою перерозподільчих відносин, пов'язаних з відокремленням державою частини національного доходу та її використанням для суспільних потреб.

По-друге, за допомогою бюджету здійснюється перерозподіл національного доходу (національного багатства) між найважливішими сферами суспільного виробництва (промисловістю, сільським господарством, транспортом, будівництвом і т.д.), в межах галузей народного господарства між сферами суспільної діяльності (виробничою і невиробничою сферами економіки), між регіонами країни та територіями.

По-третє, область бюджетного розподілу займає центральне місце в складі державних фінансів, що визначає ключове положення бюджету порівняно з іншими ланками фінансової системи.

Існування суспільства пов'язано з утворенням державних органів, які здійснюють процеси управління всіма напрямками діяльності. Головною мстою державних органів є підвищення передусім матеріального добробуту громадян країни, що здійснюється через виконання різних функцій, до яких можна віднести оборонну, економічну, соціальну, екологічну та ін. Для здійснення цих функцій держава повинна мати відповідні грошові та інші

матеріальні та нематеріальні ресурси. З цією метою утворюється бюджетна система — сукупність показників державного та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована певними нормами права. Бюджетна система будь-якої країни — важлива невід’ємна частина загальної фінансової системи і визначається як система економічних відносин, які складаються між державою та громадянами в процесі збирання, розподілу та перерозподілу грошових коштів з різних джерел отримання.

За допомогою бюджетної системи держава має можливість здійснювати фінансування різних заходів, проектів, напрямів діяльності. За рахунок бюджетних коштів та їх перерозподілу держава проводить свою економічну політику, різні соціальні реформи, здійснює підтримку окремих верств населення насамперед найбільш незахищених та тих, хто потребує такої підтримки (у першу чергу — пенсіонери, інваліди, малолітні діти та ін.). Держава також може здійснювати підтримку окремих галузей національної економіки, підприємств, виробництво різних видів товарів, виробів, надання послуг, які є життєво необхідними для громадян країни. Через бюджетну систему держава має можливість достатньо ефективно впливати на науково-технічний прогрес, структурну перебудову економіки, розширювати зовнішньоекономічну діяльність, економічними методами стимулювати збільшення валового національного продукту за рахунок підвищення загальноосупільної продуктивності праці тощо.

В умовах ринкових відносин і особливо в перехідний період до ринку бюджетна система є найважливішим економічним регулятором. Від того, наскільки правильно побудовано бюджетну систему залежить ефективне функціонування всього народного господарства країни, зовнішніх відносин.

Головними законодавчими документами, що визначають порядок утворення, існування та функціонування бюджетної системи в Україні, є Конституція України, яку було прийнято 28 червня 1996 року, та Бюджетний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 21 червня 2001 року. Згідно з цими законодавчими актами Бюджетна система України складається з державного і місцевих бюджетів (у тому числі бюджету Автономної Республіки Крим, обласних та районних бюджетів, бюджетів районів у містах, бюджетів місцевого самоврядування). Водночас потрібно розрізняти такі поняття, як бюджети місцевого самоврядування та місцеві бюджети. Під бюджетами місцевого

самоврядування розуміють бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань. Під місцевими бюджетами визначають бюджет АРК, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

До законодавці' бази, котра регулює бюджетні відносини в Україні, крім вищезазначених відносяться також інші законодавчі акти, до яких відносяться: Закони про Державний бюджет України, які приймаються щорічно; інші Закони, які регулюють бюджетні правовідносини; нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, а також акти центральних органів виконавчої влади, прийняті на підставі й на виконання Бюджетного кодексу, Інших законів України та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України; рішення органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до Бюджетного кодексу.

Незважаючи на досить потужну законодавчу базу, яка існує в Україні, можна констатувати, що вона є ще недосконалою та нестабільною. Згідно з діючими Законами державний бюджет повинен бути прийнятий до початку нового фінансового року і бути незмінним протягом цього року. Як свідчить існуюча практика, до вже прийнятого і затвердженого Верховною Радою України державного бюджету дуже часто вносяться та приймаються нові доповнення і зміни, особливо це стосується окремих статей витрат або розвитку окремих регіонів. У деяких випадках такі зміни носять сумнівний і явно виражений протекціоністський характер.

Поки що фінансовий потенціал і реального, і фінансового секторів економіки, і доходи громадян та держави суттєво обмежені. Зведений бюджет нашої держави значно менший за обсягом від бюджетів окремих європейських країн, які значно (Інкони у десятки разів) поступаються Україні за територією та чисельністю населення. На жаль, як не прикро це констатувати, після проголошення незалежності українська бюджетна практика багато в чому продовжувала ґрунтуватись на старих засадах адміністративно-командної системи. Про це свідчить відсутність сучасних бюджетних технологій, форм і методів бюджетного менеджменту, реального планування бюджету на середньо- і довгостроковий періоди. У цих умовах питання оптимізації складу та структури бюджетних доходів і видатків, раціоналізації бюджетного процесу, забезпечення ефективної діяльності всіх органів законодавчої та виконавчої влади, наділених бюджетними повноваженнями, набуває особливого значення.

Під бюджетним процесом розуміють систему поетапного прийняття рішень та їх виконання, за допомогою якої повноважні на те представники суспільно-політичних груп та інститутів пропонують, розглядають і схвалюють бюджет. У свою чергу, державні органи збирають і витрачають бюджетні кошти, передбачені законом. В умовах демократії бюджетний процес виконує роль своєрідного торгу, учасники якого — виборці, політики, державні функціонери — через політичний механізм ведуть боротьбу за доступ до обмежених фінансових ресурсів. У такий спосіб у бюджеті тісно переплітається широкий спектр інтересів та протиріч, а прийняття бюджету завжди є компромісним політичним рішенням. Це, у свою чергу, пояснює, чому таким складним і суперечливим є бюджетний процес і наскільки важливо мати надійні механізми управління ним.

Бюджет відображає масштаби державної діяльності й водночас обмежує її. З одного боку, це кошти, що надходять у розпорядження держави і визначають її фінансовий потенціал, а з іншого — у бюджеті зосереджені грошові фонди суспільного користування, що перебувають не стільки у власності, скільки в розпорядженні органів державної влади і витрачаються на ухвалені суспільством на основі суспільного вибору цілі. В ідеалі бюджет — це грошові кошти, довірені платниками податків в управління підзвітному їм персоналу урядових, насамперед фінансових, установ. Однак у дійсності до цього ідеалу ще далеко. У будь-якого користувача та розпорядника тих чи інших коштів, у тому числі й бюджетних, завжди є власні інтереси, які далеко не завжди збігаються з інтересами власника, а часто є відмінними від них. Завдання ефективної організації бюджетного процесу полягають у тому, щоб мінімізувати ці відмінності інтересів і надати їм одновекторного спрямування. Чим більше вдається реалізувати це завдання, тим більше бюджет служить інтересам усього суспільства, а не окремих політичних сил та бюрократичних кланів.

Сьогодні протиставляти, як це робили раніше, ринкове й неринкове середовище вже неможливо і недоречно. Так само як економіка поступово набуває соціальної орієнтованості і далеко не завжди керується виключно мотивами максимізації прибутку, так і в державне фінансове господарювання все більше проникають ринкові елементи. Фінансова результативність діяльності держави вимірюється не стільки кількістю витрачених нею коштів, скільки отриманим ефектом. Розробники сучасних технологій досконалого бюджетного механізму ставлять перед собою за-

вдання поширити на бюджет базові підходи ринкової економіки, що стимулюють Ініціативу, раціональність, доцільність.

Ідеальна модель бюджетного механізму передбачає дотримання правил формування й виконання бюджету на основі загальноприйнятих принципів, які відповідають цінностям демократичної і правової держави, громадянського суспільства, ринкової економіки. До цих принципів, сформованих у процесі еволюції фінансової теорії та практики як фундаменту побудови бюджету й організації бюджетного процесу, належать повнота, єдність і періодичність бюджету, його реальність, прозорість і відкритість.

Повнота бюджету означає не тільки повне зосередження в бюджеті доходів і видатків, а й делегування фінансовим органам повноти повноважень і відповідальності щодо надходження та витрачання бюджетних коштів, що і входить, власне, до завдань бюджетного менеджменту.

Єдність бюджету передбачає необхідність співвіднесення видаткової та дохідної частин бюджету, а також документоване зведення всіх статей видатків і джерел доходів до єдиного всеохоплюючого кошторису.

Принцип *періодичності* означає регулярну перевірку надходження бюджетних доходів і використання видатків, чітке дотримання встановленої частоти та невідворотності контролю.

Реальність, або точність, полягає в оцінці державних потреб і наявних фінансових ресурсів на основі обґрунтованих розрахунків, а не добрих побажань чи кон'юнктурних міркувань.

Принцип *прозорості* вимагає чіткого, зрозумілого і ясного доведення до всіх і кожного інформації про те, хто і скільки внесе та витратить бюджетних коштів. Не випадково символом Європейської організації вищих органів фінансового контролю є кристал, за образом і подобою якого бюджети мають бути прозорими. Існує спеціальний міжнародний стандарт, який включає необхідність забезпечення прозорості, гласності та відкритості державних фінансів, прийнятий Радою керуючих Міжнародного валютного фонду в 1998 р. у формі «Кодексу (декларації принципів) щодо забезпечення прозорості в бюджетній і податковій сферах». Цей кодекс був рекомендований до застосування насамперед у країнах із перехідною економікою. На жаль, в Україні, де питання прозорості бюджету і бюджетної системи стоять особливо гостро, головні принципи і позиції кодексу не знайшли реального втілення в практиці роботи фінансових і податкових органів.

Принцип *відкритості* не обмежується гласністю бюджету, тобто його обнародуванням, а й означає відкритість для громад-

ськості самого процесу складання бюджету, що передбачає врахування в бюджетних призначеннях національних проблем і заявлених потреб громадян, як і відображення позицій делегованих виборцями представників їхніх Інтересів у парламентах.

Протягом ХХ ст. масштаби економічної і соціальної діяльності, прямо чи опосередковано контрольованої державою на різних рівнях юрисдикції (центральному, регіональному, місцевому), істотно зросли. За останні сто років відношення консолідованого бюджету до національного продукту в розвинених країнах зросло з 10 до 30—50 % (в окремих випадках до 60 %). Як наслідок, функції бюджетів адміністративно-територіальних і відомчих структур зазнали значної диверсифікації, вийшли далеко за межі простого розпису доходів і видатків. Бюджети перетворилися у кардинально важливий чинник економічних ефектів, соціальних і політичних перетворень, у них переплітається широкий спектр різнорівневих інтересів та суперечностей.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні у сфері бюджету, мають свої особливості й потребують пошуку ефективних способів вирішення найгостріших проблем економічного й соціального життя держави. Вирішення проблем бюджетного дефіциту, зменшення державного боргу, мобілізації та ефективного використання бюджетних коштів можливе тільки за умови застосування сучасних ефективних методів і прийомів бюджетного планування, прогнозування, менеджменту і контролю, впровадження в практику середньо- і довгострокового бюджетного планування.

*P**

ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

ТЕМАТИКА РОЗДІЛУ

Тема 1. Зародження бюджетних відносин

Розкриває процес зародження та характеризує прообрази бюджетно-економічних відносин у цивілізаціях країн Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції, Стародавнього Риму та Римської імперії, висвітлює вагомий внесок у розвиток економічних відносин у частині оптимізації надходжень та видатків державної казни стародавніх мислителів.

Тема 2. Становлення бюджетних відносин у Франції, Великобританії та США.

Охарактеризовано особливості формування бюджету в країнах, які першими сформували бюджетні відносини, з урахуванням національних особливостей та впливу внутрішніх і зовнішніх суспільно-економічних і політичних чинників.

Тема 3. Становлення і розвиток бюджетних відносин на території України

Виходячи з предмета дослідження, визначено основні періоди формування бюджетних відносин на теренах сучасної України, розкрито особливості бюджетних процесів у межах кожного періоду, починаючи з часів Київської Русі і закінчуючи періодом існування України як незалежної держави,

ТЕМА 1

ЗАРОДЖЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

Програмна анотація. Зародження бюджетно-економічних відносин у країнах Стародавнього Сходу (Єгипет, Месопотамія, Вавилон, Китай), Стародавній Індії, Стародавній Греції. Стародавньому Римі та Римській Імперії. Найдавніші писемні джерела, присвячені регламентуванню економічних відносин. Внесок видатних правителів і мислителів древності у розвиток бюджетно-економічних відносин.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. **Всемирная история экономической мысли. — Т. 11. — М.,: Мысль, 1988.**
2. **Древнекитайская философия: в 2 т. — М., 1972—1973.**

3. *Иноземцев В. Л.* Очерки истории экономической общественной формации. — М.: Тартус-Альфа: Век, 1996. — 400 с.
4. История экономических учений / Под ред. В. А. Жамина, Е. Г. Василевского. — М.: Изд. Моск. ун-та, 1989. — 4. 1. — 368 с.
5. *Каплю Ж.* Функции денег в Римском обществе в период Империи. — М., 1970.
6. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003. — 523 с.
7. Хрестоматия по истории Древнего Востока. — М., 1980. — 4. 1.
8. *Юхименко П. І., Леоненко П. М.* Історія економічних учень: Навч. посіб. — 3-тє вид., випр. — К.: Знання-Прес, 2002. — 514 с.

Прообраз бюджетних відносин виник разом із формуванням державних утворень як фінансова складова діяльності держави. Перші економічні відносини виникли одночасно із зародженням перших цивілізацій, коли почала розвиватися економічна думка.

На жаль, суто економічних трактатів стародавніх часів віднайти практично неможливо, адже економічна думка давніх часів не була відокремлена від політико-правової та релігійної.

З IV тис. до н.е. у Месопотамії¹¹ і Єгипті розпочався процес становлення класового суспільства. Матеріальною базою цього процесу була технічна революція, пов'язана з початком використання металевих виробів та переходом до зрошувального сільського господарства. Це дало можливість отримувати додатковий продукт і стимулювало розподіл праці.

В окремих регіонах Стародавнього світу стали зароджуватись і розвиватись товарно-грошові відносини, пов'язані з обслуговуванням торгівлі (Фінікія, Вавилон, Греція). На цій основі почала виникати приватна власність, що базувалася здебільшого на праці рабів.

Формування ознак державності в класовому суспільстві вимагало теоретичного обґрунтування функціонування органів управління, організації господарства як на державному рівні, так і на рівні господарських одиниць. Незважаючи на певну незавершеність висновків, нечіткість положень, що притаманно будь-якому процесу на стадії зародження, економічна думка тих часів заклала підвалини сучасних теорій, а окремі твердження є актуальними й сьогодні.

Помітну роль у розвитку економічних відносин відіграли цивілізації країн Стародавнього Сходу, запропонувавши схеми вирішення економічних проблем, окремі положення яких стали згодом основою формування бюджетних відносин. Економічні відносини цих країн базувались на натуральному господарстві й регулювалися, з одного боку, успадкованими від первісно-общинних часів традиціями, а з іншого — державною регламентацією, яка багато в чому ґрунтувалася на тих самих традиціях. Знання економічного напрямку мали догматичний, апіорний характер.

Одним із найдавніших писемних джерел, що збереглося до наших днів, є «Повчання Гераклеопольського царя своєму сину Мерікара» (Стародавній Єгипет, XXII ст. до н.е.), де висловлюється думка про необхідність ефективного функціонування апарату управління, у надійності цього апарату автор послання вбачає запоруку успішного царювання.

Основний зміст кодексу законів старовавилонського царя Хаммурапі (1792—1750 рр. до н.е.) — створення умов, за яких сильний не пригноблював би слабкого. Для цього були передбачені юридичні норми, що регламентували господарські відносини, встановлювали відповідальність виконавців тощо.

У давньоіндійському трактаті про мистецтво політики й управління державою «Артхашастра», який приписується *Каутіяї Вішнугупті* — раднику царя Чандрагупті (кінець IV ст. до н.е.), уперше подаються рекомендації щодо фінансового устрою держави, поповнення дохідної частини, ведення обліку доходів і видатків. Зокрема, передбачалося створення державного апарату чиновників, які б контролювали окремі галузі господарства країни. На державу покладалася турбота про заселення й облаштування окремих територій, розвиток сільського господарства, вводилися окремі статті доходів і видатків держави та їх жорсткий документальний контроль. Незважаючи на більше ніж двохтисячолітню давність окремі положення цього трактату не втратили своєї актуальності й у наш час.

У «Законах Ману» — найвідомішому джерелі індуїзму, крім релігійних питань, окреслено соціальну структуру суспільства, питання організації виробництва,

Представник Стародавнього Китаю *Конфуцій* (551—479 рр. до н.е.) був засновником специфічної течії економічної думки, яка успадкувала його ім'я. Головний зміст її — установлення етико-моральних норм управління, які відповідали Інтересам аристократії.

Противагу конфуціанським концепціям соціально-економічного устрою держави в VI—III ст. до н.е. в Китаї складав Легізм, прихильники якого відстоювали модель управління державою на основі законів для всіх, а не ритуалів, здійснювали реформи, спрямовані на скасування патріархальних відносин у суспільстві, були поборниками політичної централізації й об'єднання країни. Легізм пов'язаний з іменами *Цзи Чайїя*, *Лі Куя* (424—386 рр. до н.е.) та *Гунь Сунь Яна* (390—338 рр. до н.е.).

Основою розвитку економічних відносин у Стародавній Греції можна вважати практичні дії правителів — Солона, Пісістрата, Перікла, а також мислителів — Ксенофонта, Платона, Аристотеля.

Ксенофонт (близько 430—355 або 354 рр. до н.е.) абсолютизував устрій аграрної Спарти. У своєму трактаті «Домострой» він віддавав перевагу землеробству і негативно ставився до занять ремеслами та торгівлею, але не виключав можливості використання торгівлі для збагачення землевласників. У творі «Кіропедія» Ксенофонт дійшов думки про ступінь залежності ринку від розподілу праці. Розмірковуючи над способами збільшення виробництва товару, він наголошував на значенні зростання продуктивності праці, що водночас сприяло б збільшенню надходжень до казни. У політико-економічному трактаті «Про доходи» запропоновано план збільшення доходів Афінської держави на основі чистого доходу, який визначався як надлишок створеного продукту над витратами на його виробництво.

Платон (428 або 427—348, або 347 рр. до н.е.) одним із перших досліджував рівень цін, вважаючи, що вони мають регулювати державою, причому за основу має братись така ціна, яка б забезпечувала отримання помірному прибутку. Як і Ксенофонт, найбільш важливою галуззю економіки Платон вважав землеробство, менш важливою — ремесла, і зовсім недостойною — торгівлю. Ремеслом і торгівлею повинні були займатись іноземці. У праці «Держава» Платоном було сформульовано проект ідеального устрою, згідно з яким держава уявлялася як форма вирішення суперечностей між багатогранністю потреб людей і однорідністю їхніх здібностей. У праці «Закони» запропоновано проект Державного устрою, з поділом громадян на класи залежно від матеріального забезпечення.

Аристотель (384—322 рр. до н.е.) був прихильником приватної власності. Коли користування власністю буде розподілено між окремими особами, зникнуть взаємні звинувачення, і всі бу-

дуть у виграші, оскільки кожний почне щиросердно ставитись до того, що йому належить, добропорядність буде слугувати свого роду регулятором у користуванні.

В економічних відносинах Аристотель вбачав лише соціальні форми спілкування і виділив спілкування в межах окремої сім'ї, спілкування щодо ведення господарських справ та спілкування для обміну благами. Усі економічні відносини мають на меті лише вигоду, і до неї зводяться всі розрахунки. У спілкуванні, яке називається дружбою, а тим більше в спілкуванні, яке стосується держави, мотиви, які визначають поведінку людей, мають бути іншими. Покласти в основу держави лише майнову вигоду громадян означало б, вважав Аристотель, замінити державне спілкування лише господарським.

Погляди з економічних питань Аристотель виклав у працях: «Нікомахова етика» і «Політика», де описується проєкт ідеальної держави, яка могла б примирити між собою різні класи — землеробів, скотарів, ремісників, торговців, найманих робітників і рабів. Вільні громадяни повинні виконувати функції управління, нагляду і контролю, а раби мають займатися тяжкою працею. Аристотель виділяє два шляхи накопичення багатства: «економіку» і «хрематистику». Перший тип господарювання дає все необхідне для досягнення членами сім'ї вищої мети — блаженства. Придбання, здійснювані «економікою», здійснюються відповідно до законів природи. «Хрематистика», на відміну від «економіки», базується на необмеженій наживі, безмежному придбанні й накопиченні. Таким чином, Аристотель одним із перших описав окремі риси економічного явища, яке в сучасних умовах дістало назву «тіньової економіки».

Характерною особливістю давньогрецького суспільства було негативне ставлення до особистих податків, оскільки громадяни вважали, що такі податки несуть тавро рабства і тому є принизливими. Ставлення до податків на майно було терпимішим. Ось чому основним джерелом надходжень до державної казни були податки з іноземців, куртизанок, вільновідпущеників, данина союзників, доходи від експлуатації природних ресурсів — морів, рудників. Незважаючи на відсутність системності, механізм збору надходжень у Стародавній Греції був досить розгалужений і забезпечував основні потреби держави.

За особливостями економічного розвитку Стародавній Рим багато в чому був подібний до Стародавньої Греції. У фінансовому господарстві доходи держави були також безсистемними, спостерігалось незадоволення вільних громадян необхідністю

сплачувати додаткові податки, і державна казна поповнювалася в основному за рахунок інших народів.

У ранній період існування Римської держави застосовувались примусові прями та непрямі збори з громадян, які мали випадковий та нетривалий характер. У міру зростання могутності Риму все вагомішу роль почали відігравати доходи від завоювань. Громадяни Риму податками практично не обкладались. Підкорені народи обкладались різноманітними зборами й повинностями, частина землі у них відбиралась і роздавалась у платне користування римським громадянам. Побори і хабарі римських чиновників часто викликали народні повстання.

Зі встановленням у Римі імперії становище провінцій поліпшується, зловживання відкупників зменшуються, для надходжень у казну починають вводитися старі податки, права громадян Риму та підданих вирівнюються.

Імператор Август Октавіан (63 р. до н.е. — 14 р. до н.е., Імператор з 27 р. до н.е.) концентрує у своїх руках усі важелі фінансового управління, що сприяє більш стабільному та системному характеру надходжень до казни.

Каракалла Септимій Бассіан (186—217 рр. н.е., імператор у 211—217 рр. н.е.) відновив податки з громадян та митні збори, заходи щодо конфіскації майна, запровадив 1 % акциз на внутрішнє споживання, на спадок.

При Діоклетіані Валерії (243—313 або 316 рр. н.е., імператор у 284—305 рр. н.е.) впроваджуються поземельний та промисловий податки.

Константан (близько 285—337 рр. н.е., імператор у 306—337 рр.) з метою покриття витрат адміністративного управління та військових потреб значно збільшив кількість нових податків і натуральних повинностей.

Внутрішню основу господарювання в Давньому Римі складала сільськогосподарські виробники, ремісники та торговці. У сільському господарстві переважало *селянське землекористування*, на землях якого вироблялася більша частина сільськогосподарської продукції. Селянські наділи або безпосередньо закріплялись у власність громадян, або орендувались ними у держави чи окремих землевласників. Продукція призначалася здебільшого для внутрішнього споживання або на обмін із сусідами і на ринок. Практично не надходила.

Па *рабовласницьких господарствах-вїйшах* використовувалась переважно праця рабів I, крім того, залучались вільнонаймані працівники з числа розорених селян. Більша частина продукції надхо-

дила на ринок. Продуктивність праці раба була на 40 % меншою, ніж у вільного землевласника, але в той час широко застосовувалась кооперація. Урожайність на віллах була досить високою. На окремих віллах вирощували екзотичні квіти і фрукти, розводили павичів і куріпок і мали дохід до тисячі відсотків на рік.

Латифунда почали виникати в I ст. до н.е. в результаті завойовницьких війн, які вів Рим зі своїми сусідами, а також у результаті розорення селян. Земля в латифундіях здебільшого здавалась в оренду, тому вкладення капіталів у латифундії було досить вигідним. Вкладення капіталів у землю було вигідним ще й тому, що тривалий час у Римській імперії податки на землю не сплачувались, через що значна частина аристократів, торговців намагалася вкласти капітали саме в землю. На думку французького дослідника Ж. Каллю, земля у Давньому Римі приносила дохід, який коливався від 3 до 13 %, гроші давали дохід близько 6 %, а доходи від морської торгівлі у виняткових випадках досягали 30 %. Беручи до уваги, що вкладення капіталу в земельну власність було дуже поширеним, можна стверджувати, що нормальний дохід становив 6 %, а амплітуда процентних ставок була близькою до сучасної— 4—12 %.

У Римській імперії було сформовано біметалеву грошову систему. Золоті монети карбувалися при імператорському дворі в Римі, а срібні — у великих торговельних центрах. Співвідношення вартості золота і срібла в період пізньої Республіки коливалось від 1 : 12 до 1 : 9. З виникненням грошової системи почали відбуватися й інфляційні явища. Наприклад, у період з 27 р. до н.е. до 6 р. н.е. інфляція становила близько 4 % на рік, що призвело до подорожчання хліба в 2,5 раза.

Починаючи з середини II ст. н.е. до початку III ст. н.е. зростання цін набуло некерованого характеру. Ціни на основні сільськогосподарські продукти зросли більш ніж у 100 разів, а хліб подорожчав у 200 разів. З метою стабілізації грошового ринку Діоклетіан (284—304 рр. н.е.) видав едикт про фіксовані ціни, де перелічувалися практично всі продукти харчування, сировина та ремісничі вироби. Обмежувався і рівень заробітної плати. Забезпечена у такий спосіб стабілізація тривала лише п'ять років, після чого потім почалося різке зростання цін.

ТЕМА 2

ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН У ФРАНЦІЇ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА США

Програмна анотація. Еволюція бюджетних відносин в Англії. Сутність «Великої хартії вольностей» та «Білля про права» та їх роль у становленні бюджетних відносин. Особливості бюджетного процесу в Англії у XIX ст. Періодизація бюджетної історії Франції. Роль бюджетних відносин у боротьбі Сполучених Штатів Америки за незалежність.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Л. Фінансова думка заходу в XX столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). — Львів: Каменяр, 200. — 302 с.
2. Васипик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
3. Всемирная История экономической мысли. — Т. 11. — М.: Мысль, 1988.
4. Иноземцев В. Л. Очерки истории экономической общественной формации. — М.: Тартус-Альфа; Век, 1996. — 400 с.
5. История экономических учений/ Под ред. В. А. Жамина, Е. Г. Василевского. — М.: Изд. Моск. ун-та, 1989. — 4. 1. — 368 с.
6. Пасічник Ю. 8. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.; Знання-прес, 2003. — 523 с.
7. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов. — М.: Инфра — М, 1996. — 192 с.
8. Хрестоматия по истории Древнего Востока. — М., 1980. — Ч. 1.
9. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. — 3-тє вид., випр. — К.: Знання-прес, 2002. — 514 с.

Однією з перших країн, де були встановлені бюджетні відносини, є Англія. Прийнята у 1215 р. «Велика хартія вольностей» в одній із статей встановила своєрідний розподіл прав між королем і парламентом. Відтепер король не мав права публікувати статути¹ > призначати податки, утримувати військо без згоди народних представників або парламенту.

У першій половині XVII ст. в Англії було покладено початок процедурі вотування фінансових законів парламентом. У 1628 р. прийнято другу англійську хартію — «Петицію про права», яка проголошувала, що жоден податок не може бути введений без згоди парламенту. Парламентом засуджувалися як добровільні, так і примусові позики. Незважаючи на підписану хартію, королівські чиновники продовжували стягувати ряд податків. Проти стояння парламенту й короля максимально загострилися за часів правління Якова II. Його наслідком стала революція 1688 р., у результаті якої «Білль про права» знову підтвердив, що дозвіл на збирання податків належить тільки зборам представників країни. Таким чином, 1688 рік, вважається роком остаточного встановлення бюджетного права в Англії. Англійський парламент отримав законодавчо закріплене право затверджувати доходи і видатки. Цей рік також вважається початком відліку прийняття та затвердження бюджету.

Відтепер при затвердженні бюджету кошти держави та короля розмежовувались. Доходи, передбачені для корони, мали задовольняти потреби королівського дому. Усі публічні витрати затверджувались голосуванням у парламенті.

З початку XVII ст. до початку XX ст. англійська бюджетна система зазнавала деяких трансформацій. Протягом 1625—1660 рр. існували податки на окремі товари. У XVII ст. існував податок для окремих професій — аукціоністів, комісіонерів, лихварів тощо. У 1798 р. був уперше застосований податок на доходи громадян.

Система оподаткування, започаткована законом від 1803 р., поклала початок системі, яка збереглася до 20-х років XX ст. Відповідно до цього закону доходи поділялись на п'ять категорій, у кожній з яких податок утримувався із самого джерела доходу, наприклад, податок на землевласника утримувався з орендаря або квартиранта, а останні відповідно зменшували суму орендної плати.

У період Республіки за правління Кромвелля протягом 20-ти років було введено до 200 видів акцизів, причому оподаткуванню підлягали всілякі об'єкти, наприклад коробки для масла або солон'яна потерть. Боротьба землевласників за скасування земельного податку велася із XVII до кінця XVIII ст. І привела до його зниження, а згодом і повного скасування.

Організація бюджетного процесу в XIX ст. мала такий вигляд. На місцях компетентні агенти оцінювали потреби й побажання місцевого населення і передавали відповідні цифрові дані центральні органи. Центральні органи розглядали ці проекти-

вносили зміни, доповнення, разом з конкретними міністерствами відсилали проект міністру фінансів. Міністр фінансів оцінював проекти бюджетів відповідних міністерств, приєднував до них особливі, не враховані в проектах бюджетів доходи та видатки і направляв їх на розгляд парламенту з пояснювальною запискою. Отримавши схвалені показники, організовував виконання і контроль за державними коштами.

Роль центрального фінансового органу Англії виконувало Бюро казначейства, на чолі з першим лордом казначейства, зазвичай головою кабінету, який був, як правило, головою правлячої партії і здійснював загальне керівництво. Безпосередньо фінансовими справами займався Канцлер казначейства. Крім того, до складу Бюро входили три молодші лорди, два секретарі, які були членами міністерства, а також один постійний секретар, який був поза політикою і стежив за дотриманням традицій і послідовністю ведення справ. Інколи перший лорд казначейства суміщав свої функції з функціями канцлера казначейства.

У питаннях доходів і видатків Казначейству повністю підпорядковувалися всі цивільні міністерства та відомства, а також Головне управління доходів, управління національного боргу, карбування монет, відомство постачання, відомство позик для громадських робіт, відомство громадських робіт і будівель. Головне управління пошти, Адміністрація внутрішніх доходів, управління державною власністю. Підпорядковувалися казначейству у фінансових питаннях і військове та морське відомства, хоча і з широкими автономними повноваженнями.

Компетентні дії апарату Бюро казначейства, жорсткий контроль за доходами та видатками знаходили підтримку в населення Англії.

Розвиток бюджетних відносин в Англії від початку XIII ст. до першої половини XX ст. — це шлях безперервної боротьби між адміністративною владою та парламентом. Успіх у цій боротьбі залежав від прагнення народу відстоювати свої права всіма доступними способами — від збройної боротьби до стриманого, виваженого врахування всіх обставин з метою досягнення прийняттого рішення. У результаті постійного поліпшення бюджетних відносин Англія вже наприкінці XIX ст. сформувала власну законодавчу базу, відповідні інституції розробили механізми збору бюджетних коштів та контролю за їх витратами.

Бюджетна історія Франції поділяється на три періоди:

- 1) період Генеральних штатів;
- 2) період парламентів;
- 3) період організації сучасного ладу.

У середні віки феодальні збори склалися зі значних васалів, баронів і прелатів, які, обіцяючи субсидії королю, самі ж і збирали їх зі своїх підданих, не питаючи на це їхньої згоди.

У 1314 р. король Філіпп Красивий бажаючи поповнити казну, звернувся прямо до представників народу. Генеральні штати, складені з представників дворян, прелатів, буржуа, оголосили про готовність допомагати королю відповідно до можливостей та бажання. Скориставшись невизначеністю такої декларації, король власним указом встановив податки на житло та з продажу товарів.

Періодичність, з якою скликалися генеральні штати (у середньому 6-7 зібрань за сторіччя) вказує на їх безсилля. Королі власною владою встановлювали і збирали податки, хоча Генеральні штати ще в 1483 р. урочисто задекларували неможливість встановлення і зібрання ніяких податків без отримання їхньої згоди.

Період парламентів охоплює часовий проміжок від 1614 до 1789 рр. У цей період Генеральні штати вже не збиралися. Корона протягом 175 років сама встановлювала податки і на свій розсуд здійснювала витрати. Абсолютній владі протистояв лише авторитет парламенту. Парламент намагався присвоїти собі право встановлення бюджетів, але воно було примарним. Парламент не обирався народом, ані будь-якою його частиною і нікого не представляв. Посади парламентарів купувалися за гроші й не давали ніяких законодавчих повноважень. Законодавство не базувалося на будь-якій конституційній основі. Часто самі парламентарі протестували проти тих податків, які зачіпали їхні інтереси, спокійно сприймаючи обкладання податками непривілейованих класів.

Починаючи з 1715 р. парламент намагається повернути своє право заперечувати королю у разі незгоди з його рішеннями. Протягом наступних десятиріч його авторитет міцнішає.

З часів правління Людовіка XIII бюджет Франції став незбалансованим. Виникла необхідність використовувати широкомащтабні позики. Зростали витрати на утримання армії, які навіть у мирні часи складали 65 % загального обсягу бюджету королівства. В останній третині XVII ст. частка військових витрат у королівському бюджеті (за винятком витрат на обслуговування державного боргу) становила від 75 до 83 %, причому періоди мирного часу і військових дій фактично не впливали на цю величину. Значні кошти державного бюджету витрачалися на підтримання добробуту вищих верств суспільства.

Спроби здійснення фінансових реформ з метою збалансування бюджету призводили лише до реструктуризації боргу.

Успішну спробу радикально змінити ситуацію було здійснено Кольбером. З 1662 р. він почав проводити виважену фінансову політику, у результаті якої доходи королівства перекрили витрати, причому дохідна частина бюджету за 1661—1671 рр. подвоїлась. Було прийнято низку законодавчих актів, які заохочували мануфактурну діяльність і торгівлю. Було ухвалено протекціоністський закон щодо митної діяльності та створено сприятливі умови для формування державних торговельних компаній.

З метою збалансування бюджету майже вдвічі скоротилися державні витрати. Було викуплено багато урядових посад, що значно скоротило витрати на утримання двору. Величина державного боргу скоротилася більш як утричі. Рівень збору податків став передбачуваним.

Після смерті Кольбера неконтрольоване зростання державного боргу призвело до його астрономічної суми. Забезпечення платежів за державним боргом становило в 1788 р. 51 % усіх витрат бюджету, або 63,5 % усіх реально отриманих доходів. Країна була фактичним банкрутом, і політична ситуація сприяла революції. 14 липня 1789 р. було взято Бастилю й утворено Першу республіку.

З 1789 р. починається **період організації сучасного ладу**, який простежується до початку ХХ ст.

17 червня 1789 р. було ухвалено декрет, згідно з яким право встановлювати податки надавалось винятково представникам народу. Декрет від 18 лютого 1792 р. був першою спробою складання бюджету, який включав лише два напрями фінансування: утримання міністерських закладів та сплата боргів, платня духовенству, пенсії тощо. Але навіть Конституція 1814 р. не містила чітких положень про державні витрати, а отже, народним представникам залишалось право тільки контролювати надходження. І лише закон про бюджет 1817 р. надавав парламенту право контролювати як надходження, так і видатки, щоправда законодавчого права затверджувати видатки народні представники ще довго не мали.

Регламент від 31 травня 1862 р. лише передбачав, «що доходи і витрати, які призначаються для кожного відомства, дозволяються щорічними фінансовими законами».

Бюджетні відносини відіграли важливу роль у боротьбі **Сполучених Штатів Америки** за свою незалежність від Англії.

До 1765 р. північноамериканська колонія, яка була в підпорядкуванні Англії, самостійно встановлювала внутрішні податки і будь-яких відрахувань Англії не здійснювала. 8 березня 1765 р.

англійський парламент установив для колонії гербовий збір на користь Англії і доручив це робити американським агентам. Ці рішення викликали протест Віргінських зборів, підтриманий іншими частинами колонії. Америка використала проти Англії 'саму зброю, якою сторіччя тому скористалась Англія проти свого короля, щоб відстояти власні вольності. Зважаючи на досить жорсткі позиції колонії, англійський парламент скасував закон про гербовий збір, але встановив ряд нових податків, що знову викликали протести. Колоніальні збори ухвалили рішення не використовувати в ужитку англійських товарів. В англійському парламенті відстоювалася позиція про неможливість стягувати податки з колонії не отримавши згоди її представників. Усе це призвело до скасування у березні 1770 р. всіх раніше встановлених податків, за винятком податку на чай, загальна сума якого була незначною. Зберігаючи цей податок, англійський парламент керувався не принципом економічної доцільності, а бажанням зберегти принцип верховенства. Такий підхід викликав нову хвилю невдоволень у колонії. Пролунали голоси за незалежність.

У 1774 р. колонія у Філадельфії втнула Декларацію прав на Конгрес, підтвердивши неприйняття будь-якого податку, який стягується з американських підданих без їхньої згоди. У північноамериканській колонії була організована армія, яку очолив Дж. Вашингтон. 4 липня 1776 р. було проголошено незалежність колонії від Англії. Почалася війна. 11 березня 1778 р. податок на чай англійським парламентом було скасовано.

Основні риси американського бюджетного права запозичені з англійського права. До введення в дію Закону від 10 червня 1921 р. федеральний уряд США не знав бюджету в юридичному розумінні. Американський конгрес не скликався для щорічного затвердження кошторису. Усі податки встановлювалися законами. Видатки, як і в Англії, були або постійними, або ж установлювались окремими законами. Закон зберіг цю правову систему. З формального погляду бюджет видатків, на відміну від англійської системи, включає всі кредити, у тому числі й постійні. Поряд із цим бюджетом складається бюджет, який включає всі доходи (бюджет доходів). Як постійні кредити, так і бюджет доходів на практиці є лише кошторисом, який, у повному розумінні, не має правового характеру.

ТЕМА 3

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Програмна анотація. Періодизація бюджетно-економічної історії України. Зародження бюджетних відносин у часи Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Бюджетні відносини за часів Польсько-Литовської доби. Бюджетні відносини Запорізької Січі як приклади гармонійного поєднання суспільних та особистих економічних інтересів. Вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на бюджетні процеси за часів Гетьманщини. Розвиток бюджетних відносин на західних українських землях у ХІХ столітті. Особливості процесу встановлення самостійних бюджетних відносин після повалення самодержавства. Трансформація системи державного управління за роки перебування України в складі Радянського Союзу. Становлення бюджетної системи після здобуття незалежності. Бюджетний кодекс України. Шляхи вдосконалення бюджетних відносин.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Д., Федосов В. М. Запорізька Січ як український феномен. — К.: Заповіт, 1995. — 108 с.
2. Багалій Д. І., Нарис Історії України; доба натурального господарства. — К.: Час, 1994. — 288 с.
3. Бюджетний кодекс України: — К.: Велес, 2004. — 64 с.
4. Васипик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
5. Гогобуцький В. Запорозьке козацтво. К.: Вища школа, 1994. — 539 с.
6. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. — К.: Либідь, 1992. — 328 с.
7. Деркач Н. И., Гордеева Л. П. Бюджет и бюджетный процесс в Украине. — Днепропетровск: Пороги, 1995. — 257 с.
8. Дроздовська О. С. Проблеми реформування бюджетного устрою України // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми: М-ли наук.-практ. конф. — Ірпінь, Національна АДПС України, 2004. — С. 61—64.
9. Конституцій України. — К.: Феміна, 1996, — 64 с.
10. Лилик О. Я. Удосконалення міжбюджетних відносин у контексті реформування адміністративно-територіального устрою // Наукові праці НДФІ. — 2003. — № 1 (20). — С. 25—31.
11. Мельник Л. Г. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації {1669—1709 рр.}. — К.: КДО, 1995, — 104 с.
12. Музиченко П. П. Історія держави і права України. — К.: Знання, КОО, 2000. — 662 с.
13. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003. — 523 с.

Бюджетна система України пройшла складний і тривалий шлях розвитку. Періодизація бюджетної Історії України — складала питання, яке до цього часу не має вирішення. Виходячи з предмета дослідження, найбільш доцільною уявляється періодизація, запропонована Ю.В. Пасічником, згідно з якою економічна Історія України поділяється на сім періодів.

1. Київська Русь і Галицько-Волинське князівство
2. Польсько-Литовська доба
3. Козацька доба
4. Україна у складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій
5. Україна в 1917— 1922 рр.
6. Україна у складі СРСР
7. Незалежна Україна з дня прийняття Декларації про Державний суверенітет.

Характеристика економічних відносин періоду Київської Русі ускладнюється недостатньою кількістю документальних джерел, які характеризують цей період. Серед головних інформаційних джерел виділяються літописи, князівські земельні грамоти, археологічні матеріали.

На вершині адміністративної ієрархії Київської Русі стояло віче, яке не мало чітко окреслених повноважень і збиралося стихійно або за ініціативи князя. Функції найвищого органу віконавчої влади виконував князь. Роль представницьких органів влади належала княжим з'їздам, які збирали найбільш вплив'бих бояр та церковних чинів. Боярська рада виконувала роль дорадчого органу, з яким князь був зобов'язаний погоджувати важливі державні рішення.

Княжа адміністрація складалася з канцлера — печатника, тисяцького — головного урядовця, а також обраних від населення соцьких і десяцьких, що виконували військово-адміністративні й частково фінансові функції.

Роль основної казни держави в Київській Русі відігравала казна Київського князя. Розмежування доходів і видатків казни практично не існувало. Головним поповненням казни на початку існування держави була данина з підкорених народів. Розбудова держави вимагала збільшення обсягів надходження данини, що спричиняло незадоволення племен, яке переростало у відкриті конфлікти.

Починаючи з XI ст. збільшується роль внутрішніх джерел наповнення казни. Значну її частку складала доходи від судочинства, які почали надходити після уніфікації норм давньоруського права Володимиром Великим.

У X—XII ст. у Київській Русі існувало кілька видів кредитних відносин, серед яких головними були позичка та надання грошей під проценти, а також надання позички в натуральній формі, під певну частину натурального продукту. Основою внутрішніх надходжень князівства були різні мита та збори податкового характеру-

Заставне мито збиралося до початку торгівлі та за проїзд. До нього належали побережні платежі (платежі з плаваючих засобів, ідо приставали до берега), перевізні (за перевіз на переправах), мостовщина (за переїзд через мости), костки (за перевезення вантажу, за проїзд по дорогах, що охоронялись).

Торговельне мито (явки) стягували окремо з людей і з товару. Стягувалося також гостинне мито за зберігання товару. Після прийняття християнства духовенство збирало мито під час ярмарків, що влаштовувалися у дні святкування храмових свят.

Існували різні форми надходження податкових платежів. Збирання **данини** було характерним явищем в IX — на початку X століття. Її розмір визначався окремо для кожного племені.

Подать — збірний термін, що включає уроки, дари, оброки. Під уроками розумілася будь-яка повинність, яку потрібно було виконати до певного терміну. Оброки стягувалися з певного предмета.

З кінця XI ст. об'єктом оподаткування стає кожне господарство. За одиницю оподаткування бралася соха, яка означала конкретний розмір земельного наділу. Господарства, що входили до сохи несли колективну відповідальність за своєчасну сплату і повноту платежу. До XII ст. збір здійснювався в натуральній формі, пізніше — частково у грошовій.

Основними платіжними засобами Київської Русі були іноземні монети, переважно арабські срібні дирхеми. Крім того, використовувалися візантійські міларісїї та західноєвропейські денарії. Перші руські монети — златники і срібляники були викарбувані Володимиром Святославовичем на честь хрещення Русі. Використовувалася також гривня — грошова одиниця у вигляді злитку срібла вагою 160—200 грамів.

Витратна частина казни Київської Русі спрямовувалася на дарунки іншим народам, оплату послуг військових формувань інших народів, утримання збройних формувань, будівництво поселень і споруд, протягом певного періоду частина витрат князівства спрямовувалася на сплату данини монголо-татарам, розмір якої, згідно з літописами, становив десяту частину з усього населення.

У XIV—XVI ст. українські землі були розірвані між кількома державами з різним соціально-політичним устроєм, що наклало відмінності й на бюджетні відносини, які є складовою соціально-економічних.

Після занепаду Києва внаслідок монголо-татарської навалої економічне й культурне життя України перемищується до Галицько-Волинського князівства, яке незабаром теж втрачає свою могутність. У 1340 р. західноукраїнські землі опинилися під владою Литви. При цьому була повністю збережена система князівського управління. Литовці переймали українську культуру, письменність, військову організацію, рівень яких був вищим литовський. У князівстві панувала руська мова. Збереглася християнська віра.

У XVI ст. литовське князівство втрачає свою самостійність. Війна з Московією вимушує литовців звернутися за допомогою Польщі, яка погодилася допомогти за умови об'єднання в одне політичне ціле. 1 липня 1569 р. утворилася Річ Посполита. Україна знову була розірвана. Значна її частина відійшла до Речі Посполитої — держави зі сталими нормами життя, мовою, культурою, адміністративним устроєм. Буковина з середини XVI ст. перебувала у складі Молдавії, яка у 1564 р. визнала протектор Туреччини. Закарпаття входить до складу Угорщини, а після поразки поділяється між Австрією і Семигородом. Значна частина українських земель опинилася під владою Москви.

Головною особою держави за часів польсько-литовської доби був великий князь, у руках якого, як і за часів Київської Русі, концентрувалася виконавча, законодавча та судова влада.

Роль представницького консультативного органу використовували Пани-Рада, що складалася з бояр, урядовців та міщан, до яких поступово приєдналися службові князі, магнати та маєткова аристократія. За необхідності князь користувався Таємною Радою, складалася з 8—10 найближчих до нього осіб. У кінці XV століття князь передає Пани-Раді значну частину своїх повноважень, зокрема право ведення дипломатичних відносин, законотворчу діяльність тощо. Після Люблінської Унії (1569) усі права Пани-Ради — переходять до Вольного Сейму, котрий з 1529 року був визначений як державна установа.

Значну роль у структурі Литовсько-Руської держави відігравали удільні князі, у внутрішні справи яких не мав права втручатися навіть Великий князь. Після втрати удільними князями своїх прав роль місцевих органів влади виконують у великих воєводствах намісники-старости, а у великих містах — воєводи. Крім державних

цих функцій намісники-старости виконували і ряд господарських. На ^н ^н ^х було покладено обов'язки збору податків, виконання судових, поліцейських функцій, контроль за використанням селянських земель тощо. У сільській місцевості існували **СІЛЬСЬКІ** громади на чолі зі старостою, який обирався один раз на рік.

Юридична база за часів існування Литовсько-Руського князівства спиралася на міждержавні й міжнародні угоди, привілейні грамоти, земські устави та збірники законів. Виконання міжнародних, угод і договорів потребувало залучення певних коштів.

Привілейні грамоти не нормували загальних прав, а стосувалися окремих осіб, або міст, регламентуючи або уточнюючи дію щодо них окремих законів. Посередництвом привілейних грамот князь міг перекладати на певних осіб частину своїх функцій. Грамоти, що наділяли міста магдебурзьким правом звільняли їх від підпорядкування загальнодержавним законам і передавали владу місцевим органам самоврядування.

Роль конституційних норм і норм взаємовідносин населення із загальнодержавними і місцевими органами влади на окремих землях відігравали земські устави, які видавалися князем і містили регламентацію бюджетних відносин.

У перші роки існування Литовсько-Руської держави за основу юридичних норм приймалася «Руська правда», прийнята за часів Київської Русі. З часом виникла необхідність зафіксувати нові норми права. У 1468 році було прийнято Судебник Великого князя Казимира IV, котрий включав 25 статей, які регламентували маєткові права, судові процедури тощо. «Устав на волоки», прийнятий у 1528 р., регламентував розмір землеволодінь, обмежуючи права селян та встановлення для них низки натуральних повинностей.

Починаючи з 1529 року соціально-економічні відносини в Державі регулюються Литовським статутом, який був значно досконалішим за більшість тодішніх західноєвропейських кодексів і зберігав своє правове значення аж до першої чверті XIX ст.

Трансформації соціально-економічних відносин відображалися на бюджетних процесах, що характеризувалися багаторівневістю та мінливістю.

Основа економіки України XIV—XVI ст. становили землеробство, скотарство, різні промисли та торгівля. Найбільш розвинутими галузями були скотарство, мисливство, рибальство, оортництво, соляний і деревообробний промисли. Велике значення мали ліси, що були основою лісових промислів, у тому числі виробів із дерева.

Збір податків відбувався за такими рівнями: загальнодержавний, окремого князівства (пізніше — воєводства), повіту, сел окремого пана і, нарешті, осадчого.

Платниками державі були міста, села, окремі власники майна. Міста до 1480 р. платили мито за право здійснення торговельної діяльності, Власники маєтків, через які проходили торговельні шляхи, зобов'язувалися стягувати мито з торговельних караванів на користь держави. Для контролю за стягненням мита всі шляхи були переділені митними кордонами.

У сільській місцевості збирались податки, які називались «подимщина». Грошовий податок, який збирала держава, називався «серебщина». Пани платили державі, стягуючи з населення податок натурою: сіном, збіжжям, медом, худобою тощо. У XIV—XV ст. селяни проживали здебільшого «дворищами», які налічували по кілька хат, і виступали як одиниця оподаткування. Кілька дворів об'єднувались у село, кілька сіл становили волость — адміністративну одиницю.

Частину доходів держави становили відрахування від здійснення судових дій. Частина податків і платежів, що збиралась на користь держави, становила плату за службу чиновників.

Крім загальнодержавних податків і платежів власники землі, по якій проходив торговельний шлях, збирали мито на свою користь. Мито на користь держави і власника землі було значним, що підтверджують відомості про те, що купці часто обирали «незаконні» шляхи, хоча там і була загроза пограбування.

Залежно від виду платежів селяни поділялись на три групи. *Тяглі селяни* працювали у пана зі своєю худобою, у XVII ст. панщина становила 100 днів на рік. Після отримання права на сільські панщини щороку збирали «стації» — курей, качок, гусей, яйця тощо. Крім того, була особиста служба селян: ремонт шляхів, мостів; сторожівщина, служба на панському дворі. *Ремісники* і *службові селяни* мали певну спеціалізацію — колісництво, конярство, пекарство. Вони створювали сотні, якими керував сотник, з промислів сплачувались визначені податки. Службові селяни (рибалки, бортники, конюхи) проживали біля замків. *Чинші селяни* платили збори (чинш) зі своєї власної землі медом, збіжжям, шкірою тощо.

Після Люблінської унії почалася масова роздача землі польським панам, що викликало стихійні втечі селян. Щоб заохотити селян залишатись на землі, польські пани оголошували «слоди» — звільнення від сплати податків на панщині на 20 років.

Розвиток виробничих сільськогосподарських відносин сприяв торгівлі, що вимагало чітких грошових відносин. З 50-х років XIV ст. і до другого десятиріччя XV ст. у Львові карбувались місцеві монети — великі срібні руські півгроші з гербом Галицької русі — левом, а також мідні денарії.

Князь Володимир Ольгердович у 60—90-х роках XIV ст. у Києві карбував свої монети. Проте вітчизняні гроші не мали значного поширення. Основними платіжними засобами у XIV—XV ст. були чеські, угорські, татарські, литовські, польські, італійські, молдавські, генуезько-кримські монети. Після Люблінської унії було створено єдину грошову систему Речі Посполитої. Основними монетами стали шеляги (соліди), гроші, три- і шестигрошовики, півторагрошовики. У 1580 р. було введено в обіг польський злотий, або таляр. В обігу були також західноєвропейські таляри Ідукати.

Починаючи з XV ст. товари почали продаватись у кредит, під заставу, почали використовуватись векселі, зароджувалась іпотечна система. Розвиток лихварства призвів до створення «банківської торгової домів», де відсоткові ставки становили 50-100 %. Окремі торговельні угоди регламентувались державним законодавством.

Незважаючи на національні утиски від монголо-татар, литовців, поляків, український народ довів, що ідея створення незалежної держави є особливою ознакою нації. Осередком розвитку цієї ідеї було козацтво. На початку XVI ст. козаки, виборовши свободу, створили перші осередки державності — Запорізьку Січ та Гетьманщину. Підґрунтям державності була українська національна думка, яка теоретично і практично забезпечила створення основ держави — мову, адміністративний устрій, військову, правову, господарську, фінансову і бюджетну системи.

Запорізька Січ існувала з 1553—1554 до 1775 р., у тому числі Стара Січ — до 1709 р., Січ в Альошках — з 1709 по 1734 р., Нова Січ — з 1734 до 1775 р.

Організатором Запорізької Січі вважається канівський староста Дмитро (Байда) Вишневецький, який зібрав розрізнені козацькі ватаги і збудував на віддаленому, стратегічно розташованому за дніпровими порогами острові Мала Хортиця форт, що мав бути заслоном від татар. На Січ міг прийти добровільно кожен християнин чоловічої статі, незалежно від соціального та майнового стану. Жінок і дітей категорично не приймали. На Січі панували демократичні устрої. Усі запорожці, які перебували на військовій службі, мали рівні права. Козацьких ватажків — геть-

мана й отамана, а також їхню адміністрацію обирали на стихійних зборах.

Усіх козаків поділяли на курені (військова, а також господарська одиниця), які самостійно обирали своє правління. У мирний час влада адміністрації була обмеженою. У військовий час адміністрація користувалась абсолютною владою, включаючи прав застосування смертної кари. Вживання спиртних напоїв під час походу вважалось неабияким злочином.

У Новій Запорізькій Січі, яка існувала з 1734 по 1775 р. над Підпільною і перебувала під протекцією Росії, представницьким органом була козацька рада (Коло), яку скликали щорічно, зазвичай – на Різдво. На цій козацькій раді обирали всю старшину – кошового отамана, суддю, писаря та інших чиновників. Кошовий отаман – найвищим керівником – воєначальником, суддею, видав зовнішніми відносинами. Отаман формував Кіш (уряд), який також затве; джувався на військовій раді в Січі. Важливе місце посідав писар який вів листування, видав архівом, підписував документи. Головним фінансистом був шафар, який завідував скарбом – сховищем грошей та інших цінностей. До фінансової діяльності були причетні кантаржей – наглядач за вагою і мірою, довбиш – окрі обов'язків оповісника забезпечував збір хліба і підвід з паланок; також невеликий штат канцеляристів. Шафар і його апарат приймали доходи, видавали гроші, вели облік грошових коштів та матеріальних цінностей, звітували кошовому. Така сама структура, але дещо в зменшеному вигляді була і в куренях. Безпосередньо укріпленою територією, де перебував Кіш, простягались паланки заселені території, де велось господарство.

Основу доходів Нової Січі становили доходи від ведення господарства, хоча в окремі періоди правителі Росії щедро винагороджували запорожців за допомогу у військових операціях. Структуру і повних доходів Запорізької Січі наведено у табл. 1.1.

Таблиця 1.

ДОХОДИ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ XVII–XVIII ст.

Джерела доходів	Характер доходів
Кошові регалії і домени	Доходи від промислової експлуатації рибальських і мисливських угідь, земель
Військова здобич	Воєнні трофеї
Королівська субсидія, царське жалування, гетьманська платня	Допомога грошми, хлібом, горілкою, військовими з боку Росії й Гетьманщини, до 1648 р. – Польщі

Закінчення табл. 1.1

Джерела доходів	Характер доходів
Військовий оклад	Податок на користь січової й паланкової старшини
Мито	За перевіз товарів із сусідніх країн транзитом через запорізькі землі
Господарська десятина та медове	Стягувалися у паланках від хуторів і млинів натурою, від промислів і пасік — грошима. За користування посполитими військовою землею — 10 % урожаю
Торговельне	Податок акцизного типу з крамарів на січовому ринку — 10 % вартості товарів
Куфований збір	Від кожної привізної бочки (куфи) спиртних напоїв по одній кварти (близько 1 л) або її вартість грошима
Податок із шинків	Плата в скарб господарів, які мали шинки (корчми)
Подимне	Податок з хат по селах, населених не козаками, підданими Війська, що жили в паланках
Мостове	Плага за перевози на Дніпрі й польових річках
Орендна плата	За крамниці і дуби (вантажні човни), що належали куреням. Витрачалась на потреби курінного товариства
Руга, роковщина	На утримання церкви і духівництва
Інші доходи	Безхазяйне, виморочне, конфісковане майно, викуп за полонених і засуджених, судові штрафи

Податки стягувались через ціни на товари. Козаки, на відміну від Іншого населення, не сплачували податків на споживчі товари. Кіш міг звільняти від Інших податків заслужених або збіднілих козаків.

Значну частину доходів отримувала Січ від зовнішніх надходжень. Королі, царі, а потім і гетьмани за послуги запорожців у військових битвах періодично пересилали на Січ гроші, провіант, різне спорядження. Військовою здобиччю було золото і срібло, Дорогий посуд, зброя, цінні тканини, килими, ікони, худоба. Однак військова здобич не була основним джерелом доходів. Вагому їх частину приносила торгівля, сплата податків від продажу Товарів на території Січі, мито за транзит товарів.

На Січі не знали форм ведення бюджетного процесу, не до тримувались фінансових формальностей і лише під кінець існування Січі у Коші було заведено деяку статистичну звітність та існувало фінансове рахівництво під назвою «Секрети Війська Запорізького».

Запорізька Січ мала завершену систему збирання й витрачаїня коштів скарбу (табл. 1.2).

Таблиця 1.

ДОХОДИ ТА ВИДАТКИ СКАРБУ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ У XVIII ст.

Доходи	Видатки
Зовнішні джерела	Зовнішні напрями
1. Військова здобич 2. Царське жалування, гетьманська платня 3. Задоволення претензій іншими державами 4. Продукти від царського уряду 5. Доходи від зовнішньої торгівлі	1. Утримання російських полків під час військових дій з Туреччиною 2. Дари царям та російським чиновникам 3. Спорядження Запорозького війська на військові операції за межами Січі 4. Задоволення претензій від інших держав
II. Внутрішні джерела	II. Внутрішні напрями
1. Кошові регалії та домени 2. Мито 3. Внутрішні податки 4. Орендна плата 5. Конфісковане майно 6. Викуп за полонених 7. Судові штрафи 8. Кредитні операції	1. Утримання церковних установ 2. Утримання урядовців Коша 3. Поточне утримання господарства Коша 4. Допомога збіднілим козакам та іншим членам Війська Запорізького 5. Видача кредитів 6. Резерв

Характерною особливістю дохідної частини є трудові повинності, які виконувались безоплатно. Бюджет Січі був беззбитковим, і його збалансування досягалось трудовими повинностями зменшенням платні, регулюванням експортно-імпортних операцій, покриванням частини державних потреб за рахунок старшини, хоча щодо останнього зворотний процес також мав місце.

Січ не мала власної грошової системи, і в обігу перебували гроші різних країн. У Січі проводились кредитні операції і навіть цінностей з відстрочкою платежу. Застосовувались кредитні операції та угоди, розраховані на певний термін, пов'язані з п

реданням у тимчасове користування майна та інших матеріальних цінностей. З військової суми купцям могли надаватися державні позики.

Бюджетні відносини, які мали місце на Запорізькій Січі, не лише відображали реалії того часу, а дали майбутнім поколінням гарні приклади гармонійного поєднання суспільних та особистих інтересів, захисту членів суспільства, які не могли себе самостійно забезпечити, збалансування особливими методами доходів і видатків.

Існування гетьманської держави охоплює період з 1648 р. до кінця XVIII ст. коли бюджетні надходження з України стали складовою загальнодержавних надходжень Російської імперії.

Гетьман був фактично першою особою в Гетьманщині, виконуючи адміністративні, військові, судові, законодавчі функції. Однак з 1662 до 1722 р. постанови Малоросійського приказу, а з 1722 до 1727 р. та з 1764 до 1786 р. постанови Малоросійської першої та другої колегій набували першорядного значення порівняно з нормативними актами гетьманів. З 1734 до 1750 р. функції гетьмана було передано Правлінню гетьманського уряду — колегіальній установі під головуванням російського старшини. В окремі роки до території Гетьманщини, що охоплювала в основному Лівобережну Україну, приєднувались території Правобережної України.

Адміністрацію гетьмана було створено на той самий військовий взірєць, що й гетьманський уряд, і пристосовано до поділу українського війська на «полки», які були як військовими, так і територіальними одиницями. Поруч із козацьким існувало станове управління, міста мали значні права із самоврядування, окремі з них користувались магдебурзьким правом і в них функціонували свої органи влади.

Основою відносин між Гетьманщиною та Росією були акти, укладені при Б. Хмельницькому, так звані «статті», жалувана грамота царя Олексія Михайловича гетьманові та війську, а також кілька ірамот меншого значення.

Відсутність чіткого визначення договірних відносин дозволяло російському уряду трактувати окремі положення «статей» Хмельницького на свій розсуд, вносити до них зміни. Із самого початку взаємин з Гетьманщиною Росія постійно втручалась у її внутрішні справи. Постійні зміни умов договору в односторонньому порядку з боку Росії, зростаючий тиск на гетьманські уряди, безвідмовне сприйняття порушень укладених угод з часом привело Гетьманщину до втрати своєї незалежності.

Практично до 30-х років XVIII ст. на Гетьманщині не існув чіткої бази і внутрішніх юридичних норм щодо оподаткування. Для здійснення фінансових повноважень гетьман видавав звані «універсали», які регламентували розмір податків, механізми їх збору, податкові пільги тощо. За основу збору податків правили традиції. У 1723 р. виникла Генеральна скарбова канцелярія — найвищий фінансовий орган гетьманської адміністрації, в якій покладалась обов'язки щодо збирання податків із населення, відання прибутками і видатками, військовими та ранговыми маєтностями. В адміністративно-територіальних одиницях полках таку владу мали полковники зі своєю адміністрацією.

Основу економіки Гетьманщини становило сільське господарство. Промисловість та торгівля залишались не дуже розвиненими. Російський уряд, як і уряд інших монархічних держав Європи, стимулював економічний розвиток Гетьманщини лише тією мірою, яка не становила загрози власному розвитку.

У XVIII ст. у Гетьманщині сіяли пшеницю, овес, ячмінь, гречку, просо, льон. Досить розвиненим було вирощування тютюну, на північних землях — коноплі. Незважаючи на постійне збільшення площ і відмінну якість земель, зростання врожайності відбувалося, оскільки застаріла система господарювання, приїсова праця, застарілий реманент, тяжкі побори з селян, марнотратна система трипільної сівозміни не сприяли цьому. Серед врожаїв пшениці лише в 3—4 рази перевищували кількість посіного зерна.

Важливою галуззю сільського господарства було вирощування тютюну, котрий який масово експортувався до Росії. Широкого розвитку набуло бджільництво. Окремі пасіки Правобережжя налічували до 15 тис. вуликів.

Сільське господарство було основою супутніх промислів, зокрема млинарства та гуральництва. На 1782 р. лише в Гетьманщині налічувалось 3,3 тис. водяних млинів і близько 12 тис. вітряних.

Наприкінці XVII ст. розгортається виробництво селітри. Гетьманські селітряні майдани були на р. Самарі та р. Орелі. На початку XVIII ст. з'являються вони на правому березі Дніпра, північних полках значне місце займало виробництво поташу, який давав великий прибуток.

За І. Мазепи поширилось виробництво паперу, на той час високої якості. Продовжували розвиватись і деякі традиційні реміслиці — залізорудний, скляний, полотняний, шкіряний, бондарний, добування дьогтю та смоли, соляний, хоча російський уряд намагався контролювати їх розвиток.

Зовнішня торгівля Гетьманської України незважаючи на погані шляхи, брак грошей, високі позичкові проценти (від 20 до 50 на рік)) обмеження і перепони з боку російського уряду, все ж набула певного розвитку. В основному торгівля відбувалася з Росією, хоча окремі сільськогосподарські товари вивозились у північні країни, Польщу, через Чорне море, на Південь.

Петро I вживав заходів, щоб експорт українських товарів здійснювався через російські порти, що збільшувало транспортні витрати і вимагало багато часу. Поступово практично всі торговельні зв'язки Гетьманщини підпорядкувались Росії. До Росії вивозили переважно сировину — шкіру, вовну, алкогольні напої, худобу. З Росії надходили предмети домашнього вжитку, сільськогосподарський реманент, оброблені хутра, тканини.

На торговельних операціях багатіють українські купці. Купецтво об'єднувалось у торговельні компанії, які проводили не лише торговельні операції, а й збирали податки до міської та військової скарбниці.

Наприкінці XVIII ст. все вагомішу роль у торгівлі починають відігравати російські купці. У київських крамницях торгували німецькими й російськими шовковими, вовняними й залізними товарами. Розвивалися торговельні зв'язки з Австрією, Саксонією, Пруссією, Гданськом.

Внутрішня торгівля проводилась у містах і великих селах у відповідні до церковного календаря строки. Великі торговельні ярмарки тривали тижнями і відбувались у Ніжині, Ромнах, Києві, Полтаві, Переяславі, Харкові. До 1780 р. у Гетьманщині проводилось близько 400 ярмарків, а дрібніша торгівля здійснювалась на 700 базарах.

За часів Гетьманщини на бюджетні процеси мали вплив як зовнішні, так і внутрішні чинники. З боку Росії відчувався постійний тиск із намаганням контролювати фінанси Гетьманщини, із внутрішнього — цілий комплекс різнопланових чинників, викликаних неврегульованими юридичними нормами, особливостями соціально-економічного устрою, національними, демографічними, політичними процесами.

Податкова система Гетьманщини справляла найбільший тиск на найнезаможніші прошарки населення — селян та міщан. Міщани були змушені платити податки на товари, якими торгували, тоді як козаки, торгуючи у їхньому місті податків не сплачували. Результатом стало зменшення кількості міст з 200 у 1723 р. до 122 у 1783 р.

Основи зовнішніх взаємин з Росією були закладені за часів Б. Хмельницького і потім уточнювались після виборів нового геть-

мана, а також в односторонньому порядку з боку Росії. Основ напрями взаємин були такі:

- Безоплатне утримання російської армії. Селяни і козаки підпомічники збирали гроші, продукти харчування, фураж.
- Виконання повинностей. Селяни і міщани повинні були забезпечувати підводами, кормами, волами, погоничами потр армії, пошти, чиновників. У роки російсько-турецької вій 1735—1739 рр. було притягнуто до обозної служби 205 тис. : лян. На утримання російських полків витрачалось у 10 разів б льше коштів, ніж становив її річний бюджет. Тяжким випроб" ванням для українців були примусові каральні роботи, б" дівництво фортифікаційних споруд. Козаків і посполитих відпр вляли до Петербурга, Астрахані, Кавказу, половина з яких пом рала від нестерпних умов життя, епідемій, каліцтв.
- Передавання частини бюджетних коштів Лівобережн України до Росії.

Протягом усього періоду існування Гетьманщини просте ся три рівні збирання податків, зборів, виконання повинностей:

1. У державну казну — до військового скарбу.
2. На користь місцевої старшини в полках, сотнях.
3. На утримання землевласника, пана, збирачів податків.

До державної казни надходили:

1. «Показанщина» — податок на виробництво горілки (від од ного «казана» — апарату для виготовлення горілки),
2. Тютюнова десятина. Справлялась спочатку з посівів нату рою, а з 1723 р. — у грошовому виразі.
3. Податки на торговельну діяльність. Стягувалися в розмірі 2 % від вартості товару. У 1714 р. було введено «поголовщи ну» — податок, що збирався не з вартості товару, а з «голови» купця.
4. Податок із млинів. Стягувався в розмірі третини помолу для забезпечення потреб російської армії. Сплачувався всім трудовим населенням, починаючи від 1665 р.
5. Податки з промислів. Збиралися переважно натурою.
6. Митні збори в частині, визначеній гетьманською адмініст рацією. Мито було зовнішнім і внутрішнім. Зовнішнє мито поді лялось на «індукти» — за ввезення товару та «евекти» — виве зення товару. За царювання Єлизавети митні кордони Російської імперії було перенесено до польського та турецького кордонів і таким чином скасовано митну територію Гетьманщини. Внутрі шнє мито брали за проїзд територією Гетьманщини, окремо «пе ревізне» — через річки, «мостове» — • через містки.

7. Інші податки з населення — «куничне» з весіль. У 1765 р. було запроваджено подушний податок, який згодом поширився на всю Україну,

8. Державні «загальнонародні» повинності, обов'язковість яких підтверджувалася грамотами І. Скоропадського, Д. Апостола. Найбільш поширеними були постачання селянами і міщанами підвіД) коней, волів і погоничів для російської армії, перевезення провіанту, пошти, чиновників.

На користь місцевих органів влади збирали податки на їхнє утримання. Окремі податки і мито збирали у містах на утримання ратуш.

Розміри податків були неоднакові в кожному полку. Податки часто здавали на «відкуп» в оренду окремим організаціям або особам, які збирали зазвичай значно більше. Особливо це було поширеним за гетьманування Самойловича. В окремі періоди державний скарб не був відокремлений від приватних доходів гетьманів. Так було за гетьманування Б. Хмельницького, І. Самойловича, І. Мазепи. За гетьманування І. Брюховецького, Д. Апостола ці фінансові ресурси були розмежовані. У 1728 р. було повнено посаду генерального підскарбія. Державний скарб був відокремлений від скарбу гетьмана і переданий під контроль російського уряду. Призначалися два підскарбії, причому один із них обов'язково повинен був бути росіянином. їхня ДЯЛЬНІСТЬ регламентувалася спеціальними інструкціями. Вони організували збирання грошових та натуральних податків, стежили за витратами, контролювали підлеглі їм органи, у тому числі в полках І магістратах.

Після поділу Польщі під владою Росії опинилася переважна більшість українських земель за винятком Галичини, Буковини та Закарпаття. Характерною ознакою Імперської присутності була армія, форпости якої розмішувалися по всій території України. Найобтяжливішою повинністю, якою обкладалося населення, була військова. Починаючи з 1797 року термін служби в армії становив 25 років.

Після завершення Російсько-французької війни на українських землях настали реакційні часи. Українські села перетворювалися на своєрідні військові табори. Селяни не мали права самостійно одружуватися. Регламентувалася кількість дітей. За найменшу провину передбачалося жорстоке покарання. Після скасування кріпацтва у 1861 році катастрофічно зросла чисельність Малоземельних селян, адже земельні наділи до реформи були більшими, ніж земельні ділянки, виділені після реформи. Внаслід-

док реформи фінансової системи всі кошти держави було зосе-
джено у віданні відповідного міністерства.

Наприкінці XVIII ст. земля в Україні належала переважно
ликим землевласникам. Основною ж галуззю сільського госп-
дарства було землеробство, зокрема зернове виробництво. Зер-
ві культури займали понад 90 % посівних площ. Крім тр-
ційних пшениці, вівса, ячменя висівали коноплю, льон, тютю-
Зростали посіви цукрового буряка. У Південній Україні набу-
розвитку тваринництво.

Тісно пов'язаною із сільським господарством була промисл-
вість України. Крім мануфактур, які задовольняли внутріш-
проблеми маєтків, з'явилися мануфактури, що працювали на р-
нок — паперові, металоробні, порцелянові тощо. Важливого зн-
чення набувають цукроварні. За період з 1783 по 1860 рр. кіл-
кість промислових підприємств в Україні зросла у 10 разів.

Швидкі темпи розвитку важкої промисловості та металур-
наприкінці XIX ст. викликали бум розвитку вугледобуваї-
Прискореними темпами розвивався залізничний транспо-
У 1913 році загальна довжина залізниць становила понад 10 000 км.

Не дивлячись на пришвидшення темпів промислового розв-
Україна продовжувала залишатися переважно аграрною країною.

Внутрішня торгівля до середини XIX ст. зосереджувалася н-
ярмарках, кожен з яких мав свою спеціалізацію, і у місцях п'-
стінного торгу — базарах і крамницях, становленню яких спри-
ло зародження капіталістичних відносин. Помітну роль на вг-
рішньому ринку відіграють товарні біржі, найбільшими з яких
Київська й Одеська.

Торговельні відносини на зовнішньому ринку розвивалися
основному через чорноморсько-азовські порти, яким царськи
уряд надавав податкові привілеї.

Основним джерелом доходів Російської імперії у першій П"-
ловині XIX століття були оброчний і подушний податок із селя-
шинкові та митні збори, податки з капіталів і торговельних оС-
ротів. Дворяни сплачували незначні збори. Податки збиралися я-
у грошовій, так і в натуральній формі. Крім сплати податків крі-
паки відбували панщину, яка в середньому становила 3-4 дні, д"-
сягаючи на правобережжі 6 днів, а на півдні, де кріпаків вистач-
ло, становила 2 дні на тиждень. Крім панщини кріпаки вико-
вали й інші повинності: возили дрова, ремонтували шляхи і м-
ти, давали панові птицю, худобу, полотно, прядиво тощо.

Дещо кращим було становища «оброчних» селян, які сплачу-
вали грошовий податок і могли мешкати, де захочуть. Такі селя'

„ працювали ремісниками, візниками, служниками тощо. Збільшувалася й кількість селян, які не мали власного господарства і діставали утримання від пана. Реформи 1839—1841 рр. та 1247—1848 рр., результатом яких була ліквідація оренди державних маєтностей, введення оброку з землі та прибутків від промислів, хоча й не призвели до істотного поліпшення становища селян, однак прискорила перехід селянських господарств до ринкових методів господарювання.

Більшість видатків державного бюджету Росії в середині ХІХ ст. припадала на воєнне і морське міністерства, частка яких в окремі поки перевищувала 50 %, у той час як видатки на освіту становили менше 1 % бюджетних коштів. Видаткова частина бюджету зростала з року в рік і на початок 1861 року державний борг Російської імперії перевищував річний бюджет майже у 8 разів. До кінця ХІХ ст. було зроблено кілька спроб оптимізації діяльності грошово-кредитної, банківської, податкової та митної підсистем, однак вони не дали очікуваного результату. Державний борг неупинно зростає. Для стабілізації фінансової системи виникла необхідність грошової реформи, яку й було проведено у 1897 р.

З початку ХІХ століття в Російській імперії починають виникати кредитні установи як органи кредитування торгівлі. В Одесі та Феодосії відкриваються філії дисконтної контори, котру згодом було реорганізовано в Державний комерційний банк, який мав контори в Одесі, Києві, Харкові, Полтаві. Значні кредитні операції здійснювалися через Київський кредитний ярмарок. У 1817 р. виникає Рада кредитних установ. Створюється державний комерційний банк, який мав відділення у Києві, Одесі, Харкові. Банк здійснював операції під депозит, надавав позики під заставу товарів і облік векселів.

Поряд із функціонуванням кредитних установ було поширеним лихварство. Однак якщо до виникнення банківської системи лихварський відсоток становив 36 %, то після створення банку він знизився до 12 %.

Після грошової реформи 1897 року значно розширює операції Державний банк. Йому надавалося право враховувати векселі з Двома і більше підписами, надавати позики під заставу державних паперів, акцій і різноманітних облігацій приватних спілок, під залізничні, накладні та інші документи, під заставу нерухомості, купувати й продавати золото і срібло, приймати грошові уклади тощо. Державний банк стає не лише емісійним центром, а й найбільшим комерційним банком імперії.

Крім Державного банку функціонував селянський поземельний банк, який надавав позики заможним селянам. Довгострокові

кредити дворянам-землевласникам під заставу земельної власності надавав Державний Дворянський земельний банк.

В останній третині ХІХ ст. в Україні засновано 12 комерційних банків, однак до початку ХХ ст. з них збереглося лише два. Основа ж кредитної системи України становили філії столичних банків: Петербурзького міжнародного, Азово-Донського тощо.

Галичина, Буковина та Закарпаття перебували у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій. У 1874 р., причому кожна названих складових українських земель розвивалася з певним відмінностями. На початок ХХ ст. всі адміністративні посади Галичині обіймали поляки. Буковина мала власну автономію у питаннях освіти, науки, культури та ведення господарства. Закарпаття було виділено як особливий національний Руський дієтрикт у складі Угорщини.

Основну базу оподаткування західних українських земель складало сільське господарство. Більшість сільськогосподарських площ відводилася під вирощування зернових культур, серед яких переважали ячмінь, овес, кукурудза. З початку ХІХ століття впроваджується вирощування картоплі, посіви якої з кожним роком збільшуються. Із середини ХІХ ст. головну роль у структурі сільського господарства починає відігравати тваринництво.

У зв'язку з тим, що Австрійський уряд розглядав українські землі як постачальника дешевої сільськогосподарської сировини для промисловості тут розвивалася слабо, а дрібні підприємства, хоча час від часу створювалися, не витримували конкуренції з австрійськими. Розвивалися переважно традиційні галузі промисловості: текстильна, шкіряна, соляна, залізородна, лісова, тютюнова. Починаючи з 70—80 років ХІХ ст. випереджаючими темпами розвивається нафтовидобувна промисловість. На початку Х століття збільшилася кількість іноземних інвестицій переважно в промисловість. Серед інвесторів були німецькі, англійські та американські підприємці. Зростання промисловості сприяло вдосконаленню транспортної мережі.

Незважаючи на все це, темпи розвитку промисловості залишалися найнижчими в імперії. Вона мала переважно сировинний характер. Так, на початок ХХ ст. у промисловості Галичини було задіяно 5 % населення, а у промисловості Закарпаття — 5 %.

Протягом ХІХ ст. на західноукраїнських землях розвивали практично всі форми торгівлі. Найбільші ярмарки проводилися у великих адміністративних центрах: Львові, Бродях, Тернополі*, Чернівцях, Ужгороді. Під кінець ХІХ ст. поступово впроваджується стаціонарна торгівля. Вільному розвитку торгівлі перешкодило?"

дясали численні цісарські укази, які створювали більш сприятливі умови для ввозу, ніж для вивозу товарів.

Бюджет монархії Габсбургів, як і Російський був дефіцитним. З населення збиралися як прямі, так і непрямі податки, причому розмір прямих податків був досить суттєвим. Населення сплачувало податок на землю, будинки, заробітну плату. Частину прибутку відбирали екзекуційні штрафи. Статистика свідчить, що Австро-Угорський уряд проводив щодо українських земель колоніальну політику. Обсяг зібраних податків значно перевищував обсяг коштів, що витрачалися на розвиток цієї території.

Головним банком Імперії був емісійний Австро-Угорський банк, який мав 12 філій у Галичині й на Буковині. Основними видами операцій, що здійснювалися на українській території були іпотечні позики, облік векселів, обслуговування депозитних вкладів, фінансування землевласників. На кінець XIX ст. половина Іпотечних операцій Австро-Угорського банку здійснювалася на українській території.

Крім головного, існувала низка більш дрібних комерційних банків, які мали певну спеціалізацію. Буковинський крайовий банк спеціалізувався на наданні позик під зерно, земельне забезпечення. Львівський Парацелярійний банк мав на меті продаж землі великих землевласників за завищеними цінами. У Галичині було створено Селянський банк, що надавав позики селянам під заставу майна або землі. Акціонерами Українського земельного іпотечного банку були землевласники, торговці, промисловці. Значну роль на початку XX століття відігравав львівський Промисловий банк.

Крім банків, кредитні ресурси мали право надавати й кредитні спілки, які виникли із зародженням кооперативного руху. Вони надавали кредити під менші проценти, ніж розвинуте тоді лихварство.

У 1898 р. створено український Крайовий кредитний союз, який об'єднав і підпорядкував більшу частину кредитних кооперативів.

27 лютого 1917 р. на території України, що знаходилася під владою Москви, впало самодержавство. Почали формуватися нові органи влади, які вели боротьбу за політичний та економічний вплив. В Україні за вплив на маси сперечалися Тимчасовий уряд, якому підпорядковувалася армія, і котрий підтримувала російська Демократія та частина інтелігенції, Центральна Рада та Рада робітничих і селянських депутатів, що об'єднувала представників Різних політичних партій. Цікавим є той факт, що у складі даної ради був лише один українець.

Влітку 1917 року основним органом влади стала Центральна Рада. У відповідь на відмову Тимчасового уряду надати Україні автономію, Центральна Рада видала 1-й Універсал, у якому йшлося про автономію у складі Російської держави. 23—28 вересня 1917 року у Києві пройшов з'їзд представників національностей колишньої Російської імперії, головою якого було обрано М. Грушевського. Більшість представників з'їзду висловилися за федеративний устрій майбутньої Російської держави. Після більшовицького перевороту 7 листопада 1917 року Центральна Рада Пі-м універсалом проголосила Українську Народну Республіку (УНР), яка включала дев'ять губерній, де українці становили більшість. Нерозуміння багатьма членами Центральної Ради, зокрема В. Винниченком, значення створення Української армії інших тактичних питань державотворення обійшлося для молодій державі втратою незалежності.

9 лютого 1918 року в Київ, спричинивши криваву різанину, увійшли більшовицькі війська. Членів Центральної Ради було оголошено злочинцями. Після того 1917 року було проголошено створення Української робітничо-селянської республіки на чолі Народним секретаріатом, існування якої тривало три тижні. Цього ж самого дня делегація від Центральної Ради підписала угоду Австро-Угорщиною та Німеччиною, сутність якої зводилась до відновлення кордонів між Українською Республікою та Австро-Угорщиною на базі довоєнних кордонів Росії, надання Україні збройної допомоги у війні проти більшовиків та кредиту на суму 1 млрд карбованців у обмін на поставку 1 млн т збіжжя. Більшовики не мали чого протиставити німецькій армії чисельністю 45 тис. осіб, а тому залишили Київ. 2 березня 1918 року до Києва повернувся уряд Центральної Ради.

На жаль, військова «допомога» обернулася для України в невдачням закордонним законам воєнного часу, смертної кари. Судочинці здійснювали німецькі суди. Фактично територія України була поділена між Німеччиною і Австрією за сферами впливу. Під час цього Україна дісталася Австрійцям, а німці окупували значну частину Волині і Київщину.

Неспроможність Центральної Ради створити міцну владу визначити принципи правовідносин між її центральними і периферійними органами, відсутність армії, призвели до втрати держави на місцях. Не додавали авторитету владі й чисельні загони гайдамаків, які створювалися з метою пограбування людей.

На останньому засіданні Центральної Ради було ухвалено проєкт Конституції УНР. Президентом УНР обрано М. Грушевського.

У цей самий день у Києві зібрався Хліборобський конгрес, на якому були присутні делегати від усіх українських губерній. Було висловлено невдоволення діями Центральної Ради, бажання створення міцної влади у вигляді історичного гетьманату. На цьому ж з'їзді П. Скоропадського одногослосно обрано гетьманом. За сприяння німецької влади прихильники гетьманату захопили без боротьби всі адміністративні будівлі. Центральна Рада була розпущена, а держава почала називатися Українська Республіка.

Період управління П. Скоропадського позначився встановленням дієвого адміністративного апарату, укладенням зовнішніх договорів з рядом держав (у тому числі й Росією), досягнуто успіхів у освітньому напрямі: відкриття українських гімназій, створення Української академії наук, повернення земель багатьом поміщикам.

Розпад Австро-Угорської імперії, процеси демократизації в Німеччині спонукали гетьмана оголосити 14 листопада 1918 року Грамоту про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією. У той же день українська опозиція створює альтернативний уряд — Директорію на чолі з С. Петлюрою та В. Винниченком — і відкрито виступає проти гетьмана. 14 грудня 1918 р. відновлення УНР. Період існування директорії в Україні характеризується багатовладдям, громадянською війною, економічним хаосом. За цей час на території України діяло шість армій: українська, більшовицька, біла, Антанти, польська та анархістська. Лише в Києві протягом 1919 р. влада змінювалася 5 разів.

26 грудня 1918 р. у Києві проголошено Акт злуки, згідно з яким Західноукраїнська Народна Республіка, проголошена на західних українських землях після розпаду Австро-Угорщини, приєднувалась до УНР на правах повної автономії. 28 квітня 1920 р. У Варшаві між Польщею і УНР був підписаний договір, згідно з яким УНР визнавалась як суверенна держава. На жаль, неузгодженість поглядів і дій лідерів УНР не дала змоги Україні реалізувати чергову спробу здобути незалежність.

У період з 1917—1919 р. в Україні утверджувалась і радянська влада. 12 грудня 1917 р. у Харкові Україну проголошено Республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, а 17 Фудня створено радянський уряд України — Народний секретаріат. 6 січня 1919 р. Україну проголошено Українською Соціалістичною Радянською Республікою. На той час на території нашої Держави вже утверджувалася політика воєнного комунізму. Закон "про продрозверстку, прийнятий більшовиками 1 квітня 1919 р., ви-

кликав хвилю невдоволення серед селян. Тільки у перших десятиріччях 1919 р. в Україні було придушено понад 207 антикомуністичних селянських повстань.

На початок 1920 р. радянську владу було відновлено. Прийнято новий земельний закон, що передбачав зрівняльний поділ лісів, добровільне створення комун та артілей. 30 грудня 1922 Україна ввійшла до складу СРСР.

Перша світова війна мала руйнівні наслідки для економіки всіх земель України. Від роботи було відірвано близько 4 мільйонів жителів. На третину порівняно з довоєнними роками скоротилося виробництво металу, майже вдвічі — видобуток залізної руди. Катастрофічно зменшилось виробництво на підприємствах хімічної, текстильної, харчової промисловості. Війна підірвала сільське господарство. Практично припинився випуск сільськогосподарської техніки й мінеральних добрив. Скоротилися посіви пшениці, зменшилася врожайність зернових.

Надзвичайна складність періоду, постійні зміни політичної ситуації, громадянська війна унеможливили існування повноцінного бюджетного процесу в Українській державі. Слід зважити на те, що Україна більше ніж два століття була поділена між різними державами, а тому налагодити бюджетні процеси в даний період і за такої короткої терміну було практично неможливо. Тому в даному випадку слід говорити не про бюджетну політику держави, а про окремі спроби забезпечити системність державних надходжень і видатків.

Перший крок до самостійних бюджетних відносин зробила Центральна Рада. Відправною точкою законотворчої діяльності можна вважати 1-й Універсал, відокремившись від фінансової системи Росії і намагаючись забезпечити власний грошовий обіг.

На початок 1917 р. Україна не мала своїх грошей, податків, куди. У червні 1917 р. Центральна Рада в 1-му Універсалі задекларувала необхідність використовувати частину податкових платежів національно-культурних потреб України. Однак практичних дій реалізації цього положення Центральна Рада не здійснила, і Україна продовжувала залежати від поставок російських грошових знаків. Збирання податків було абсолютно непорядкованим. Виплата робітної плати робітникам і службовцям припинилась, купівельна спроможність населення знизилась. Селяни перестали привозити, місто товари для продажу. Ситуація дещо вирівнялась лише з введенням української грошової одиниці.

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського почала встановлюватись розбалансована фінансова система, вдалося створити

ти державний бюджет. Стабільність грошової одиниці — карбованця — забезпечувалась природними багатствами України, а також цукром.

Після заміни гетьманату Директорією суттєвих зрушень в економіці не відбулося. Невирішення земельного питання призвело до загострення соціальних відносин.

У Західній Україні постійно не вистачало продуктів харчування та предметів першої необхідності. Уряд Наддніпрянщини надав галичанам продуктову і фінансову допомогу, яка виявилася недостатньою.

З найбільшими труднощами зіткнулись Секретаріати фінансів і торгівлі та промислу. їм не вистачало ні фінансових ресурсів, ні фахівців. Доходи бюджету були мінімальними, і з великими зусиллями уряд вишукав кількасот тисяч крон, щоб виплатити «добове» фронтовикам.

З перших днів свого Існування молода Українська держава зіткнулася з проблемами грошового обігу. Після припинення Росією відправлення грошових знаків в Україну, за пропозицією Секретаріату фінансів було прийнято рішення про випуск кредитових білетів, 19 грудня 1917 р. Центральна Рада затверджує тимчасовий закон про випуск кредитових білетів, який мав здійснюватися Державним банком. Кредитові білети випускались у карбованцях, кожен з яких мав містити 17,424 частки широкого золота. Дозволений обсяг емісії становив не більше 500 млн. крб. Перші українські паперові гроші були випущені як кредитові білети вартістю 100 крб. Гроші друкувалися на літографічній машинці і були слабо захищені від підробки. Проте населення сприйняло їх з оптимізмом, і вони використовувалися в обігу нарівні з російськими «керенками». Тільки старі російські гроші цінувалися вище. Усього було випущено 53,25 млрд кредитових білетів, однак самостійної грошової одиниці так і не було введено.

ІУ-м Універсалом від 9 січня 1918 р. Центральна Рада проголосила встановлення державного контролю над байками, проте Реально здійснити це не вдалося, оскільки наприкінці січня радянські війська ввійшли в Київ. На Україну почали поширюватись фінансові заходи Росії, які зводились до наводнювання російськими грошовими знаками. Українські кредиторі білети російським урядом було відмінено.

Після повернення в Київ за допомогою німецько-австрійських військ Центральної Ради було ухвалено закон про гривню як нову Фошову одиницю Української Народної Республіки і про карбування монет та випуск державних кредитових білетів номіналом

2, 5, 20, 50, 100 і 1000 гривень. Гривня містила 8,712 частки рога золота. Міністром фінансів УНР було зроблено замовлен на друкування грошових знаків у Берліні.

З метою вирішення проблеми нестачі розмінної МОН¹ Центральна Рада ухвалила закон про випуск розмінних ма Державної скарбниці, Міністерству фінансів було надано пр емісії розмінної паперової марки обсягом 20 млн крб. У квІ 1918 р. були надруковані перші українські поштові марки, які користувалися і як поштові знаки, і як розмінна монета. Не ча розмінних грошей призвела до виникнення окремих мись~ грошей — бонів, чеків, розмінних знаків.

Труднощі, пов'язані із запровадженням нової грошової сис ми, посилювались наявністю в обігу німецьких марок та австр~ ських крон. Крім німецької та австрійської валюти, в окуповат районах районах були в обігу так звані «східні рублі», які про нувала німецька та австрійська адміністрація, хоча Міністерс~ фінансів і Рада Міністрів їх не визнавали.

За часів Гетьманату ситуація суттєво не поліпшилась. У гру 1918 р. в обігу були повноправні українські та російські грошові зн¹

З приходом до влади Директорії грошова політика стала більш виваженою. Для підготовки грошової реформи було створе спеціальну комісію, яка дійшла висновку про необхідність в~ дення української валюти і створення незалежної грошової с~ теми. За поданням комісії Міністерство фінансів внесло на гляд Ради Міністрів законопроект, за яким єдиною гроіікг одиницею ставав карбованець, а російські грошові знаки підля ли вилученню з обігу. Однак уряд не схвалив проект, посла ча чись на той факт, що нова одиниця — гривня — уже була вс~ новлена Центральною Радою у березні 1918 р.

Міністр фінансів Б. Мартос запропонував проект грошо~ реформи, згідно з яким єдиним засобом платежу мала бути гри ня (або карбованець), а всі інші грошові знаки позбавлялися пр ва бути платіжним засобом. Цей проект був прийнятий за осно І затверджений як закон. Військові дії, а також скептичне ст~ лення населення до чергового етапу становлення грошових в~ носин завадили повністю провести реформу.

Усього ж в Українській Народній Республіці Центральн Радою і Директорією було випущено всіх видів власних укра~ ських грошей на суму близько 3,1 млрд крб. За ці гроші утри~ валися урядовий апарат, пошта, залізничний транспорт, армі Крім того, було придбано багатомільйонні суми німецької та трійської валюти, якою утримувалися дипломатичні місії.

Грошову реформу уряд Директорії не встиг завершити через окупацію України більшовиками. Входження України до Радянського Союзу дало змогу наростити економічний, військовий потенціал, хоча ці процеси супроводжувались погіршенням екологічної ситуації, дисбалансом галузей народного господарства, зниженням якості продукції, накопиченням соціальних, національних, демографічних, релігійних проблем.

Система державного управління практично за всі роки перебування України у складі Радянського Союзу характеризувалась тоталітаризмом, бюрократизмом, нехтуванням інтересів, мало-ефективністю, жорстокою експлуатацією природних ресурсів, створенням екологічних проблем.

Економічне становище України в 1920 р. унаслідок здійснення більшовицької політики було катастрофічним. Тисячі робітників, рятуючись від голодної смерті, втікали з підприємств у села. Торгівля набула спотворених форм, негативно вплинула на економіку заборона кооперації та кустарних промислів. Найбільших руйнувань зазнали галузі важкої промисловості. Виробництво кам'яного вугілля, залізної та марганцевої руд, чавуну та сталі скоротилося до мінімуму. На початок 1921 р. в Україні не працювала жодна домна. Така була ціна ленінської політики воєнного комунізму і розрухи після Першої світової і громадянської війн.

Суттєвого поліпшення такого стану економіки вдалося досягти лише при зміні економічного курсу — з воєнного комунізму на нову економічну політику (НЕП). Завдяки НЕПу становище суттєво поліпшилось. У 1926/27 господарському році було видобуто 78 % довоєнного рівня вугілля. Легка і харчова промисловість вийшла на довоєнний рівень. Шкіряна промисловість дала виробів у 1,5 раза більше, ніж до війни.

З початком ліквідації основ НЕПу і переходом до основ тоталітарного режиму з 1928 р. почали впроваджуватися п'ятирічні плани. У Донбасі було введено в дію 53 нові шахти, а на заводах, які діяли вже в Україні, — 12 доменних і 24 мартенівські печі. Були споруджені нові гіганти металургії — «Азовсталь», «Запоріжсталь», «Криворіжсталь». У 1932 р. було побудовано перший в Україні електрометалургійний завод «Дніпроспецсталь». Україна вийшла на одне з перших місць у світі за рівнем розвитку чорної металургії.

У харчовій промисловості виникли нові галузі — маргарино-^{Ба} молочна, маслоробна, комбікормова, хлібопекарська. Якщо в першій п'ятирічці Україна одержала понад 20 % загальних капі-

таловкладень, то в другій і третій вони були суттєво скорочені. Продукція машинобудування наприкінці 30-х років випередила всі інші галузі промисловості, а частка великої промисловості в господарському виробництві у 1938 р. становила 92,5 %.

Результати колективізації виявились не такими вражаючими як індустріалізації. В окремих колгоспах урожайність зернової становила 3 ц/га.

У 1940 р. Україна була головною вугільною та металургійною базою СРСР і давала 50,5 % вугілля, 67,6 залізної руди, 48,8 сіт та 64,7 % чавуну. Поліпшились справи у сільському господарстві.

Значних збитків було завдано економіці України за часів Великої Вітчизняної війни, причому як радянськими військами, і окупантами. Радянськими військами знищувались підприємства, в Донбасі було затоплено майже всі шахти, зруйновано дніпрський комплекс заводів на Дніпрельстані, усі 54 домни рудної лінії, усі мости через Дніпро, тисячі кілометрів залізничних колій знищувалась худоба і сільськогосподарський реманент. Усе, що можливо було евакуювати, вивозилось до Росії, Середньої Азії. Усього з України було вивезено близько тисячі заводів, понад 4 млн жителів, 30 тис. тракторів, більш як 6 млн голів худоби, 1,6 млн т шкур, хутра. За роки Великої Вітчизняної війни було зруйновано 16,5 тис. промислових підприємств, 18 тис. лікувальних закладів, 33 тис. колгоспів, радгоспів. В Україні залишилися частково діючими лише 19% довоєнної кількості промислових підприємств. Прямі збитки, заподіяні народному господарству України, оцінювались в 245 млрд крб., що становило в п'ятеро більшу суму, ніж усі асигнування УРСР на будівництво нових об'єктів за три довоєнні п'ятирічки. Загальна сума всіх втрат, що їх зазнало народне господарство України і населення, оцінювалась в 1,2 трлн крб. Людські втрати України у війні оцінюються щонайменше у 6 млн осіб. Загинув кожен шостий її мешканець.

Протягом першої повоєнної п'ятирічки обсяг капітальних вкладень в економіку України був більшим, ніж за три довоєнні п'ятирічки. За цей період обсяг продукції промисловості збільшився у 4,4 рази і перевищував рівень 1940 р. на 15 %.

У 60-х — на початку 70-х років темпи економічного зростання були досить високими. Так, за 1951—1958 рр. обсяг промислової продукції зріс на 12,3%, національний дохід — на 11,7%; за 1959—1965 рр. — відповідно на 8,8 % і 7 %.

Україна посідала провідне місце в структурі сільськогосподарського машинобудування СРСР. Лише за 1960—1965 рр. було

побудовано 22 заводи. Досить швидкими темпами розвивалося хімічне виробництво.

Починаючи з середини 70-х років темпи зростання виробництва почали знижуватись. Так, якщо у восьмій п'ятирічці вони становили 8,8 %, то вже у дев'ятій — 8,4, десятій — 7,2, одинадцятій — 3,9, дванадцятій — 3,5%. Протягом 1965—1980 рр. в Україні більше ніж у 2 рази зменшились темпи зростання продуктивності праці. За цей період Україна продовжувала нарощувати свій потенціал. Однак якісні показники явно відставали від кількісних. Так, у 1986 р. частка продукції вищої категорії якості становила лише 15,9% усіх виробів. Спостерігалося стійке відставання від розвинутих країн Заходу в науково-технічному і технологічному прогресі. Незадовільне використання людських сил, матеріальних і особливо природних ресурсів призвело до затяжної кризи кінця 80-х років.

Увійшовши до складу Радянського Союзу, Україна отримала певні атрибути державності, у тому числі й автономний бюджет, який, однак, формувався під повним контролем Москви.

Перший бюджет України у складі СРСР був дефіцитним на 19,3%. У результаті податкової реформи 1930—1931 рр. скоротилася кількість платежів, зокрема було скасовано обов'язкове страхування майна державних підприємств. Починаючи з 1936 р. вводився єдиний фонд директора, з якого здійснювались заохочення працівників. З 1938 р. до Державного бюджету, куди входили всі місцеві бюджети, почали включатись бюджети державного соціального страхування. За даними офіційної статистики, завдання державного бюджету до 1940 р. включно виконувалися з перевищенням доходів над видатками, хоча це не відповідало дійсності.

У післявоєнні роки бюджет України зростав. Індекс зростання порівняно з 1940 р. становив у 1950 р. 225, у 1960 р. порівняно з 1950 р. — 434, у 1985 р. порівняно з 1960 р. — 415,8, у 1990 р. порівняно з 1985 р. — 140,7. Починаючи з 1989 р. у Радянському Союзі існував державний борг.

За часів Радянського Союзу декілька разів проводились грошові реформи. Реформа 1922—1924 рр. була базою для відновлення зруйнованого війною та політикою воєнного комунізму господарства. Вона полягала у введенні в обіг десятикарбованцевих ʼанкнот — червінців, які прирівнювались до старої десятикарбованцевої золотої монети. Випуск червінців не передбачав покриття бюджетного дефіциту, а призначався лише для забезпечення ʼосітодарських потреб. Крім червінців, були випущені так звані казначейські білети номіналом 1, 2, 5 крб.

З метою скорочення грошової маси, випущеної під час вій у 1947 р. було проведено конфіскаційну грошову реформу. С гроші, що перебували в обігу, обмінювались на нові у співвідношенні 1:10. Вклади в ощадних касах розміром до 3 тис. крб. преоцінювались 1:1, від 3 до 10 тис. крб. — 3:2, а понад 10 крб. — зменшувались наполовину. Облігації державних позамінювались на облігації конверсійної 2% позики 1948 р. співвідношенні 3:1. Кошти колгоспів і кооперативних організацій обмінювались як 5:4.

31 березня 1950 р. було підвищено курс карбованця відносно іноземних валют, переведено його на власну золоту базу.

У 1961 р. проведено реформу, що змінила масштаб цін. означало відповідне зменшення всіх цін та зарплат з одночасною заміною старих грошей на нові у співвідношенні 10:1. З 1 січня 1961 р. установлювався золотий вміст карбованця 0,987 412 г широго золота (ціна 1 г золота дорівнювала 1 крб.). Долар оцінювався у 90 коп. замість 4 крб.

У 1958 р. припинено випуск державних позик, що реалізувалися за підпискою серед населення і тривалий час були важливим джерелом доходів бюджету. Кредитні відносини в Україні повністю контролювались Москвою. Ще у 1955 р. було створено Українську контору Державного банку СРСР та республіканські контори Промбанку, Сільгоспбанку та Торгбанку. У 1957—1959 рр. проведено реорганізацію банківської системи з ліквідації Торгбанку і Сільгоспбанку і передачею їх функцій Держбанку Промбанку. До кредитної системи належали Зовнішторгбанк СРСР і державні ощадні каси. Обсяги кредитувань зросли у 1951—1960 рр. у 3 рази, у 1961—1985 рр. — у 10 разів. У 1987 відбулася чергова й остання перебудова банківської системи СРСР. Було створено п'ять нових банків — Зовнішекономічний Промбудбанк, Агропромбанк, Житлосоцбанк, Ощадбанк.

Жорстка централізація бюджетних повноважень і бюджетних ресурсів існувала весь період до розпаду СРСР, хоча бюджетні права союзних республік розвивалися у напрямі їх розширення збільшення самостійності у використанні своїх бюджетних ресурсів. Згідно із Законом «Про бюджетні права Союзу РСР і союзних республік» від 30 вересня 1959 року бюджет союзної республіки включався до державного бюджету СРСР у загальних сумах, без розподілу доходів та витрат між республіканськими місцевими бюджетами. Такий розподіл, затвердження бюджету були віднесені до компетенції самої республіки. Затверджуючи бюджет, Верховна Рада союзної республіки могла збільшувати

становлені для неї в бюджеті СРСР загальні суми доходів і витрат^{ати} не змінюючи розміри відрахувань від загальносоюзних податків та доходів. Республікам було надано ширші права у використанні доходів, додатково одержаних при виконанні бюджету.

У 1960 році було прийнято Закон Української РСР «Про бюджетні права Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих». Відповідно до закону державний бюджет Української РСР складався з республіканського бюджету Української РСР та місцевих бюджетів. У законі зазначалося, що республіканський бюджет Української РСР забезпечує необхідними коштами фінансування заходів у галузі господарського і культурного будівництва, що мають загальнореспубліканське значення. Вказувалося, що через республіканський бюджет здійснюється перерозподіл бюджетних ресурсів між областями і містами республіканського підпорядкування.

Цим законом було встановлено, що місцеві бюджети — складові державного бюджету Української РСР, а також визначено систему місцевих бюджетів.

Така побудова бюджетної системи Української РСР була конституційно закріплена. Згідно з прийнятою у 1978 році Конституцією Української РСР державний бюджет Української РСР був оголошений складовою єдиного державного бюджету СРСР. Встановлювалося, що державний бюджет Української РСР розробляється на основі державного бюджету СРСР та об'єднує республіканський бюджет і місцеві бюджети.

У грудні 1990 року було прийнято Закон УРСР «Про бюджетну систему Української РСР», яким було визначено, що бюджетну систему Української РСР складають республіканський та місцеві бюджети, до яких було віднесено обласні, районні, міські, селищні й сільські бюджети. У цьому законі ще не використовується поняття «Державний бюджет України», не передбачається також входження місцевих бюджетів як складових до Державного бюджету Української РСР. Його значення полягає в закладенні нових принципів побудови бюджетної системи Української РСР: самостійності бюджетів, які входять до складу бюджетної системи, наявності у них власної дохідної бази, фактичного виходу бюджетної системи УРСР зі складу бюджетної системи СРСР.

Після проголошення державної незалежності в Україні вперше затверджується Закон «Про Державний бюджет України на 1992 рік». Поняття «республіканський бюджет» виводиться із законодавчих і нормативних актів та замінюється поняттям «Державний бюджет України». Однак у цьому законі ще залишається

більшість принципів побудови бюджетної системи України . організації міжбюджетних взаємовідносин, що були характерні для бюджетної системи КОЛИШНЬОГО СРСР.

З того часу й до 1995 року були внесені лише окремі зміни законодавства, що регламентує розвиток бюджетної системи України. Значним кроком в удосконаленні бюджетної системи України було прийняття Закону України «Про бюджетну систему України» від 29 червня 1995 року. В ньому встановлено чітке значення бюджетної системи, зазначено, що бюджетна система України складається з Державного бюджету України, ресканського бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів. Сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України, є зведеним бюджетом України. При цьому наголошується, що зведений бюджет використовується для лізу і визначення засад державного регулювання економічно соціального розвитку України.

У цьому законі детальніше регламентовано бюджетний процес, здійснено розмежування доходів і витрат між ланками бюджетної системи. Згідно із законом запроваджено порядок розроблення Верховною Радою України основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний рік (бюджетної резолюції)*, яких окреслюються основні параметри розвитку доходів і витрат бюджету, міжбюджетних ВІДНОСИН.

Конституцією України, яку було прийнято в 1996 році, заведено основні принципи побудови бюджетної системи України. Так, у статті 95 Конституції проголошено, що бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Лише законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків. Держава прагне до збалансованості бюджету України. Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені. Коїтцією України були визначені нові принципи побудови міжбюджетних взаємовідносин. Статтею 143 Конституції встановлено право територіальних громад самостійно затверджувати бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролювати їх виконання, встановлювати місцеві податки і збори відповідно до закону. Цією ж статтею передбачено новий порядок складання обласних і районних бюджетів, які мають формуватися з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу

між територіальними громадами або для виконання спільних проєктів і з коштів, залучених на договірних засадах із місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних та культурних програм.

У прийнятому в травні 1997 року Законі України «Про місцеве самоврядування» було ширше відображено основні положення Конституції України щодо організації бюджетної системи та міжбюджетних взаємовідносин в Україні. Так, цим законом передбачено, що в дохідній частині місцевого бюджету окремо виділяються доходи, необхідні для виконання власних повноважень, і доходи, необхідні для реалізації делегованих законом повноважень. Запроваджено також норму, згідно з якою місцевий бюджет поділяється на поточний бюджет і бюджет розвитку. Встановлено, що доходи бюджету розвитку формуються за рахунок частини податкових надходжень і коштів, залучених від розміщення місцевих позик, а також за рахунок Інвестиційних субсидій з інших бюджетів.

У 1999—2000 роках розпочато реформування бюджетної системи України. Однак зміст бюджетної реформи ще не повною мірою відповідає завданням післякризового розвитку. Залишається обмеженим поле реформи, яке зводиться лише до вдосконалення системи управління державними фінансами. На противагу принципам проголошеної стратегії економічного та соціального розвитку держави, які стосуються відчутного посилення стимулюючої функції бюджетної політики, першочергового зміцнення фінансів суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб і домашніх господарств, бюджет продовжує розглядатися лише як фіскальний план доходів і витрат, виконанню якого фактично підпорядковуються всі інші інструменти економічних та соціальних перетворень.

Недосконалість бюджетних розрахунків, які не враховували реального балансу фінансових ресурсів держави, фінансових потоків у економіці призвела до абсолютизації фіскальної функції бюджету, а відтак, і до посилення податкового тиску. Поглиблюється вкрай небезпечна функціональна відособленість бюджетної політики від невідкладних завдань розвитку реальної економіки. Цьому обмежує можливість розширеного відтворення фінансових ресурсів держави, призводить до звуження фінансової бази бюджетних призначень.

Надмірний податковий тиск — це одна з причин низької конкурентоспроможності української економіки. Залишається значок збитковість підприємств та організацій. Зростає борг суб'єк-

тів господарювання за податковими зобов'язаннями. Упродовж 2002 року він зріс більш ніж удвічі і на 1 січня 2003 року становив 14,2 млрд. грн., що склало 23,3 відсотка доходів зведеного бюджету. Кількість боржників на 1 січня 2003 року становила 96,1 тис. підприємств. Наслідком надмірності податкового тиску став високий рівень тінізації економіки. За експертними оцінками, втрати бюджету від тінізації доходів щорічно перевищують 14—15 млрд. гривень.

Починаючи з 2000 року закладаються основи реформи міжбюджетних відносин. Здійснюється чіткіший порівняно з попередніми роками розподіл дохідних джерел між державним і місцевими бюджетами. Поступово зростає частка місцевих бюджетів ВВП і у зведеному бюджеті. Так, якщо у 2000 році частка місцевих бюджетів у ВВП за доходами й видатками становила відповідно 8,4 %, то у 2002 році 11,2 та 8,8 %. У зведеному бюджеті частка місцевих бюджетів збільшилася за видатками з 35,3 % у 2000 році до 41,8 % у 2002 році.

Слід зазначити, що збільшення рівня бюджетних надходжень у 2000—2002 роках стало результатом не відчутного розширення фінансової бази, а насамперед сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури й відповідного прискорення темпів виробництва, включення до бюджету позабюджетних коштів ТОЩО.

Бюджетний кодекс України, прийнятий Верховною Радою березня 2001 року визначає засади бюджетної системи держави її структуру, принципи, правові засади функціонування, основні бюджетного процесу і міжбюджетних відносин та відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

Перший в Історії незалежної України Бюджетний кодекс передбачив спрощення механізму формування бюджетів, процес перерозподілу грошей. Цей документ максимально наближено вимог Європейського Союзу в бюджетній сфері, що не тільки позитивно позначилося на його якості, а й знімає питання про невідповідність наступної його уніфікації з бюджетним законодавством Європейського Союзу. Кодекс ліквідував багаточисельність у розподілі коштів, коли центр розподіляв фінанси по областях, областях — по районах і т. д., у результаті чого гроші до сіл узагалі не доходили. Тепер усі регіональні бюджети, яких понад 700, взаємодіють із центром через Державне казначейство. У кодексі вказано зміст міжбюджетних трансфертів, а також механізм здійснення і контролю. Статтею 13 Кодексу заборонено державним структурам створювати позабюджетні фонди. Це істотно посилює контроль за використанням бюджетних коштів у країні.

У Кодексі досить чітко виписані всі процедури, пов'язані з розробкою, прийняттям і контролем за виконанням головного фінансового документа країни. Ініціатива щодо бюджетоутворення «зміщена» у бік Кабінету Міністрів, оскільки саме він відповідає за виконання бюджету. Зроблено певний крок на шляху підвищення прозорості й відкритості бюджетного процесу. Відповідно до Кодексу відтепер має публікуватися проект бюджету, а після його прийняття — і сам документ разом з усіма додатками.

Верховна Рада чітко розподілила повноваження між бюджетами. Держбюджет відповідає за фінансування загальнодержавних інститутів — судоустрій, силові, контролюючі органи. Місцеві бюджети фінансують функції, наближені безпосередньо до споживачів, — школи, дитсадки, лікарні та ін. У результаті місцева влада того чи іншого населеного пункту вийшла з-під впливу вищого органу.

Щодо формування доходів, за місцевими бюджетами Кодексом закріплені лише ті податки, що не можуть негативно вплинути на економіку країни. До ексклюзивних доходів місцевих бюджетів віднесено прибутковий податок, плату за землю, надходження від продажу землі несільськогосподарського призначення і податок з прибутку комунальних підприємств, що центр враховує тільки статистично. У результаті цього прибуткова база місцевих бюджетів розширилася, а частка власних доходів на місцях істотно зросла. Закріплення за місцевими бюджетами надходжень від продажу землі є стимулом до розвитку ринку землі, істотного підвищення інвестиційної привабливості підприємств.

Перерозподіл фінансових коштів здійснюється згідно з так званою формульною системою, коли трансферти розраховують за єдиною для всіх формулою, параметри якої закладені в Бюджетному кодексі. Після прийняття Кодексу він став зрозумілішим і прозорішим, оскільки перестав залежати від волі чиновника.

Кодекс запровадив новий підхід до формування бюджету за програмно-цільовим методом із залученням економічної класифікації видатків. Це дало можливість відстежувати ефективність використання бюджетом сплачених підприємцями податків у контексті фінансування тієї чи іншої програми. Кодекс реалізує один із принципів публічних фінансів — платник податку повинен бачити результати сплати податків. Головне завдання нового підходу — публічний контроль за ефективністю використання грошей.

У 2003 році дохідна частина зведеного бюджету на 8,7 % перевищила плановий показник. Однією з основних переваг виконання бюджету 2003 року було те, що видатки здійснювалися в «автоматичному режимі», тобто відповідно до розпису держав-

ного бюджету. Вперше замість бюджету виживання Украї отримала бюджет розвитку.

У 2000—2005 роках посилюється соціальна спрямованість бюджету. Особливо це стосується бюджету 2005, згідно з яким передбачено значне підвищення рівня пенсійного забезпечення заробітної плати працівникам бюджетної сфери, інших соціальних виплат. Ряд фахівців небезпідставно стверджує, що надмірна соціалізація бюджету 2005 призведе до падіння темпів економічного розвитку, підвищення рівня інфляції, з урахуванням чогоходи уряду в соціальній сфері втратять свою ефективність.

Зміни в бюджетному законодавстві не змогли вирішити бюджетні проблеми. Незважаючи на загальне оздоровлення номінальної ситуації, кризові процеси у фінансовій сфері української економіки остаточно не подолано. Це один із визначальних років, який стримує можливості виходу економіки на траєкторію сталого зростання, здійснення глибоких структурних та інших цінних перетворень.

Неврегульованими залишаються питання фінансової самостійності бюджетів сіл, селищ, міст районного значення. Водночас проблемою є визначення величини територіальної громади, яка має право формувати і затверджувати бюджет. На сьогодні таке право має будь-яка місцева рада, навіть якщо її населення менше 500 жителів. Така ситуація призводить не лише до фіскальних проблем, коли сільська рада не може сформувати власний бюджет, але й до зростання управлінського апарату. Тому важливим є створення самодостатньої низової територіальної одиниці та низової ланки бюджетної системи.

Однією з причин цього є проведення бюджетної реформи та реформи адміністративно-територіального устрою. Існуючий адміністративно-територіальний устрій України склався ще за часів Радянського Союзу. Відповідно до нього діє й система обласної та місцевого рівнів управління, якій притаманні риси централізованої системи. Більшість адміністративно-територіальних одиниць, зокрема села, селища, міста районного значення, не мають у своєму розпорядженні достатніх фінансових та економічних ресурсів. На сьогодні перед низовою ланкою адміністративно-територіального устрою України постають такі невирішені питання: нестача фінансових коштів; невідповідність функцій органів місцевого самоврядування їх повноваженням і ступеню самостійності.

З метою ефективного надання послуг населенню в Україні пропонується укрупнення низової ланки адміністративно-територіального устрою.

територіального устрою шляхом злиття територіальних громад. Це дозволить підвищити фінансовий, економічний, організаційний і кадровий потенціал органів місцевого самоврядування. У свою чергу, зменшиться кількість бюджетів органів місцевого самоврядування. На сьогодні в Україні нараховується близько 10 тис. місцевих бюджетів, що гальмує реформу міжбюджетних відносин на рівні району, села та селища.

Утворення нових адміністративно-територіальних одиниць та створення нової структури управління дозволить більш ефективно розподілити повноваження між різними рівнями управління, органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, скоротити чисельність адміністративно-територіальних одиниць. Створюючи нові адміністративно-територіальні одиниці, слід урахувати чисельність населення, розмір площі та соціально-економічний потенціал, який сприяє раціональному розміщенню виробничих сил і розвитку територіальних одиниць, а також те, що будь-які послуги доцільно надавати там, де може бути отримана максимальна вигода. Тому, проводячи реформу адміністративно-територіального устрою, необхідно визначити оптимальний розмір адміністративно-територіальних одиниць та оптимальну кількість рівнів управління. Це призведе до скорочення чисельності місцевих бюджетів, сприятиме ефективному розподілу фінансових ресурсів між ланками бюджетної системи.

Отже, подальше реформування бюджетного устрою потребує зменшення кількості ланок бюджетної системи та чисельності місцевих бюджетів, що неможливо здійснити без реформи адміністративно-територіального устрою. Ухвалення Бюджетного кодексу вимагає укрупнення адміністративно-територіальних одиниць на рівні низової ланки з метою забезпечення самодостатності їх бюджетів та вдосконалення системи міжбюджетних відносин.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Де і коли почали зароджуватися прообрази бюджетних відносин?
2. Чому не збереглося суто економічних трактатів стародавніх часів?
3. В якому з відомих найдавніших писемних джерел вперше подаються рекомендації щодо фінансового устрою держави, поповнення дохідної частини, ведення обліку доходів і витратків?

4. У чому полягає принципова різниця між концепціями ально-економічного устрою, запропонованими Конфуціє легістами?
5. Що було основою розвитку економічних відносин у Ст давній Греції?
6. В яких працях Аристотель виклав свої погляди з еконс них питань? У чому їх сутність?
7. Хто зі стародавніх мислителів уперше описав явище ньової економіки»?
8. Що складало внутрішню основу господарства Давнь Риму?
9. В якій країні були вперше сформовані бюджетні відносини
10. У чому полягає бюджетна сутність «Великої хартії во ностей»?
11. Охарактеризуйте трансформації, яких зазнала англійс бюджетна система у період із XVII ст. до початку XX от.?
12. Скільки періодів налічує бюджетна історія Франції?
13. У чому причини неефективної діяльності Генераль штатів?
14. Який часовий проміжок охоплює Період парламентів?
15. Визначте причини зменшення бюджетних надходжень французької казни наприкінці XVI — на початку XVII ст.
16. Які заходи були здійснені Кольбером для поповнен державної казни?
17. В який період було остаточно встановлено бюджє~ право в Англії і Франції?
18. У чому сутність конфлікту між Англією і її північноамер канською колонією, що призвів до проголошення незалех сті Сполучених Штатів?
19. Які критерії покладено в основу періодизації бюджети історії України?
20. Чим ускладнюється характеристика економічних відн періоду Київської Русі?
21. Які головні писемні пам'ятки, що регламентували бн тні процеси Київської Русі, збереглися до наших днів?
22. Чи існувало чітке розмежування доходів і видатків дер' ви на початку існування Київської Русі?
23. Як змінювалася структура джерел поповнення Князяівс казни?
24. Яка структура витратної частини казни Київського князя
25. Чому за часів існування Галицько-Волинського князівс була повністю збережена система князівського управлін культура, писемність, військова організація, створена за сів Київської Русі.
26. Охарактеризуйте основні платіжні засоби, що викори вувалися в Україні у XIV—XV ст.
27. У чому сутність Люблінської унії?
28. Які групи селян — платників податків існували за ча Польсько-Литовської доби.

29. Хто вважається засновником Запорізької Січі?
30. Визначте роль І місце військової здобичі у структурі зовнішніх доходів Запорізької Січі.
31. Чи можна виділити форми ведення бюджетного процесу на Січі?
32. У чому полягає економічний зміст «Секретів війська запорізького»?
33. Назвіть чинники, за рахунок яких відбувалося збалансування бюджету Запорізької Січі.
34. Охарактеризуйте особливості грошової системи Запорізької Січі.
35. Який історичний період охоплює існування Гетьманської держави?
36. Чи мали законодавчі акти гетьмана в Україні першорядне значення?
37. Проаналізуйте нормативні документи, які регламентували економічні відносини між Гетьманщиною та Росією.
38. У чому криються причини втручання Росії у внутрішні справи Гетьманської держави?
39. Якими юридичними нормами регламентувалося оподаткування в Гетьманщині до 30-х років XVIII ст.?
40. У чому причина низького рівня промислового розвитку України за часів Гетьманщини?
41. Перелічіть держави, з якими Гетьманська Україна здійснювала зовнішню торгівлю. Чи були створені для цього сприятливі умови?
42. Які верстви населення зазнавали найбільшого податкового тиску за часів гетьманщини?
43. Проаналізуйте рівні збирання податків, зборів, виконання повинностей, характерні для періоду існування Гетьманщини?
44. Охарактеризуйте економічний стан українських земель після завершення Російсько-французької війни.
45. Які економічні наслідки для України мали зміни, що відбулися у бюджетній системі Російської Імперії у другій половині XIX ст.?
46. У чому полягає особливість бюджетних відносин на Українських землях, що перебували у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій?
47. Чому після повалення царизму в новоствореній Українській державі не було сформовано повноцінні бюджетні відносини?
48. Оцініть роль Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, УНР у формуванні бюджетних відносин в Україні.
49. Як змінилася бюджетна політика після входження України до СРСР?
50. Охарактеризуйте стан української економіки в результаті реалізації ленінської політики воєнного комунізму.
51. Чи можна вважати успішними для української економіки результати індустріалізації і колективізації?

52. У чому причини зниження темпів економічного зроста України, починаючи із 70-х років ХХ ст.?
53. Які особливості бюджетного устрою України у с" СРСР? Чи можна вважати його ефективним?
54. Яке значення для становлення Української бюджетної стемі мало прийняття у грудні 1990 року Закону УРСР « бюджетну систему Української РСР»?
55. В якому році було вперше затверджено Закон «Про Д жавний бюджет України».
56. Назвіть основні зміни, що відбулися в бюджетній сист в результаті прийняття Закону України «Про бюджетну с тему України» від 29 череня 1995 року.
57. Які конституційні норми закріплюють основні прин побудови бюджетної системи України?
58. Чому бюджетна реформа, розпочата у 1999—2000 ро не дала очікуваних результатів.
59. Чому виникла необхідність прийняття бюджетного код су? Які переваги отримала бюджетна система України в зультаті його прийняття?
60. У чому особливість Державного бюджету на 2005 рік?
61. Які бюджетні проблеми в Україні є найменш вирішеними") Обгрунтуйте шляхи подальшого реформування бюджетного устрою.

ТЕСТИ

- 1) Прообраз бюджетних відносин виник:
- 1) в процесі становлення капіталізму;
 - 2) в кам'яному віці;
 - 3) одночасно з формуванням державних утворень;
 - 4) після жовтневого перевороту.
- 2) Одним з найдавніших писемних джерел, де висловлюється думка **про** необхідність формування ефективного апарату державного управління, є:
- 1) «Капітал» К. Маркса;
 - 2) «Повчання Гераклеопольського царя своєму сину Мері кара»;
 - 3) «Слово о полку Игореве»;
 - 4) «Скономікс».
- 3) Противагу Конфуціанським концепціям соціально-економічного **уст** рою держави в IV—III ст. до н.е. становили:
- 1) тоталітаризм;
 - 2) кейнсіанство;
 - 3) феодалізм;
 - 4) марксизм;
 - 5) легізм.

4) одним із перших рівень цін досліджував:

- 1) Цзи Чань;
- 2) Платон;
- 3) Аристотель ;
- 4) Ксенофонт;
- 5) Аугуст Октавіан.

5) Погляди Платона щодо соціально-економічного устрою держави викладено в працях:

- 1) «Нікомахова етика». «Політика»;
- 2) «Капітал»;
- 3) «Держава», «Закони»;
- 4) «Кіропедія», «Про доходи»;
- 5) «Закони Ману».

6) Загальні риси «тіньової економіки» уперше описані:

- 1) Платаном;
- 2) Декаргом;
- 3) Конфуцієм;
- 4) Аристотелем;
- 5) Гунь Сунь Яном.

7) Економічний розвиток Стародавнього Риму найбільш подібний до:

- 1) *Вавилоу*;
- 2) Стародавньої Греції;
- 3) Стародавньої Індії;
- 4) Стародавнього Китаю;
- 5) Стародавнього Єгипту.

8) Бюджетні відносини вперше були встановлені в:

- 1) Стародавній Греції;
- 2) Сполучених Штатах Америки;
- 3) Англії;
- 4) Франції;
- 5) Стародавньому Римі.

III Центральний фінансовий орган Англії у XIX столітті¹.

- 1) генеральні штати;
- 2) парламент ;
- 3) бюро казначейства;
- 4) конгрес;
- 5) дума.

IV Період організації сучасного ладу у Франції розпочався:

- 1) 8 березня 1765 року;
- 2) у 1789 році;

5 *

- 3) у 1917 році;
- 4) 8 травня 1945 року.

11) Основні риси американського бюджетного права запозичені в:

- 1) Запорізькій Січі;
- 2) Давньому Римі;
- 3) Франції;
- 4) Англії;
- 5) Росії.

12) Функції найвищого органу виконавчої влади за часів Київської виконувалися

- 1) вічем;
- 2) боярською радою;
- 3) князем;
- 4) княжою адміністрацією;
- 5) козацькою радою,

13) Після занепаду Києва внаслідок монголо-татарської навали етап чне життя суспільства переміщується до:

- 1) Речі посполитої;
- 2) Угорщини;
- 3) Московського князівства;
- 4) Галицько-Волинського князівства;
- 5) Туреччини.

14) Економічні переваги слобод полягали:

- 1) у дотриманні права на власність;
- 2) у звільненні від податків;
- 3) у карбуванні власних монет;
- 4) в обмеженні адміністративної влади.

15) Організатором Запорізької Січі був:

- 1) Самійло Кішка;
- 2) Богдан Хмельницький;
- 3) Дмитро Вишневецький;
- 4) Іван Мазепа;
- 5) Петро I.

16) Основу доходів Нової Січі становили:

- 1) військова здобич;
- 2) царське жалування;
- 3) орендна плата;
- 4) кредитні операції;
- 5) доходи від ведення господарства.

- 17) Характер^{т010} особливістю дохідної частини бюджету Запорізької Січі було:
- 1) використання передових форм ведення бюджетного процесу;
 - 2) запровадження пільг;
 - 3) трудові повинності, що виконувалися безоплатно;
 - 4) використання власної грошової одиниці.
- 18) На початку XVIII ст. функції юридичних норм оподаткування виконували:
- 1) статті бюджетного кодексу;
 - 2) декрети;
 - 3) гетьманські універсали;
 - 4) конституційні норми.
- 19) Податкова система Гетьманщини справляла найбільший тиск на:
- 1) козацтво;
 - 2) селян та міщан;
 - 3) дворян;
 - 4) купецтво;
 - 5) великих землевласників.
- 20) Більшість видатків державного бюджету Росії в середині XIX ст. припадала на:
- 1) військове і морське відомство;
 - 2) освіту і науку;
 - 3) промисловість;
 - 4) сільське господарство;
 - 5) погашення державного боргу.
- 21) Перший крок до формування самостійних бюджетних відносин в Україні зроблено:
- 1) Директорією;
 - 2) Тимчасовим урядом;
 - 3) Центральною Радою;
 - 4) Гетьманатом;
 - 5) Урядом більшовиків.
- 22) Перший український бюджет був створений:
- 1) більшовицьким урядом;
 - 2) Директорією;
 - 3) Центральною Радою;
 - 4) урядом гетьмана Скоропадського;
 - 5) тимчасовим урядом.
- ") Яке з економічних явищ не характерне для періоду існування Радянської України?
- 1) нарощення економічного потенціалу;
 - 2) тоталітаризм;

- 3) незалежна бюджетна система;
- 4) дисбаланс галузей народного господарства;
- 5) колективізація,

24) Значення прийнятого у грудні 1990 року Закону УРСР «Про бюджетну систему Української РСР» полягає у:

- 1) проголошенні місцевих бюджетів як складових Державного бюджету України;
- 2) закладенні головних принципів побудови Державного бюджету України;
- 3) закладенні нових принципів побудови бюджетної системи ;
- 4) введенні в обіг поняття «Державний бюджет України».

25) Закон «Про Державний бюджет України» був уперше затверджен

- 1) у 1995 році;
- 2) у 1992 році;
- 3) у 1918 році;
- 4) у 1990 році;
- 5) у 1991 році.

26) Чітке визначення бюджетної системи України вперше встановле "

- 1) Законом «Про Державний бюджет України» ;
- 2) Конституцією України;
- 3) Бюджетним кодексом;
- 4) Законом «Про бюджетну систему України»;
- 5) Законом України «Про місцеве самоврядування».

ра^и 2

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

ТЕМАТИКА РОЗДІЛУ

Тема 1. Бюджет як економічна категорія

Простежено історичну еволюцію терміна «бюджет», розкрито його економічну сутність як основної ланки державних фінансів, наведено ознаки та охарактеризовано основні функції.

Тема 2. Бюджетний механізм

Розкриває закономірності функціонування бюджетного механізму на рівні головних підсистем: підсистемою управління бюджетним процесом та бюджетними відносинами, а також підсистемами формування, розподілу, використання, аналізу та контролю за використанням бюджетних ресурсів.

Тема 3. Бюджетна політика

Охарактеризовано зміст, роль та основні функції бюджетної політики як складової фінансової політики держави, показано мінімально та максимально допустимі межі ефективності бюджетного регулювання, що визначаються українським законодавством, визначено сутність та види соціально-економічного моніторингу.

Тема 4. Способи формування і реалізації бюджетної політики

Розглянуто основні елементи бюджетної політики як способи її формування та реалізації — бюджетну стратегію та бюджетну тактику, що розробляються в рамках бюджетного законодавства, проаналізовано методика бюджетного планування і прогнозування.

ТЕМА 1

БЮДЖЕТ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Програмна анотація. Походження, еволюція та сучасне розуміння терміна «бюджет». Головні ознаки, економічна сутність та функції бюджету. Бюджет як основна ланка державних фінансів. Роль і місце бюджету в ринковій і командно-адміністративній моделях економіки. Відмінності рівня централізації національного доходу в бюджеті в різних моделях ринкової економіки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Л. Фінансова думка заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). — Львів: Каменяр, 2000. — 302 с.

2. Андрущенко В. Камералістика: витоки фіскально-адміністративної науки // Вісник податкової служби України. — 2003. — Квітень—травень. — С. 46—53.
3. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки: Пер. з нім. / Передмова і наук. ред. В. М. Федосова. — К.: Либідь, 2000. — 654 с.
4. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с
5. Василик О.Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
6. Всемирная история экономической мысли. — Т. 11. — М.: Мысль, 1988.
7. Иванов В. М. Бюджетна система: Конспект лекцій. — К.: МАУП, 1999. — 80 с.
8. Иноземцев В. Л. Очерки истории экономической общественной формации. — М.: Таурис-Альфа: Век, 1996. — 400 с.
9. Конституція України. — К.: Феміна, 1996. — 64 с.
10. Лортикян З.Л. История экономических реформ: Мировой опыт второй половины XIX—XX вв. — Харьков: Консум, 1999. — 288 с.
11. Опарін В. М., Малько В.І., Кондратюк С. Я. Бюджетна система. — К.: КНЕУ, 2000. — 208 с.
12. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003, — 523 с.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: Пер. с англ. — М.: Соцэкгиз, 1962.

За понад 200-літній період фінансова наука запропонує чимало теорій стосовно бюджету і державних фінансів. На ранніх етапах фінансова наука вбачала своє завдання в обґрунтуванні пропозицій правителя для розумного ведення державного господарства. Ці пропозиції базувалися на загальнолюдських цінностях і відображали найраціональнішу, на їхній погляд, бюджетну політику держави.

У XVII—XVIII століттях найяскравішими представниками фінансової думки щодо бюджету і державних фінансів були мералісти — представники адміністративних і господарських знань. Німецькі вчені Д. Зоненфельд і Д. Бехер у своїх працях намагалися переконати правлячу еліту тодішніх державних утворень у доцільності керуватися під час мобілізації коштів суб'єктивними намірами й потребами, а ідеєю збереження позицій довгострокового економічного зростання. У дослідженні камералістів є досить ґрунтовні висновки, актуальні й сьогодні. Відстоюючи ідею помірної оподаткування, вони стверджували

що зниження податкових ставок, а також надання пільг у перспективі може привести до зростання податкової бази і надходжень по бюджетів. Аналогічно у сфері бюджетних видатків камералісти обґрунтовували ідею стимулювальної функції витрат, які у догостроковій перспективі мають сприяти зростанню доходів держави.

Погляди камералістів стосовно бюджету, податків, витрат держави тощо суттєво вплинули на представників класичної політичної економії. А. Сміт, а пізніше Д. Рікардо, вбачали гарантію економічного розвитку й поліпшення життя народу в демократизації бюджетного процесу. Положення А. Сміта і Д. Рікардо щодо доходів держави й використання бюджетних коштів, стали фінансовою класикою, яка повністю може бути реалізована тільки в умовах демократії.

На початку ХХ ст. з'явилися перші наукові визначення бюджету. Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона стверджує, що бюджет, з погляду держави, є загальним фінансовим законом, на якому будується розпис доходів і видатків держави.

Саме в цей час зароджується ідея, що стала панівною у другій половині ХХ ст., згідно з якою за допомогою бюджету держава, поряд із розв'язанням класичних адміністративних, політичних і оборонних завдань, повинна виконувати соціальну функцію суспільного добробуту, забезпечувати населенню матеріальний достаток, комфортне та безпечне існування.

Ідея суспільного блага набула вирішального значення в теорії бюджету та фінансів загалом. Представники цієї теорії називають бюджет публічною або фіскальною економікою, продуктивність якої вимірюється обсягом і якістю суспільних благ.

У наукових працях європейських авторів державні фінанси, і передусім бюджет, постають складною сферою, яка перебуває на перехресті економіки й політики та є невід'ємною складовою суспільно-економічної системи.

Сьогодні під бюджетом розуміють фонд фінансових ресурсів, який перебуває у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня й використовується для виконання покладених на них функцій, передбачених Конституцією.

***Державний бюджет** — це сукупність законодавчо регламентованих відносин між: державою і юридичними та фізичними особами з приводу розподілу й перерозподілу ВВП, а за певних умов — (' національного багатства з метою формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.*

Бюджет як самостійна економічна категорія є формою і вання реальних, об'єктивно обумовлених розподільчих віднос які виконують специфічне призначення — задоволення потреб суспільства в цілому, так і його адміністративно-територіальн структур у фінансових ресурсах.

Головними ознаками бюджету є: історичність, планові юридичний характер, терміновість,

Економічна сутність бюджету полягає в розподілі й пере поділі валового внутрішнього продукту між галузями економі верствами населення і територіями з метою підвищення ефе ності економіки та добробуту громадян. За його допомогою жава надає суспільству блага й послуги, які істотно впливають рівень добробуту та якість життя. До таких благ належать о(на країни, національна безпека й правопорядок, благоустрій, хист докільля, освіта, охорона здоров'я, наука, культура тощо.

Сутність бюджету реалізується через його основні функції розподільну і контрольну. Через розподільну функцію держ зосереджує у своїх руках усі джерела бюджетних надходже щоб потім використати їх з найбільшою ефективністю. Жодна інших ланок фінансів не здійснює такого багатопрофільного рерозподілу як по вертикалі, так і по горизонталі економіки. перерозподіл між міністерствами, відомствами, напрямками блоками галузей, територіальний розподіл.

Широка сфера дії розподільної функції обумовлюється уча в бюджетних відносинах практично всіх членів суспільства, новою бюджетного розподілу є чистий дохід, який утворюєть суспільстві.

Сутність контрольної функції полягає в тому, що суспільні в особі специфічних державних або недержавних структур ко~ ролює й вирівнює бюджетний розподіл. Виконання контролі функції сприяє оптимальному рухові бюджетних ресурсів як частині їх збирання, так і розподілу.

Функціонування бюджету здійснюється у взаємодії двох Йо особливих форм — доходів і видатків, кожна з яких має специ~ чне суспільне призначення. За рахунок доходів формується нансова база діяльності держави, а за рахунок видатків забез чуються економічні та соціальні потреби всіх членів суспільст"

Бюджет є основною ланкою державних фінансів, що в~ жають сукупність економічних відносин у ірошовій формі з пр вodu розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішньо продукту з метою фінансового забезпечення реалізації функ держави і важливою складовою фінансової системи в ціло

Суб'єктами фінансових відносин виступають юридичні й фізичні особи та держава, а об'єктом — валовий внутрішній продукт (ВВП)- Об'єктом фінансових відносин за певних умов може бути й національне багатство, виражене у вартості накопичених у суспільстві матеріальних благ та природних ресурсів.

Розвиток економічних відносин неможливий без втручання держави в процеси розподілу й перерозподілу новоствореної вартості в суспільстві. З розвитком цивілізації бюджет стає ефективним інструментом здійснення економічної політики держави в різних політико-адміністративних системах. У ньому сконцентровані інтереси держави, підприємців, населення, між якими точиться постійна боротьба за задоволення власних потреб.

Права підприємців та робітників і службовців ґрунтуються на правах власності відповідно на засоби виробництва та на робочу силу. Вони є суб'єктами фінансових відносин як безпосередні виробники, зусиллями яких створюється ВВП. У процесі розподільних відносин підприємці отримують прибуток, а робітники і службовці — заробітну плату. Результати такого розподілу характеризують відносини і права власності. Кожний отримує згідно з тим, що він заробив і що йому належить.

Пропорції між прибутком і заробітною платою регулюються як ринковими відносинами, так і в законодавчому порядку. Ринковий механізм є саморегульованою системою, що ґрунтується на балансі Інтересів і суперечностей. З одного боку, кожний із суб'єктів ринку прагне отримати якомога більший прибуток, а з іншого, існують певні обмеження, що стримують ці прагнення. Підприємці обмежені в зростанні прибутку за рахунок зменшення заробітної плати, адже реалізація виробленої продукції забезпечується за умов високої платоспроможності населення, що визначається рівнем його доходів. Робітники і службовці не можуть домагатись підвищення заробітної плати за рахунок зменшення прибутку, бо це підриває фінансову базу підприємств, а відтак, і перспективи зростання заробітної плати.

Правове регулювання пропорцій між заробітною платою і прибутком забезпечується законодавчими актами у сфері оплати праці та регламентування прибутку. У ряді країн установлено мінімальний рівень оплати праці. Рівень прибутку регулюється економічними методами, зокрема податковими.

Роль держави в розподілі ВВП полягає у виконанні нею суспільних функцій, за що вона отримує плату у вигляді податків та інших форм доходів. Держава може брати участь у розподілі ВВП і як один із суб'єктів його створення — власник засобів ви-

робництва в межах державного сектору. В цьому разі на неї ширюється право на одержання доходу від підприємницької діяльності.

Участь держави в розподілі ВВП залежить від моделі фіскальних відносин у суспільстві, яка визначається роллю і місцем держави в бюджеті.

За послідовністю розподілу ВВП розрізняють моделі ринкової та адміністративної економіки.

Сутність моделі **ринкової економіки**, ідо пройшла великий історичний шлях розвитку і домінує у більшості країн світу, є логічною. Переважна частина вартості створеного ВВП розподіляється між учасниками його створення — власниками засобів виробництва, котрі отримують прибуток, і робітниками та службовцями, яким виплачується заробітна плата. Держава отримує дохід у формі бюджету переважно у процесі перерозподілу національного доходу. До державних підприємств, як правило, застосовуються самі податкові методи централізації доходів, оскільки вони функціонують у ринковому середовищі й організують свою діяльність на загальноприйнятих засадах.

За ринкової моделі через рівень доходів, що є основним критерієм діяльності, досить точно відображається внесок кожного суб'єкта у створення ВВП, а отже, достовірно визначається й рівень оподаткування суб'єктів. Держава може змінювати рівень оподаткування тільки гласно й відкрито. Практично вона нічого не створює, а тільки перерозподіляє створене. Навіть у межах державного сектору держава виступає більшою мірою організатором виробництва, ніж підприємцем.

Сутність моделі **адміністративної економіки** полягає в централізації в бюджеті переважної частини національного доходу. Держава як монопольний власник засобів виробництва з самого початку виключає цю частину із розподільних відносин. Через нормування оплати праці й планове ціноутворення державою встановлюються пропорції між заробітною платою і грошовими доходами громадян, які включають прибуток підприємств — децентралізований чистий дохід — і податок з обороту — централізований чистий дохід. На відміну від ринкової економіки, в складі ВВП переважає частка заробітної плати, в адміністративній економіці основною є частка грошових нагромаджень.

Основна відмінність між командно-адміністративною і ринковою моделями полягає у відображенні фінансових реалій у суспільстві. Ринкова економіка дає змогу реально оцінити результати діяльності своїх суб'єктів за допомогою показників їхніх дохо-

дміністративна економіка створює результати діяльності своїх суб'єктів, оскільки доходи юридичних і фізичних осіб фактично є тільки часткою, залишеною їм державою. У командно-адміністративній моделі практично відсутні стимули до праці та раціонального господарювання, що у кінцевому підсумку веде до її руйнування,

Слід зазначити, що вищенаведені схеми тієї чи іншої моделі є узагальненими. Так, у моделі ринкової економіки є елементи первинного вилучення доходів, насамперед через систему непрямих податків. У моделі адміністративної економіки також є елементи перерозподілу, проте не всієї суми доходів, а тільки їх залишку після первинного вилучення.

Головна відмінність між моделями полягає в різних, прямо протилежних пропорціях первинного розподілу і перерозподілу на користь держави доходів юридичних і фізичних осіб. Проблема полягає не в тому, скільки забирає держава, а коли і як вона це робить і як це впливає на систему економічних інтересів у суспільстві.

Рівень централізації національного доходу в бюджеті може змінюватися лише за моделі ринкової економіки. У фінансових моделях окремих країн у рамках планової економіки такі відмінності не були суттєвими, а стосувалися лише історичного аспекту.

За рівнем централізації національного продукту виділяють три моделі: *американська*, *західноєвропейська* та *скандинавська*, відмінності між якими полягають у рівні фінансового забезпечення держави, що, у свою чергу, визначається характером виконання державою її функцій.

Американська модель ґрунтується на максимальному рівні самозабезпечення і самофінансування, характеризується незначним рівнем бюджетної централізації національного продукту (25—30 %). Забезпечення виконання державою функції оборони обумовлене воєнною доктриною, яка спирається на провідну роль США у світі, а отже, на воєнні цілі витрачаються величезні кошти. Для виконання економічної та соціальної функцій кошти Централізуються за принципом мінімальності. Соціальні програми спрямовані на забезпечення лише тих нечисельних верств населення, які не можуть обходитися без державної фінансової допомоги. Американська модель забезпечує максимальне фінансове стимулювання. З одного боку, вона дає можливість заробляти, з "лпого — вимагає цього. Кожен суб'єкт економічних відносин спирається тільки на власні сили. Жорстка і водночас високоефективна американська фінансова модель ґрунтується, по суті, па Примусовій фінансовій стимуляції.

Протилежністю американській є *скандинавська модель*, з галузеною державною соціальною сферою, що потребує високого (до 60 %) рівня централізації ВВП у бюджеті. Вона забезпечує належний рівень державних соціальних послуг для всього населення, одночасно з існуванням конкуренції у приватному секторі. Ця модель характеризується як високим рівнем доходів населення, так і високим рівнем їх оподаткування. Вона не така жорстка як американська, створює клімат упевненості й соціальної вповаги. Створення такої моделі можливе лише за умов існування належної культури і свідомості народу, відповідного ставлення до праці, поваги до державного сектору. Без існування відповідних передумов модель, заснована на подібному рівні централізації і відповідній побудові соціальної сфери, не може бути ефективною і веде до розвалу економіки.

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті — 35—45 %. Такою ж поміркованою вона є й у сферах оподаткування та надання державних соціальних послуг, передусім у галузі освіти. Загальна середня вища освіта в умовах західноєвропейської моделі є досить високими, що забезпечується відповідною державною політикою, адже у сучасному світі тільки освічена нація має широкі перспективи економічного та соціального розвитку. Відзначаючи переваги західноєвропейської моделі, слід пам'ятати, що побудова такої моделі можлива в умовах багатокраїни.

Вибір моделі фінансових відносин і побудови бюджету держави залежить від багатьох чинників. Різноманітність моделі визначається конкретними історичними традиціями, природними умовами, багатством країни, завданнями, що стосуються соціальної та економічної сфер, а також психологією тієї чи іншої нації.

Як система розподільних відносин, що характеризує рух грошей від одного суб'єкта до іншого, бюджет держави вирізняється певними фінансовими протиріччями у суспільстві. Це об'єктивне протиріччя між фінансами у цілому, адже об'єкт фінансових відносин один — ВВП, а суб'єктів — троє: юридичні, фізичні особи та держава. Вирішення цих протиріччя можливе шляхом досягнення оптимальних пропорцій розподілу ВВП через бюджет. Проблема полягає у відсутності наукового обґрунтування таких пропорцій.

Кожна країна використовує опосередковані показники, дають змогу оцінити її фінансову модель і збалансувати суспільство. Основним критерієм ефективності є економічна і соціальна стабільність. Відсутність соціального напруження в суспільстві свідчить про ефективність економіки, задоволеність переваж

більшості суспільства існуючими пропорціями розподілу. Критерії оцінювання відображаються й у досить точних економічних показниках, які є основними для оцінювання стану економіки кожної країни — в обсязі ВВП (ВНП) на душу населення і темпах економічного зростання.

Обсяг національного продукту на душу населення характеризує ступінь розвитку країни, життєвий рівень її громадян. Чим більшим є даний показник, тим більше матеріальних благ одержує кожен суб'єкт, тим повніше задоволені його потреби. Існує тісний взаємозв'язок між показником національного продукту на душу населення і фінансовою моделлю держави. З одного боку, чим більший ВВП за обсягом, тим легше задовольнити потреби всіх суб'єктів, реалізувати певну модель фінансових відносин. З іншого боку, правильно обрана модель формує ту систему розподільних відносин, яка стимулює зростання ВВП як у загальному обсязі, так і в розрахунку на одного члена суспільства. Правильно обрана фінансова модель має створювати стимули до продуктивної діяльності. Якщо цього немає, то немає ні передумов для зростання ВВП, ні перспектив розвитку суспільства і створення відповідного обсягу національного багатства.

Проблема вибору фінансової моделі є найактуальнішою для України. На сьогодні, з одного боку, залишається певна пріоритетність формування бюджету, що в окремих випадках підриває фінансовий потенціал підприємницьких структур. З іншого боку, до цього часу чітко не визначена економічна доктрина держави і, відповідно, засади формування фінансової моделі.

Якщо показник ВВП (ВНП) на душу населення характеризує досягнутий рівень економічного розвитку й фінансового благополуччя, то темпи економічного зростання — динаміку фінансових відносин. Кожен із суб'єктів розподільних відносин зацікавлений не тільки в одержанні належної йому частки, а й у постійному зростанні маси доходів. Суперечності фінансових відносин значно пом'якшуються при досягненні стабільних темпів зростання ВВП. Постійне зростання доходів створює сприятливий клімат у суспільстві. Навіть у найбагатших країнах сповільнення темпів зростання доходів, не кажучи вже про їх падіння, викликає незадоволення.

Для бюджету зростання ВВП теж має дуже важливе значення. По-перше, при цьому за стабільних пропорцій розподілу зростають доходи держави, як і решти суб'єктів фінансових відносин. По-друге, стабільне зростання ВВП створює передумови для ³¹⁴еншення частки держави.

Характерне явище новітньої історії — розвиток функцій держави, розширення сфери її фінансової діяльності. Закономірним наслідком цього є зростання рівня бюджетної централізації, притаманне практично всім країнам. Якщо ж абстрагуватись цієї динаміки і виходити із масштабів державної діяльності, закономірним буде зменшення бюджетної централізації. А при стабілізації функцій держави відносно стабілізується й м ресурсів, які потрібні для їх реалізації. В умовах, коли джерел цих ресурсів — ВВП — постійно зростає, з'являється можливість зменшувати рівень бюджетної централізації. Саме цей чин обумовив тенденцію до поступового зниження рівня податкових ставок. Зростання ВВП вигідне всім суб'єктам, але найбільш заінтересовані в цьому юридичні та фізичні особи, адже в так випадку їхні чисті доходи зростають як за рахунок підвищення загального рівня доходів, так і зниження рівня їх оподаткування.

У цілому бюджет держави як економічна категорія є складним явищем, яке відіграє важливу роль у суспільстві, урівноважує фінансові інтереси суб'єктів розподільних відносин, забезпечує збалансований розвиток країни. Через бюджет фісуються основні державні видатки. Велика роль бюджету виявляється й у ставленні до нього. В усіх країнах світу бюджетні носини регулюються в законодавчому порядку, що дає підставу розглядати бюджет і як правову категорію.

ТЕМА 2

БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ

Програмна анотація. Поняття бюджетного механізму. Основні підсистеми бюджетного механізму як сукупність інструментів державного регулювання економіки у сфері бюджетних відносин. Нормативно-правове, організаційно-управлінське та інформаційно-аналітичне забезпечення як економіко-адміністративні важелі механізму управління бюджетним процесом та бюджетними відносинами. Економічні важелі забезпечення формування бюджетних ресурсів. Механізм та принципи розподілу бюджетних ресурсів. Бюджетне фінансування. Бюджетне регулювання доходів та його методи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.
2. Бюджетний кодекс України. — К.: Велес, 2004. — 64 с.
3. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
4. Іванов В. М. Бюджетна система: Конспект лекцій. — К.: МАУП, 1999, — 80 с.
5. Опарін В. М., Малько В. /., Кондратюк С. Я. Бюджетна система. — К.: КНЕУ, 2000. — 208 с.
6. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003. — 523 с.
7. Конституція України. — К.: Феміна, 1996. — 64 с.
8. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — 256 с.
9. Розпутенко І. В. Бюджетний процес. — К., 1997.
10. Сучасні проблеми бюджетної системи // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми. М-ли наук.-практ. конф. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. — С. 3—166.
11. Фінансово-правовий механізм формування дохідної частини бюджетів: Курс лекцій / Л. А. Савченко, А. В. Цимбалюк, В. Т. Капріна та ін. — Ірпінь, Академія ДПС України, 2002. — 357 с.

Бюджетний механізм — це сукупність способів та форм організацій бюджетних відносин, що застосовуються суспільством³ метою вирішення соціально-економічних проблем розвитку країни. Бюджетний механізм включає сукупність загальних та спеціальних методів, форм, способів, важелів мобілізації, розподілу та використання бюджетних коштів — Інструментів державного регулювання економіки у сфері бюджетних відносин.

Бюджетний механізм має низку важелів, що можуть бути системою розподілу та перерозподілу, реалізує бюджетну політику, підсистемі лінійності свої функціональні особливості, але незалежно від відносної самостійності, вони функціонують як одне ціле, з'єднуються взаємопов'язаним комплексним використанням.

Бюджетний механізм розкриває та обумовлює рух бюджетних потоків у рамках бюджетної системи держави, опосередковує взаємовідносини між її різними рівнями. Розрізняють *зовнішні* (вхідні та вихідні) і *внутрішні* бюджетні потоки, що відображають розподіл та перерозподіл доходів і видатків між бюджетами.

До головних підсистем бюджетного механізму належать

- 1) механізм формування бюджетних ресурсів;
- 2) механізм розподілу бюджетних ресурсів;
- 3) механізм використання бюджетних ресурсів;
- 4) механізм управління бюджетним процесом та бюджетними відносинами;
- 5) механізм контролю за використанням бюджетних ресурсів

Механізм управління бюджетним процесом і бюджетними відносинами складається з трьох економіко-адміністративних важелів.

Нормативно-правове забезпечення бюджетної політики здійснюється через бюджетно-податкове законодавство; реалізація *організаційно-управлінського забезпечення здійснюється* за недержавними та оперативними органами управління; *інформаційно-аналітичне забезпечення* складається з бюджетного прогнозування, бюджетного моделювання, бюджетного планування, бюджетної звітності, статистики і моніторингу.

Залежно від того, як спрацьовують економічні важелі механізму *формування бюджетних ресурсів*, складаються умови вирішення актуальних проблем економічного розвитку.

Основними методами формування бюджетних ресурсів є методи обов'язкової та добровільної мобілізації грошових коштів. Провідна роль належить обов'язковому методу мобілізації, який полягає у примусовому вилученні частини грошових коштів у власників на користь держави.

Найвагомішим, найпоширенішим і найдієвішим з усіх способів мобілізації коштів у дохід держави є *податок*. Крім того, обов'язковий метод мобілізації грошових коштів державі включає різноманітні державні збори (митні, дорожні, за надання юридичних послуг і т.п.), штрафи, плату за використання природних ресурсів тощо. Держава встановила також обов'язкові платежі в централізовані спеціальні фонди — пенсійний, соціального страхування.

Метод добровільної мобілізації грошових коштів включає в себе проведення лотерей, випуск державних облігацій, інших цінних паперів, добровільні внески громадян і т.п.

Бюджетний кодекс України закріплює цілу низку економічних нажелів, що використовуються в бюджетній практиці та забезпечують формування бюджетних ресурсів. *Розробка бюджетних запитів* — один з інструментів, що слугує посередницькою ланкою між бюджетними установами, котрі потребують фінансування, та Міністерством фінансів України, яке на основі аналізу бюджетних запитів готує пропозиції проекту Державного бюджету України на наступний рік. Бюджетні установи, отримуючи певні повноваження, виступають головними розпорядниками.

У процесі підготовки бюджетних запитів суб'єкти, що їх розробляють, мають дотримуватися бюджетних обмежень: організаційних, фінансових та інших. *Бюджетні обмеження* — важливий інструмент бюджетної політики на етапі формування бюджетних ресурсів, який дозволяє забезпечити шляхом інформаційно-аналітичних обґрунтувань регулювання відповідності потреб у бюджетних коштах та можливостей їх задоволення.

Бюджетна експертиза — засіб здійснення аналізу кожного законопроекту, внесеного на розгляд до Верховної Ради України, з метою оцінки його впливу на дохідну та видаткову частину бюджетів та виконання Закону про Державний бюджет України.

Важливою складовою цієї підсистеми бюджетного механізму виступає *бюджетне стимулювання*, направлене на своєчасне і повне надходження коштів до бюджету, найбільш економне й ефективне їх використання.

Ефективно діючий бюджетний механізм крім бюджетних стимулів обов'язково має і *бюджетні санкції*. Бюджетне санкціонування включає санкції за неповне та несвоєчасне надходження коштів до бюджету, за умисне ухилення від сплати податків і зборів та недодержання законодавства про оподаткування тощо.

Специфічну роль відіграє механізм розподілу бюджетних ресурсів, у рамках якого слід розглянути відповідні форми, методи ¹³ інструментарій, що використовується державою в бюджетній практиці. Розподіл мобілізованих державою грошових коштів також забезпечується тільки йому властивими методами.

Вивчаючи форми розподілу бюджетних коштів, що існують в країні, слід звернути увагу на систему міжбюджетного розподілу %іатків та доходів, яка базується на розмежуванні видатків та дохо-
*»> чаконодзвчо закріплених за «євним рівнем бюджету (табл. 2.1).

б*

Таблиця 2.1

МЕХАНІЗМ РОЗПОДІЛУ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ

Механізм розподілу бюджетних ресурсів					
Інструментарій розподілу доходів бюджету			Інструментарій розподілу витраток бюджету		
Форма розподілу	Законодавча основа	Економічні важелі	Форма розподілу	Законодавча основа	Економічні важелі
1. Міжбюджетний розподіл доходів	Порядок розмежування ДОХОДІВ між бюджетами	Закріплені (директивні) доходи за різними статтями бюджетів	1. Міжбюджетний розподіл витраток	Порядок розмежування витраток між бюджетами	Групи розмежування витраток за принципом субсидіарності Передбачені витратки в бюджеті: * поточні витратки; • витратки розвитку
2. Бюджетне регулювання доходів	Порядок регулювання доходів місцевих бюджетів	Регулюючі доходи місцевих бюджетів на основі: — відсоткових відрахувань від загальнодержавних доходів; — міжбюджетних трансфертів: • дотації вирів-	2. Бюджетне фінансування	Порядок та умови надання і використання коштів {затверджуються Верховною Радою України)	Кошторисне фінансування Державні інвестиції Цільові позики з бюджету держпідприємствам Держдотації підприємствам та установам
			3. Бюджетне резервування	порядок формування резервного фонду КМ України і резервних фондів місцевих рад	Непередбачені загальнодержавні резервні витратки Резервні місцеві витратки
3. Міжбюджетний перерозподіл грошових КОШТІВ	Порядок перерозподілу внутрішніх бюджетних потоків	Вилучені кошти бюджетного надлишку Бюджетні позички на покриття касових розривів, взаємні розрахунки між бюджетами	4. Бюджетне регулювання витраток	Порядок нормування витраток бюджетних установ	Норми бюджетного забезпечення: • обов'язкові норми витраток; • розрахункові норми витраток

Розмежування доходів і видатків між окремими бюджету починається з розподілу видатків. Оскільки бюджет є фінансовою базою держави, то в основі розмежування видатків лежить визначення меж функцій між окремими рівнями державної влади та управління. Розподіл видатків може базуватися на двох критеріях: відомчій підпорядкованості і територіальному розташуванню об'єктів фінансування.

До недавнього часу головним був принцип підпорядкованості в розподілі видатків з Державного бюджету фінансувалися в першу чергу оборону (практично повністю), народне господарство (важлива частина), на утримання органів загальнодержавної влади та управління, прокуратури, судової влади, митних і податкових органів, окремі видатки на соціально-культурну сферу.

З місцевих бюджетів фінансувалася переважна частина видатків на соціально-культурну сферу, утримання місцевої інфраструктури, місцевих органів влади та управління.

Починаючи з 2001 року в Україні започатковано реформу міжбюджетних відносин, сутність якої — у чіткому розмежуванні видів видатків між бюджетами різних рівнів.

Згідно з Бюджетним кодексом України розмежування видатків між місцевими бюджетами має здійснюватися на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуг та наближення їх до безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв види видатків поділяються на групи, які мають певне спрямування фінансових коштів (ст. 86 Бюджетного Кодексу).

Відповідно до Конституції України, Закону України «Про бюджетну систему України», Бюджетного Кодексу України кошти Державного бюджету витрачаються лише на цілі і в межах, зазначених Законом про Державний бюджет України. Кошти регіонального бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів витрачаються лише на цілі і в межах, затверджених відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими Радami народних депутатів. До Державного бюджету України не вносяться видатки, які не передбачені законом України. Розподіл видатків між бюджетами здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про бюджетну систему України». Видатки всіх бюджетів поділяються на поточні видатки і видатки розвитку.

Розподіл доходів є похідним від розподілу видатків і має здійснюватися за такими принципами:

- забезпечення надійної фінансової бази для фінансування критичних видатків;

- встановлення залежності між зусиллями органів влади й авління та формуванням доходів відповідних бюджетів;
- встановлення заінтересованості місцевих органів влади у ПОШУУ і мобілізації фінансових ресурсів і недопущення адміністративного вилучення доходів для бюджетів вищого рівня.

розподіл доходів ґрунтується на встановленні загальнодержавних податків і платежів та місцевих податків і зборів.

Загальнодержавні податки та обов'язкові платежі поділяються на:

- *закріплені* — доходи, які повністю або частково (за твердо фіксованим нормативом) надходять до даного бюджету;
- *регулюючі* — такі доходи, від яких устанавлюються відрахування до бюджетів нижчих рівнів відповідно до їх потреб, тобто нормативи відрахувань диференціюються в розрізі окремих бюджетів і періодично, як правило **ЗМІНЮЮТЬСЯ**,

Місцеві податки і збори закріплюються за місцевими бюджетами відповідно до того, який орган їх устанавлює. При цьому може також визначатися їх розподіл між лапками місцевих бюджетів.

Бюджетне регулювання доходів — це надання коштів із загальнодержавних дохідних джерел, що закріплені за бюджетами вищих рівнів, бюджетам нижчих рівнів з метою їх збалансування на необхідному для виконання планів економічного та соціального розвитку певної території рівні.

Система міжбюджетного розподілу **ДОХОДІВ** доповнюється їх бюджетним регулюванням, що має в Україні досить обмежений характер.

У бюджетній практиці України застосовуються кілька методів бюджетного регулювання: 1) метод відсоткових відрахувань від територіальних надходжень загальнодержавних податків і зборів за нормативами, що встановлюються щорічно радою вищого рівня у своєму акті про бюджет на наступний рік (законі чи рішенні про бюджет); 2) метод міжбюджетних трансфертів.

До проекту закону про державний бюджет України Кабінет Міністрів України додає техніко-економічне обґрунтування відрахувань, дотацій та субвенцій бюджетам Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, яке має містити:

- статистичні дані про різницю в економічному, соціальному, природному та екологічному становищі вказаних суб'єктів;
- розрахунки необхідних витрат для вирівнювання економічного, соціального, екологічного стану та ефективного використання природних умов суб'єктів;

- інформацію про урядові та регіональні програми щодо подолання різниці між суб'єктами.

Розмежування доходів, закріплених за бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя та за бюджетами районів, міст обласного підпорядкування, районів у містах, здійснюється Верховною Радою Криму, обласними, міськими (міст Києва і Севастополя) радами з урахуванням економічного, соціального, екологічного, природного становища відповідних районів та населених пунктів.

Порядок і умови надання міжбюджетних трансфертів та їх використання затверджуються Верховною Радою України, нормативними документами Автономної Республіки Крим та рішеннями відповідних органів самоврядування в межах їхньої компетенції.

Міжбюджетні трансферти — це кошти, що безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Наприклад, доходи бюджетів районів формуються за рахунок трансфертів з обласного бюджетів та трансфертів з бюджетів для виконання делегованих повноважень територіальних громад села, селища, міста та територіальних і громад за об'єктами, що спільно використовуються.

Міжбюджетні трансферти поділяються на дотації вирівнювання, субвенції та вилучення коштів, які передаються до бюджету вищого рівня.

Бюджетна дотація вирівнювання — міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує. Бюджетні дотації вирівнювання можуть направлятися з Державного бюджету України місцевим бюджетам, а також можуть бути передбачені у бюджетах міських та районних Рад для бюджетів районів у містах, бюджетам сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань.

Субвенція — це міжбюджетний трансферт, що має цільовий характер у порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про її надання. Субвенції широко застосовуються як Інструмент бюджетного регулювання для збалансування державних бюджетів. Субвенція видається бюджету нижчого рівня з чітко визначеним призначенням як державна фінансова допомога для здійснення програм і заходів, спрямованих на підтримку гарантованого законодавством мінімуму соціальної забезпеченості населення регіонів, де такий мінімум не забезпечується власними бюджетними доходами з незалежних від них причин економічного розвитку.

Субвенція надається на компенсацію недоотриманих доходів у зв'язку з нерівномірністю їх розподілу між регіонами за умов діючої економічної системи, а також на фінансування заходів, пов'язаних із вирівнюванням соціального розвитку території.

Субвенції можуть призначатися як з Державного бюджету України місцевим бюджетам, так і з бюджетів АРК та інших місцевих бюджетів для бюджетів нижчих рівнів.

Основні види субвенцій з Державного бюджету України;

- субвенція на здійснення програм соціального захисту;
- субвенція, на компенсацію витрат доходів бюджетів місцевого самоврядування для виконання власних повноважень унаслідок надання пілг, встановлених державою;
- субвенція на виконання інвестиційних проектів.

Основні види субвенцій з місцевих бюджетів:

- субвенція на утримання об'єктів спільного користування та ліквідацію недоліків діяльності об'єктів спільного користування;
- субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- Інші субвенції.

У сучасній практиці бюджетного регулювання доходів значна роль належить субсидіюванню, інструментами якого є державні субсидії.

Субсидія — грошова допомога, що надається державою за рахунок коштів бюджету, а також спеціальних фондів юридичним та фізичним особам, місцевим державним органам, іншим державам. Як інструмент бюджетного регулювання субсидія застосовується з метою збалансування регіональних та місцевих бюджетів, зміцнення їх дохідної бази та завжди передається безповоротно і безвідплатно з вищих ланок бюджетної системи нижчим ланкам. Субсидія може бути цільовою (на конкретні видатки) і знеособленою. Вона не пов'язується безпосередньо з фінансовим станом бюджету, який її отримує. Поки що субсидії не знайшли в Україні такого широкого застосування, як це має місце у США, Англії, Франції, ФРН та ряді інших країн. Розрізняють прямі та непрямі державні субсидії. Прямі субсидії скеровуються на фінансування капітальних вкладень у галузі, розвиток яких необхідний для економіки в цілому, на фундаментальні дослідження, перепідготовку кадрів, створення нових місць у найбільш відсталих регіонах, на підтримку військово-промислового комплексу. Непряме субсидіювання здійснюється, в основному, шляхом податкової та кредитної політики.

Найпоширенішим методом субсидіювання в Україні нині є *податковий кредит* — відстрочка сплати податку на доходи, що надається підприємству податковою інспекцією на умовах зворот-

тності, строковості, відплатності за наявності згоди фінансового органу, який контролює виконання бюджету.

Розглядаючи механізм розподілу бюджетних коштів, слід зупинитися на міжбюджетному перерозподілі грошових засобів, що забезпечуються певними формами руху внутрішніх бюджетних потоків, а саме: вилучення коштів бюджетних надлишків, бюджетні позички на покриття тимчасових касових розривів, взаємні розрахунки.

Вивчаючи інструментарій розподілу щодо видатків бюджетів, слід розглянути бюджетне фінансування та бюджетне резервування.

Бюджетне фінансування — це сукупність методів та інструментів, за допомогою яких здійснюється реалізація бюджетних функцій держави, налагоджуються грошові відносини, що виникають між державою та підприємствами всіх форм власності та домогосподарствами.

Формами бюджетного фінансування є:

- 1) кошторисне фінансування;
- 2) державне інвестування;
- 3) позики з бюджету державним підприємствам;
- 4) державні дотації збитковим підприємствам.

Основними методами бюджетного фінансування визначено метод єдиного казначейського рахунку та метод перерахування бюджетних коштів з поточних рахунків місцевих бюджетів на рахунки головних розпорядників, сутність яких показано на табл. 2.2.

Таблиця 2.2

СУТНІСТЬ МЕТОДІВ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Метод єдиного казначейського рахунку	Метод перерахування бюджетних коштів з поточних рахунків місцевих бюджетів на рахунки головних розпорядників
<ul style="list-style-type: none"> • використовується для фінансування заходів з Державного бюджету України • бюджетне фінансування здійснюється через систему бюджетних рахунків органів Державного казначейства, відкритих в установах банків за відповідними балансовими рахунками, з яких органами Державного казначейства здійснюються платежі безпосередньо суб'єктам діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідно до бюджетного розпису фінансів органи перераховують кошти бюджету головним розпорядникам у порядку фінансування, на їхні рахунки згідно з кошторисом • головними розпорядниками коштів державного бюджету є бюджетні установи в особі їх керівників, які одержують повноваження на отримання бюджетних асигнувань

Особливе місце серед інструментів бюджетного розподілу займає *бюджетне резервування*, У складі видаткової частини бюджетів передбачається резервний фонд, який формується для здійснення непередбачених видатків, що не носять постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету. Резервний фонд бюджету не може перевищувати 1 % обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада. Резервний фонд може використовуватися для фінансування невідкладних витрат у суспільному виробництві, соціально-культурних та інших заходів.

У складі Державного бюджету України обов'язково створюється Резервний фонд Кабінету Міністрів України, порядок використання якого визначено Постановою Верховної Ради України від 22 лютого 1996 року.

Обсяг резервного фонду передбачено у розмірі не більше 2 % від обсягу видатків Державного бюджету. Загальна сума резервного фонду визначається щорічно. Обмеженість коштів, які знаходяться у розпорядженні держави, примушує суворо контролювати цільове використання коштів резервного фонду.

Кошти з резервного фонду надаються на фінансування:

- витрат, пов'язаних з надзвичайними ситуаціями;
- робіт з ліквідації наслідків стихійних явищ та аварій;
- непередбачених витрат, пов'язаних із введенням законів;
- інших заходів, не передбачених і які не могли бути передбачені під час затвердження обсягу Державного резервного фонду.

Верховна Рада України здійснює жорсткий контроль за витрачанням коштів з резервного фонду. Кабінет Міністрів України щомісяця подає Верховній Раді України докладні письмові звіти про витрати з резервного фонду з обґрунтуванням їх необхідності, економічності та ефективності.

Наступною підсистемою бюджетного механізму є механізм використання бюджетних ресурсів. Використання бюджетних ресурсів з певною метою у різних формах здійснюються на етапі виконання бюджету. Законом України про Державний бюджет України визначаються бюджетні призначення головним розпорядникам коштів Державного бюджету України за бюджетною класифікацією та бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів.

Саме бюджетні призначення служать відправним пунктом щодо реалізації бюджетної політики на різних рівнях економіки. Бюджетні призначення — це повноваження, що надаються голо-

вним розпорядником бюджетних коштів — Бюджетним кодексом України, Законом України про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, мають кількісні та часові обмеження та дозволяють надавати бюджетні асигнування.

Слід зазначити, що виконання бюджетів здійснюється на підставі законодавства та нормативно-правових актів про бюджет на певний бюджетний період і у відповідності з розписом доходів і видатків бюджету, затвердженим фінансовими органами. Річний розпис доходів і видатків має поквартальний розподіл, на основі якого передбачені бюджетні кошти спрямовуються на заплановані потреби.

У процесі виконання державного бюджету України може виникнути ситуація, коли за результатами квартального звіту має місце недоотримання доходів заі-ального фонду Державного бюджету України більше ніж на 15% від суми, передбаченої бюджетним розписом. Тоді розробляється проект про внесення змін до Закону про Державний бюджет стосовно скорочення видатків. Верховна Рада України приймає рішення про *бюджетне секвестрування*.

Секвестр бюджету означає пропорційне скорочення затверджених бюджетних видатків щомісячно по всіх статтях бюджету, крім захищених, перелік яких визначається Верховною Радою України. Аналогічний механізм секвестру бюджету може бути використаний на інших рівнях бюджетної системи у разі, коли в ході виконання бюджету рівень дефіциту бюджету перевищує встановлений або виникає значне зниження надходжень від дохідних джерел.

Бюджетний захист видатків стосується певного переліку статей видаткової частини бюджету, на які не розповсюджується процес секвестрування. Насамперед захищаються поточні видатки (заробітна плата в бюджетній сфері, трансферти, витрати на медикаменти тощо). Захищеними статтями видатків бюджету визначаються такі, обсяг яких не може змінюватися при проведенні скорочення затверджених бюджетних призначень.

Розглядаючи механізм використання бюджетних коїнтів, слід звернути увагу на методи використання грошових ресурсів держави, що складають якісно відмінну групу методів. Серед них насамперед слід зазначити *метод установалення цільового призначення державних цільових фондів, метод встановлення порядку використання коштів, метод встановлення бюджетних нормативів і лімітів використання грошових коштів*.

Бюджетне нормування як сукупність інструментів, які використовуються в бюджетній практиці, так само як і бюджетне

стимулювання та санкціонування використовуються не тільки на етапі формування бюджетних коштів. Ці інструменти є дієвими важелями при розподілі *та використанні* бюджетних ресурсів. Тому їх можна вважати базовими складовими бюджетного механізму (рис. 2.3).

Таблиця 2.3

БАЗОВІ СКЛАДОВІ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ

Базові складові бюджетного механізму		
Бюджетні норми та нормативи	Бюджетні стимули	Бюджетні санкції
<ul style="list-style-type: none"> • ставки заробітної плати у бюджетних установах, пенсій, стипендій • ставки податків і не-податкових платежів • норми витрат у бюджетних установах • норми бюджетного забезпечення • розміри дотацій, субвенцій, субсидій 	<ul style="list-style-type: none"> • пільги за податками юридичним та фізичним особам • бюджетні кредити • податкові канікули • відстрочки зі сплати податків • списання заборгованості за податками • надання фінансової допомоги і підтримки 	<ul style="list-style-type: none"> • санкції за порушення податкового законодавства • санкції за нецільове використання бюджетних коштів • пеня за несвоєчасну сплату платежів • зменшення або призупинення бюджетного фінансування • вилучення до бюджету коштів, використаних не за призначенням • відміна наданих пільг

ТЕМА 3

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА

Програмна анотація. Бюджетна політика як складова фінансової політики держави. Зміст, цілі, функції та суспільно-економічна роль бюджетної політики. Межі ефективності бюджетного регулювання. Функції і види бюджетного моніторингу та бюджетної статистики.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України. — К.: Велес, 2004. — 64 с.
2. *Василик О. Д., Павлнжк.В.* Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
3. *Іванов В. М.* Бюджетна система: Конспект лекцій. — К.: МАУП, 1999.—80 с.
4. *Опарін В. М., Матько В. І., Кондратюк С. Я.* Бюджетна система. — К.: КНЕУ. 2000. — 208 с.
5. *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес. 2003. — 523 с.
6. *Куцвнко Т. Ф.* Бюджетно-податкова політика: Навч. — метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — 256 с.
7. *Назимова Н.* Бюджетная политика в ретро- и перспективе // *Зкономист.* — 1999. — №2,
8. Сучасні проблеми бюджетної системи // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми. М-ли наук. — практ. конф. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. — С. 3—166.
9. *Юрій С. І.* бюджетна система України. — К.: НІОС, 2000.
10. *Якуль І. Є.* Бюджетна політика України // *Фінанси України.* — 1998. — №2. —С. 48—51.

Бюджетна політика — це складова *фінансової політики держави*, змістом якої є розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів. В економічній літературі надаються два підходи до розуміння сутності бюджетної політики. *У вузькому розумінні* вона зводиться до формування, виконання та регулювання державного бюджету країни. *У широкому розумінні* бюджетна політика включає заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неї нфля цінного ВВП способом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету в цілому, а також маніпулювання

державними видатками та доходами з метою впливу на економічний розвиток суспільства.

Зміст і роль бюджетної політики в кожній державі визначаються її цілями, які ставляться залежно від існуючих економічних проблем. Головними цілями бюджетної політики України на сучасному етапі є:

- стабілізація економіки та забезпечення сталого зростання виробництва;
- стимулювання розвитку пріоритетних сфер діяльності та структурних перетворень;
- досягнення структурного зміщення економічних пропорцій на користь виробників, які працюють безпосередньо на задоволення потреб населення;
- стримування інфляційних процесів;
- забезпечення бюджетних надходжень для фінансування невідкладних соціальних програм;
- створення сприятливих умов для стимулювання ділової інвестиційної активності, розвитку підприємництва тощо.

Як бачимо, цілі бюджетного регулювання є досить суперечливими. Заходи бюджетної рестрикції завжди пригноблюють економічну активність і провокують спад виробництва, а заходи бюджетної експансії щодо запобігання падіння обсягів виробництва і стимулювання його зростання, по суті, означають розширення попиту, передусім інвестиційного, а слідом за ним — і споживчого, що обов'язково веде до підвищення цін.

Таким чином, роль бюджетної політики є багатоаспектною і залежить від конкретно-економічних реалій, етапу та моделі розвитку економічної системи країни. Бюджетно-податкове регулювання потребує гнучкого та обережного ставлення уряду до засобів і методів його здійснення, особливо за умов зміни характеру бюджетно-податкової політики на переломних етапах розвитку держави. Бюджетна політика виконує три основних функції: фіскальну, економічного регулювання та вирівнювання доходів.

Фіскальна функція полягає у забезпеченні необхідних ресурсів для урядової діяльності (військово-оборонні витрати, реалізація економічних та соціальних програм, підтримка уряду тощо).

Функція економічного регулювання полягає у використанні податків та видатків бюджету як інструментів управління економікою та досягнення певних цілей економічної політики (економічного зростання, структурної перебудови тощо)

Функція вирівнювання доходів полягає у використанні бюджетного регулювання як інструмента перерозподілу ВВП за допомогою прогресивної шкали оподаткування, а також системи трансферних виплат бідним, безробітним, Інвалідам, сиротам та ін.

Головною проблемою реалізації бюджетної політики є забезпечення оптимального поєднання суперечливих, але взаємопов'язаних функцій бюджетно-податкового регулювання з урахуванням специфічних інтересів різних соціальних груп населення.

Відносні межі ефективності бюджетного регулювання, що формується залежно від функцій та характеру бюджетно-податкової політики, поділяються на три групи: мотиваційні, кон'юнктурні та соціальні. Також розрізняють мінімально допустиму та максимально допустиму межі, що визначаються цілим переліком макроекономічних чинників.

Мінімально допустима межа визначається поточним станом економіки, загальним рівнем життя в країні, моделлю регулювання економіки. За умов незначного державного втручання перерозподіл доходів буде обмеженим, а за умов суттєвої корекції ринкового розподілу доходів держава реалізує цілий ряд соціальних програм.

Максимально допустима межа — це межа перерозподілу доходів, яку держава не має переходити за будь-якої моделі ринкової економіки. Проблема її визначення — одне з найскладніших завдань сучасного ринкового господарювання.

Держава здійснює реалізацію бюджетної політики за допомогою органів державного управління, які поділяються на загальнодержавні та органи оперативного управління.

Бюджетна політика реалізується через спеціалізовані державні органи оперативного управління, насамперед через фінансовий апарат, склад і структура якого знаходяться у відповідності з державним устроєм країни.

Розробка та реалізація бюджетної політики як центральної складової соціально-економічної політики держави потребує аналізу стану та проблем національної економіки країни, виявлення можливостей з урахуванням передумов, цілей, наявних бюджетних ресурсів, побічних ефектів тощо, а отже, контролю та аналізу за використанням бюджетних ресурсів, що вимагає бюджетного моніторингу.

Бюджетний моніторинг або моніторинг функціонування бюджетної системи України є специфічною складовою макроекономічного моніторингу. Його мета — забезпечити постійні спосте-

реження та аналіз реалізації бюджетної політики, оцінку практичної дієвості бюджетної системи на основі бюджетного обліку та бюджетної статистики з метою з'ясування суб'єктивних недоліків програми та подальшої розробки оптимального проекту державного бюджету, а також формування адекватних умов його виконання на майбутню перспективу. Розрізняють декілька основних видів соціально-економічного моніторингу за об'єктами досліджень (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

ОСНОВНІ ВИДИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО МОНІТОРИНГУ

№	Вид	Об'єкт	Споживач результатів
1	Міждержавний	Процеси соціально-економічних зв'язків між державами	Органи державного управління
2	Макроекономічний (державний)	Функціонування та розвиток основних соціально-економічних процесів на рівні національної економіки	Органи державного управління
3	Муніципальний	Процеси соціально-економічного розвитку області, району, міста	Міська рада, мерія, держадміністрація, районне керівництво
4	Моніторинг підприємства, організації	Функціонування підприємства	Дирекція, фондові біржі, інвестиційні та холдингові компанії
5	Ринковий моніторинг	В окремому сегменті ринку	Служби маркетингу на підприємствах, товарні біржі, фондові біржі, інвестиційні, страхові компанії*

Бюджетна статистика в межах бюджетного моніторингу теж виконує певні завдання стосовно аналізу здійснення основних напрямів бюджетної політики. Показники бюджетної статистики є найважливішими показниками бюджетної політики. Ці показники можна згрупувати за кількома напрямками (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

ОСНОВНІ ВИДИ БЮДЖЕТНОЇ СТАТИСТИКИ

Група	вид	Показники та їх зміст
Сфера соціальної статистики	Фінансові квоти	<ul style="list-style-type: none"> * частка витрат держави у ВВП; * частка доходів держави у ВВП; * частка доходів держави від податків у ВВП; * частка боргу у ВВП; * частка бюджетного дефіциту у ВВП
	Соціальні квоти	<ul style="list-style-type: none"> • частка сукупних соціальних трансфертів у ВВП; • частка виплат із соціального страхування у ВВП; • частка соціальних трансфертів місцевих бюджетів у ВВП;
	Функціональні (спеціальні) квоти	<ul style="list-style-type: none"> • частка витрат держави на виконання кожного зі своїх функціональних обов'язків у загальних втратах(залежить від структури функцій держави); • частка витрат бюджету на фінансування державних підприємств; • частка витрат на освіту; • частка витрат на оборону; • частка витрат на НТП; • частка витрат на охорону здоров'я тощо
Показники, що характеризують функції держави в умовах трансфертної економічної системи	1) співвідношення між видатками розвитку і поточними видатками — квота державних інвестицій у <i>ВВП</i> — квота державного споживання у <i>ВВП</i>	<ul style="list-style-type: none"> • характеризує розподіл державою коштів між приватним та державним споживанням; • вказує на внесок держави у розвиток національного господарства країни; • показує задоволення суспільних потреб у цілому, насамперед формування соціальної інфраструктури
	2) фінансові вдачі від субвенцій чи дотацій	<ul style="list-style-type: none"> • вимірюється як сума створеного в галузі продукту на одиницю державної допомоги

Група	Вид	Показники та їх зміст
Показники, що характеризують функції держави в умовах трансфертної економічної системи	3) частки коштів державного бюджету, що спрямовуються на державне регулювання ринку праці	а) категорія видатків на проведення активної політики держави-. <ul style="list-style-type: none"> • державне <i>сприяння</i> професійній освіті; • виплати <i>на працевлаштування</i>; • заходи щодо створення нових робочих <i>місць тощо</i>; б) категорія видатків на пасивну політику: <ul style="list-style-type: none"> • виплати з безробіття; • <i>допомоги тощо</i>
	4) <i>видатки</i> на утримання управлінського персоналу	• квота коштів держбюджету на управління у ВВП;
	5) показники заборгованості <i>держави</i>	<ul style="list-style-type: none"> • дефіцит чи лрофіціят; • джерела покриття бюджетного дефіциту; • заборгованість на кінець року; • чистий новий <i>борг держави</i>; • квота кредитного фінансування боргу; • квота боргу у ВВПЕ; • борг на душу <i>населення</i>

ТЕМА 4

СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Програмна анотація. Бюджетна стратегія як довгостроковий курс бюджетної політики. Бюджетне планування і прогнозування: сутність, завдання, методи, форми реалізації. Зміст, мета та принципи бюджетного програмування. Методика оцінки ефективності бюджетних програм,

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України. — К.: Велес, 2004. — 64 с.
2. *Василик О. Д., Павлюк К. В.* Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
3. *Єліфанов А. О., Сало І. В., Дяконова І. І.* Бюджет і фінансова політика України: Навч. посіб. — К.: Наукова думка, 1999. — 303 с.
4. *Опарін В. М., Мальков І., Кондратюк С. Я.* Бюджетна система. — К.: КНЕУ, 2000. — 208 с.
5. *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003- — 523 с.
6. Конституція України. — К.; Феміна, 1996, — 64 с.
7. *Куценко Т. Ф.* Бюджетно-податкова політика: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — 256 с.
8. Сучасні проблеми бюджетної системи // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми. М-ли наук. — практ. конф. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. — С. 3—166.
9. *Юрій С. І.* Бюджетна система України. — К.: НІОС, 2000. — 400 с.
10. *Якуль І. Є.* Бюджетна політика України // Фінанси України. — 1998. — № 2. — С. 43—51.

Стратегія соціально-економічного розвитку країни може реалізуватися шляхом вирішення тактичних завдань. Бюджетно-податкова політика має забезпечити тактику вирішення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни, визначити пріоритети розвитку на кожен рік, виходячи з етапів довгострокової стратегічної програми. За своїм впливом на параметри соціально-економічного розвитку Закон про Державний бюджет є другим після Конституції України. Розрізняють два основні елементи бюджетної політики як способи її формування та реалізації — бюджетну стратегію та бюджетну тактику, що розробляються у межах бюджетного законодавства.

Бюджетна стратегія • — це довгостроковий курс бюджетної політики держави, що розрахований на перспективу та зумовлює розв'язання масштабних завдань, які визначаються загальнонаціональною стратегією соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна стратегія має встановлювати основні напрями бюджетної політики та спрямовуватись на розробку таких економічних важелів, які були б націлені на їх реалізацію.

Основою розробки бюджетної стратегії є **бюджетне прогнозування**, що є складовою прогнозування макроекономічного розвитку соціально-економічних процесів у країні загалом. Бюджетне прогнозування — це процес розробки основних показників Державного бюджету на перспективу, прогнозування найважливіших надходжень видатків бюджету. У процесі цієї роботи визначається концепція, основна мета, головні напрями розвитку й основні цілі, які мають бути досягнуті.

Прогнозування має стати невід'ємною частиною процесу бюджетного планування, що дасть змогу проаналізувати тенденції формування ресурсів бюджету та їх використання, виявити чинники, які необхідно враховувати у розрахунках бюджетних показників, визначити їх взаємозв'язки, а також можливі способи впливу на ці показники.

Призначення бюджетного прогнозування полягає в оцінці різних і найвірогідніших варіантів формування ресурсів бюджету і напрямів використання цих ресурсів. Аналіз таких варіантів створює основу для вибору цілей, які є орієнтиром при розробці бюджету.

Головна функція прогнозу — наукове передбачення. Прогнозування дає змогу, по-перше, одержати картигу майбутнього стану будь-якого явища і, по-друге, обґрунтувати шляхи переходу від сьогоденного стану явища до майбутнього. Наукове прогнозування аналізує сукупність тенденцій соціально-економічного розвитку суспільства та оцінює стан економіки, що склався.

За допомогою бюджетного прогнозування можна розв'язувати такі завдання:

- визначати обсяг бюджетних ресурсів та їх використання як у цілому, так і за окремими їх видами;
- вивчати взаємозв'язки показників бюджету з основними макропоказниками, насамперед із ВВП, із показниками балансу фінансових ресурсів і витрат держави, балансу грошових доходів і витрат населення, платіжного балансу;
- визначати вплив на величину показників бюджету факторів, що характеризують динаміку розвитку економіки;
- перевіряти можливості бюджетного забезпечення показників соціально-економічного розвитку держави.

Бюджетне прогнозування має носити стратегічний характер, включати варіанти обґрунтування заходів щодо вдосконалення бюджетного механізму і засобів бюджетного регулювання за умови динамічного підтримання фінансової збалансованості в економіці. Виокремлюється короткострокове (1—5 років) і довгострокове (5—10 років) бюджетне прогнозування.

Ефективне вирішення завдань, пов'язаних із формуванням доходів і витрат бюджету, ґрунтується на основі *економіко-математичних методів і моделей*. Використання математичного апарату і сучасної комп'ютерної техніки дає змогу здійснити багатоваріантні розрахунки щодо обґрунтування доходів у бюджету, вибору стратегії розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою формування необхідного обсягу доходів бюджету, підвищення стимулюючої функції бюджетних важелів у механізмі реалізації критеріїв ефективності.

Довгострокова бюджетна політика, спрямована на досягнення й підтримання збалансованості бюджету, подолання інфляційних тенденцій і стійкого дефіциту, має розроблятися на основі варіантних прогнозів. До таких прогнозів, разом із традиційними макроекономічними показниками, мають входити також показники, що характеризують рівень бюджетної рівноваги в різних галузях, регіонах та у державі в цілому.

Для реалізації основного методологічного принципу бюджетного прогнозування, що полягає в досягненні й динамічному підтриманні збалансованості руху бюджетних потоків у процесі економічного розвитку, доцільно використовувати економіко-математичні моделі, які мають допомогти забезпечити:

- взаємопов'язаний розрахунок основних показників доходів і витрат бюджету з розрахунками показників балансу фінансових ресурсів і витрат держави, балансу грошових доходів і витрат населення, платіжного балансу, валютного плану;
- оцінку бюджету за критерієм його збалансованості з урахуванням його впливу на ефективність виробництва і темпи економічного зростання.

Принципу досягнення, встановлення і підтримання бюджетної збалансованості слід дотримуватися при розв'язанні всього кола завдань бюджетного прогнозування, серед яких основними є:

- визначення інструментарію бюджетного регулювання та кількісне визначення економічних регуляторів;
- побудова шкали пріоритетів при визначенні бюджетної політики.

Прогнозування надходжень до бюджету є однією з головних проблем, що виникають під час складання бюджету. Існування

різних форм власності і методів господарювання, відсутність будь-якого директивного управління виробництвом роблять непридатним для цього нормативний метод розрахунків надходжень, який був досить поширений за часів планової економіки.

Стабільність у часі найважливіших бюджетних нормативів і ставок оподаткування у країнах з розвинутою ринковою економікою, наявність однорідних статистичних виборок дозволяють широко застосовувати для такого прогнозування методи прикладної статистики й *економетричні моделі*. Методика розрахунків, що застосовуються в умовах стабільного ринку, базується на попередньому прогнозі номінальних значень головних макроекономічних показників: ВВП, обсягів споживання та Інвестицій.

Переваги економетричного підходу полягають у недопущенні суперечностей у системі прогнозованих показників, можливості характеризувати об'єкт прогнозу набором критеріїв, пов'язаних балансовими, функціональними чи стохастичними співвідношеннями, можливості одночасного відображення багатьох факторів з урахуванням їх взаємовпливу, певної свободи в перегляді факторів і взаємозв'язків у процесі роботи з моделлю, можливості отримання на основі економічних моделей варіантів прогнозу для широкого діапазону вихідних умов і припущень.

В умовах перехідної економіки платоспроможний попит — найважливіший фактор, що визначає обсяги виробництва, а отже, і прогноз значень ВВП. Суттєва складова цього попиту — витрати на суспільне споживання (громадську безпеку, охорону здоров'я, освіту тощо) — фінансується з держбюджету. Багато індивідуальних споживачів (працівники сфери освіти, охорони здоров'я, управління, військовослужбовці) також одержують свої доходи у бюджетній сфері. Крім того, значний вплив важкопрогнозованих, неекономічних факторів (таких як термінові витрати з держбюджету, спричинені загостренням соціально-політичної ситуації) також ускладнює застосування економетричного підходу в умовах перехідної економіки. Бюджетне прогнозування в умовах перехідної економіки потребує підходів, які б спиралися на сучасні кількісні методи досліджень — системний аналіз і математичне моделювання.

Однією з форм економ і ко-математичних моделей, що описує взаємозв'язки характеристик економічних систем, є *економіко-статистична модель* (ЕСМ), яка ідентифікується на основі обробки даних статистичної звітності.

Побудова ЕСМ зводиться до переходу від понятійного опису економічного об'єкта до формалізованого кількісного опису,

одержаного в результаті обробки реальних даних статистичної звітності методами математичної статистики I наступного декодування цього опису — економічної інтерпретації результатів.

Для підвищення точності прогнозів бюджету, насамперед короткострокових, застосовуються адаптивні методи, тобто методи врахування інформаційної цінності різних членів часової послідовності при побудові ЕСМ із постійною структурою. До них належать методи побудови самокоригуючих ЕСМ із змінною структурою, методи стохастичної апроксимації, у тому числі методи рекурентного коригування параметрів, метод дрейфу коефіцієнтів та ін. Такі методи можуть використовуватися для прогнозування структурних змін, а також при побудові прогнозних моделей в умовах невизначеності й неповноти інформації з метою наближеного уявлення невизначених величин через детерміновані й випадкові.

Бюджетна тактика є швидкодіючим механізмом бюджетної політики в країні, гнучким методом пошуку короткострокової рівноваги, стабілізації та пристосування до умов, які постійно змінюються. Бюджетна тактика фактично є продовженням, конкретизацією бюджетної стратегії. За допомогою бюджетної тактики органи управління забезпечують реалізацію поточних завдань функціонування та розвитку бюджетної системи країни на певному історичному етапі. Проте бюджетна тактика є гнучкішою, оскільки визначається динамікою економічних умов і соціальних факторів.

Основою розробки бюджетної тактики є бюджетне планування — важлива складова фінансового планування, підпорядкована вимогам фінансової політики держави. Економічна сутність бюджетного планування полягає в централізованому розподілі та перерозподілі ВВП між ланками фінансової системи на основі загальнонаціональної соціально-економічної програми розвитку країни в процесі складання та виконання бюджетів різного рівня.

***Бюджетне планування** — це науково обгрунтований процес визначення джерел створення і напрямів використання бюджетних ресурсів у економіці держави з метою забезпечення стабільного економічного й соціального розвитку.*

Бюджетне планування дає позитивні результати лише у випадку, коли побудоване на пізнанні об'єктивних законів розвитку суспільства, тенденцій руху бюджетних ресурсів, вивченні наявного фінансового стану, результатів заходів, що вживалися раніше, цілей, які поставлені на сьогодні.

Бюджетне планування є складовою *бюджетного процесу*, що включає порядок складання та виконання бюджету, його норматив-

но-правову та організаційну основу, а також питання теорії" та методології складання бюджетів країни. Результатами бюджетного планування є проект зведеного Державного бюджету — основного фінансового плану держави на наступний рік, а також бюджети різних рівнів державної влади (місцеві, суб'єктів держави тощо).

Головними завданнями бюджетного планування є:

- забезпечення необхідних макроекономічних пропорцій розвитку держави;
- виявлення реальних джерел надходжень за всіма напрямками та всіма платниками податків і зборів з усіх бюджетних рівнів;
- ефективний розподіл бюджетних видатків за напрямками та між регіонами;
- сприяння найбільш ефективному використанню бюджетних коштів галузями суспільного виробництва;
- забезпечення задоволення мінімального рівня соціальних потреб;
- створення необхідних соціальних резервів, які використовуватимуться на планові й позапланові заходи;
- забезпечення прозорого бюджетного контролю в системі здійснення бюджетних платежів.

Бюджетне планування виконує ряд функцій, серед яких:

- ^ відображення основних напрямів бюджетної політики, що здійснюється органами законодавчої й виконавчої влади в державі;
- ^ вибір раціональних шляхів бюджетного забезпечення передбачуваного рівня економічного й соціального розвитку на основі ефективного використання наявних у суспільстві ресурсів;
- */ здійснення необхідного рівня перерозподілу бюджетних ресурсів для досягнення темпів і пропорцій розвитку економіки й підвищення суспільного добробуту;
- */ встановлення раціональних форм мобілізації бюджетних ресурсів і на їхній основі визначення їх оптимальної структури.

Об'єктом бюджетного планування є бюджетна діяльність держави, державних установ і організацій; предметною галуззю бюджетного планування є бюджетні ресурси, їхній рух при здійсненні відтворювальних процесів у економіці. Сферою застосування бюджетного планування є розподіл і перерозподіл бюджетних ресурсів на всіх стадіях відтворювального процесу.

Організація бюджетного планування може бути ефективною лише тоді, коли в неї закладатимуться науково обґрунтовані принципи:

- комплексного підходу до основних параметрів економічного й соціального розвитку в тісному взаємозв'язку з наявними бюджетними можливостями;

- оптимального використання бюджетних ресурсів з метою першочергового забезпечення бюджетними ресурсами пріоритетних напрямів розвитку економіки й соціальної сфери;
- раціонального визначення джерел одержання бюджетних ресурсів та їх перерозподілу через ланки бюджетної системи;
- єдності у використанні бюджетних показників, здійсненні бюджетних розрахунків, застосуванні єдиної методології прогнозування тенденцій і напрямів розвитку;
- наукового обґрунтування планів, що передбачає реальність прогнозу їх розрахунків, їхню економічну обґрунтованість, використання прогресивної методології, норм і нормативів, а також збір кращих методів забезпечення прогнозних завдань необхідними бюджетними ресурсами з урахуванням кінцевих результатів.

Важливе значення має наукова *методологія бюджетного планування*. Вона включає сукупність загальних принципів і методів планування, систему бюджетних планів. *Метод бюджетного планування* ~ органічна частка методології, один із способів розроблення бюджетних планів.

Методи, що використовуються при бюджетному плануванні, досить різноманітні й зазнали значних змін в історичному плані. З розширенням масштабів мобілізації ресурсів і необхідністю якомога ефективнішого їх використання при розробці бюджету в 60-х роках спочатку в США, а пізніше і в інших країнах почали застосовувати програмно-цільовий метод, у тому числі системний аналіз, економетричні моделі, електронно-обчислювальну техніку. У 1961 році нова система вперше була запроваджена Міністерством оборони США і дістала назву «*Планування — програмування — розробка бюджету*» (ГПГТБ). З 1965 року ця система поширилась на інші міністерства. За цією методикою розроблявся багатоваріантний бюджет, який в основному пов'язувався з економічними програмами країни з урахуванням загальних проектів розвитку. ППБ — це системно-варіантний метод планування на основі принципу «плинний бюджет»,

З 1973 року американська адміністрація переходить від системи ППБ до нового методу — цільового управління фінансами, в основу якого покладено розробку програм окремих міністерств і відомств. З 1976 року було введено систему складання бюджету на нульовій основі, за принципом щорічного перегляду державних програм без урахування вже проведених витрат за попередньо прийнятими програмами. У Німеччині бюджет, складений на основі програмно-цільового методу, дістав назву кон'юнктурно-нейтрального. Нові методи складання бюджету під назвами «раціоналізація вибору бю-

джетних рішень» та «програмний аналіз та огляд» широко застосовуються відповідно у Франції, Великобританії.

В сучасній економічній літературі виділяють чотири основних методи бюджетного планування: метод коефіцієнтів, нормативний, балансовий та предметно-цільовий.

Метод коефіцієнтів (аналітичний) базується на вивченні економічної кон'юнктури у минулому та сучасному періодах і застосуванні відповідних коефіцієнтів (наприклад індексів інфляції) щодо фактичних результатів виконання бюджетів. По суті, це планування «від досягнутого», що, власне, має місце нині в бюджетному процесі. Перенесення в майбутнє минулих тенденцій, досягнутих результатів не стимулює виявлення резервів і не сприяє економії бюджетних КОШПВ.

Нормативний метод передбачає використання в плануванні системи взаємопов'язаних норм і нормативів. Розрізняють нормативи двох типів: нормативи першого типу регламентують взаємовідносини між державою та суб'єктами господарювання з приводу розподілу отриманих результатів діяльності (наприклад ставки податків), нормативи другого типу характеризують вимоги, що висуваються суспільством до ефективності використання ресурсів. Вони фіксують мінімально припустиму величину економічної ефективності використання різних ресурсів, тобто суспільно виправданий обсяг їх витрат для досягнення найбільшого економічного ефекту. У цьому контексті нормативний метод найкраще застосовувати в плануванні бюджетних витрат, оскільки він спроможний відносно об'єктивно оцінити потреби бюджетних галузей у ресурсах і створити умови для їх ефективного та ощадливого використання.

Недоліком нормативного методу планування вважають відсутність узгодженості бюджетних зобов'язань, що зумовлені нормативами, з реальними можливостями бюджетної системи щодо фінансування відповідних витрат.

Останніми роками в бюджетному плануванні пропонується застосовувати нормативи мінімальної бюджетної забезпеченості на одного жителя як критерію оцінки бюджетних потреб регіонів. Це положення знайшло відображення і в чинному законодавстві. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного та екологічного стану відповідних територій, виходячи із законодавчо визначеного рівня мінімальних соціально-економічних потреб.

Недолік формування міжбюджетних відносин на основі нормативів бюджетної забезпеченості полягає в тому, що децентралізація державних функцій має означати насамперед законодавчо закріплене право місцевих органів влади на певні доходи, виходячи з яких, на основі покладених на них функцій, вони самостійно визначатимуть обсяги та напрями використання бюджетних коштів.

Однак саме нормативи мають свідчити про бажаний рівень споживання суспільних благ. При формуванні цих нормативів слід виходити як із науково обґрунтованих показників, так і з побажань і запитів громадськості, висловлених шляхом прямої чи представницької демократії.

Іншим важливим питанням бюджетного планування на основі нормативів є визначення періоду тривалості дії нормативу. Стабільність нормативів гарантувала б передбачуваність бюджетної політики органів влади на перспективу, самостійність місцевих бюджетів, незалежність їх видаткової та дохідної частин від суб'єктивних рішень влади вищого рівня.

Закон постійно зростаючих потреб населення внаслідок розвитку економіки, науково-технічного прогресу потребує ПОСПІЙНОЮ перегляду нормативів, а тому вони можуть бути лише умовно стабільними.

Планування на основі нормативів має обов'язково доповнюватися *балансовим методом* планування, оскільки тільки він дає змогу узгодити потреби з ресурсами. Конкретне його призначення полягає в тому, щоб уникнути можливих диспропорцій між доходами і витратами на всіх рівнях бюджетного планування, а також вибрати оптимальний варіант задоволення суспільно-економічних потреб.

Предметно-фільовий метод використовується при фінансуванні окремих державних програм економічного і соціального розвитку. Дає змогу виявити джерела покриття і визначити ефективність цих програм. Починаючи з 2002 р. цей метод використовується як основний при формуванні Державного і місцевих бюджетів.

Бюджетна програма — це систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення загальної (спільної) мети, завдання, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій. Система планування бюджету на основі програм — це система прийняття рішень щодо розроблення, аналізу, впровадження програм та розподілу ресурсів. Вона включає такі три основні етапи:

- стратегічне планування — визначення та прогнозування довго- і середньострокових цілей, для досягнення яких необхідно спрямувати діяльність уряду, та розроблення стратегії заходів для реалізації таких цілей. Обов'язковим на даному етапі є відбір переліку відповідних напрямів і завдань, виходячи з фінансових можливостей;

- формування програм — розроблення, аналіз і відбір програм, які необхідно реалізувати головним розпорядникам для досягнення цілей, визначених на етапі стратегічного планування в програмних і прогнозних документах;

- складання бюджету — визначення та аналіз ресурсів, необхідних для реалізації програми і відповідно досягнення поставлених цілей, та оцінка очікуваних результатів. На цьому етапі головний розпорядник на підставі плану своєї діяльності на коротко- та середньостроковий періоди чіткіше розподіляє наявні ресурси, необхідні для виконання певної програми, здійснює їх вартісну оцінку і приводить у відповідність до можливостей бюджету. Потім подається бюджетний запит для включення відповідної програми до бюджету.

Розроблення і виконання програм ґрунтуються на таких принципах:

- кожна програма має базуватися на кошторисі витрат;
- кошториси витрат мають будуватися на врахуванні статей витрат;
- програми мають підкріплюватися даними про показники продуктивності, питомих витрат та інші показники ефективності;
- програми мають оцінюватися з погляду витрат і вигоди до початку їх здійснення;
- така оцінка має охоплювати аналіз політичних, соціальних, правових і адміністративних питань;
- мета програми має вказуватися з точки зору результатів і передбачуваних вигід;
- у комплексних програмах треба вказувати обов'язки конкретних організацій;
- з метою аналізу можна здійснювати укрупнення програм, що виходять за межі окремих організацій, не порушуючи при цьому структуру обов'язків конкретних організацій;
- для підготовки детальних кошторисів керівникам необхідно дати загальні орієнтири щодо цілей, які мають бути досягнуті у наступному році; вказати конкретно заплановані суми, що вважаються обґрунтованими для програм; дозволити установам складати запасні варіанти програм, якщо кошториси перевищують цільові показники; передбачити в окремих випадках проведення досліджень до прийняття остаточних рішень;

- доходи і видатки слід координувати постійно, з тим щоб можна було виявити зміну доходів і їхній вплив на видатки;
- контроль за видатками може здійснюватися в розрізі як програм, так і цілей.

Отже, програмно-цільовий підхід у бюджетному процесі загалом включає такі основні елементи:

- ^ визначення загальної мети програми (на середньостроковий період), завдань програми на короткостроковий період, напрямів діяльності, які забезпечують реалізацію програми;
- / середньострокове бюджетне планування;
- / виділення головними розпорядниками пріоритетних бюджетних програм відповідно до основної мети діяльності такого головного розпорядника;
- ^ визначення відповідального за виконання бюджетної програми у системі головного розпорядника (відповідального виконавця);
- ^ розроблення критеріїв оцінки й аналізу результативності бюджетної програми щодо обсягів витрат, кінцевого продукту і якості (результативні показники);
- ^ регулярні звіти головних розпорядників про досягнуті результати у процесі впровадження відповідних бюджетних програм.

Для розуміння іноваційності бюджету за програмами і користі застосування саме цього методу складання бюджету слід розглянути різницю між традиційним та програмно-цільовим методом. Передусім традиційний бюджет виконує контрольні функції, а бюджет за програмами, крім контрольних, виконує також управлінські функції. Він упорядковує організацію діяльності головного розпорядника щодо формування і виконання своїх бюджетних програм шляхом чіткого розмежування відповідальності між виконавцями за реалізацію кожної бюджетної програми, а також підвищує відповідальність головного розпорядника в цілому за дотримання відповідності всіх бюджетних програм поставленій меті його діяльності, їх фінансове забезпечення, поліпшує управління бюджетними програмами.

Бюджет за програмами можна розглядати як засіб вираження фінансової та програмної політики держави і органів місцевого самоврядування. Він є знаряддям реалізації Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Державної програми економічного й соціального розвитку на середньостроковий період, де окреслено пріоритети розвитку суспільства та економіки і черговість реалізації окремих завдань фінансової політики.

Бюджет за програмами спрямований на досягнення конкретних цілей, він дає чітке розуміння державним органам та громадськості, на що витрачаються бюджетні кошти, забезпечує прозорість бюджету.

У бюджеті традиційного типу можна встановити витрати на окремі галузі, наприклад, охорону здоров'я, освіту, науку, культуру тощо. У бюджеті за програмами окремі завдання об'єднують у собі видатки з різних статей бюджетної класифікації, рахуються загальні кошти, потрібні для виконання даного завдання.

У традиційному типі бюджету витрати часто планувалися «на виріст», «від досягнутого», внаслідок чого спостерігалось нераціональне витрачання бюджетних коштів; у бюджеті за програмами обчислюється загальна вартість виконання певного завдання і можна показати наслідки змін у напрямі реалізації цього завдання.

Новий підхід дає можливість обчислити показники ефективності реалізації окремих завдань, сприяє ефективності розподілу й використання бюджетних коштів, встановленню пріоритетів і визначенню доцільності окремих видатків бюджету.

За нових підходів до формування бюджету відрізняється також і звітність. У бюджеті за програмами складаються піврічні та річні звіти у синтетичному й аналітичному вигляді. Останнє є порівнянням кількості витрачених коштів з установленим раніше обсягом виконання окремих завдань. У традиційному бюджеті звітність полягає у порівнюванні фактично здійснених витрат із затвердженими за окремими розділами, статтями бюджетної класифікації. Така інформація небагато говорить про те, що було зроблено за витрачені кошти. Завдяки звітності у бюджеті за програмами можна порівнювати виконання подібних завдань за окремі роки.

Програмування бюджету пов'язане з необхідністю визначити результативність програм. Будь-яка спроба кількісно оцінити результативність програми спрямована на те, аби створити основу для оцінки ефективності діяльності щодо виконання цієї програми.

Оцінка ефективності у широкому розумінні включає три методи: аналіз співвідношень, регресійний аналіз і аналіз пакета даних.

Аналіз співвідношень дає змогу здійснювати порівняння з даними, досягнутими в попередні роки щодо певних цілей, порівняння з діяльністю аналогічної організації чи зіставлення альтернативних підходів для досягнення тих самих результатів. Обмеженість цього методу полягає в тому, що він не може відобразити чинники, що впливають на управління організацією порівняно з іншими подібними організаціями або зі структурою управління цією самою організацією в різні періоди.

Регресійний аналіз має ширше застосування. Він пов'язує результат із комплексом чинників виробництва і пояснює зміни в одному комплексі з урахуванням змін одного чи кількох елементів в іншому. Як і при аналізі співвідношень, основний недолік полягає в тому, що досягнуті результати не дають належного пояснення причинних зв'язків. Крім того, ефективність за допомогою цього методу оцінюється з точки зору відхилень від середньої величини, а не найкращої результативності.

Аналіз пакета даних вивчає співвідношення між ресурсами і результатами в організації стосовно максимальної ефективності, досягнутої передовими організаціями. Недоліком цього методу є те, що при виборі «передових» організацій не може бути повної об'єктивності і, що найважливіше, по суті, передбачається постійне зростання ефективності за рахунок збільшення масштабів виробництва. У державному секторі ця модель не може широко використовуватись, оскільки в такому разі існував би значний попит на виділення великих коштів, тому що кожний такий приріст, безумовно, приводив би до підвищення ефективності порівняно зі звичайними масштабами виробництва.

Із трьох вищеназваних методів лише аналіз співвідношень має властивості, що роблять його найдоступнішим для застосування на практиці.

Формування й виконання бюджетних програм потребує кількісної їх *результативності*. Показники результативності мають відповідати встановленій меті та завданням програми. Ці завдання мають бути конкретними, розукрупненими і так чи інакше піддаватися кількісній оцінці. У такому контексті ці показники мають слугувати містком між завданнями, виділеними ресурсами і продукцією організації. Ці показники мають бути спрямовані на те, щоб орієнтувати керівництво на забезпечення більшої продуктивності й краще виконання завдань, Суспільство має знати, наскільки ефективно використовувалися бюджетні кошти. При цьому необхідно визначити критерії для проведення порівнянь. Без цього показника виконання програм відображатиме лише те, що зроблено, не даючи ніяких критеріїв оцінки раціональності й доцільності зусиль. Тому можна використовувати такі критерії: стандарти, норми, нормативи; часові ряди даних; альтернативні підходи, тобто порівняння за подібними установами у межах одного міністерства чи відомства, з іншими країнами.

Результативні показники можна згрупувати за типами: 1) показники витрат; 2) показники продукту; 3) показники ефективності; 4) показники якості (табл. 2.6).

Таблиця 2,6

ПОКАЗНИКИ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ

Показники витрат	Показники продукту	Показники ефективності	Показники якості
Кількість підвідомчих установ	Кількість підготовлених та прийнятих законодавчо нормативних актів	Кількість наданих послуг (виконаних листів, доручень, виданих сертифікатів, ліцензій дозволів тощо на 1 працівника)	Відсоток вчасно виконаних доручень до їх загальної кількості
Кількість штатних одиниць	Кількість перевірок аудитів	Кількість підготовлених та прийнятих законодавчих і нормативних актів на одного працівника	Зміна обсягу державного боргу
Кількість отриманих листів, доручень	Кількість проведених семінарів і конференцій	Витрати на утримання однієї штатної одиниці установи	Зміна обсягу податкової заборгованості
Кількість офіційних візитів (поїздок, перевірок, маршрутів) за кордон працівників органів державної влади	Кількість розробок у сфері фундаментальних досліджень	Витрати на відрядження за кордон у розрахунку на 1 особу	Відсоток застосованих у прикладних дослідженнях розробок у сфері фундаментальних досліджень до їх загальної кількості
Кількість осіб (членів делегацій України), які здійснюють візити (поїздки, перевірки) за кордон	Обсяг наданих послуг (кількість наданих віз, сертифікатів, ліцензій, дозволів тощо)	Період (кількість календарних років), за який сума витрат на оренду приміщень досягне вартості придбаного у власність України нерухомого майна	Кількість позовів на неправомірні дії органів державної влади
Термін перебування за кордоном (середній показник)	Кількість виконаних листів, доручень, наданих роз'яснень; кількість укладених угод, протоколів, документів, що були підписані; обсяги коштів за вчинення консульських дій за кордоном		Виконання (дотримання вимог, умов) міжнародних договорів, обсяги допомоги та пільгових довгострокових кредитів від міжнародних організацій. Збереження або поновлення права голосу України в керівних органах міжнародних організацій

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Охарактеризуйте внесок камералістів у еволюцію розуміння терміна «бюджет».
2. У чому представники класичної політичної економії вбачали гарантію економічного розвитку і поліпшення життя суспільства?
3. Коли з'явилися перші наукові визначення бюджету?
4. Чим сучасне розуміння державного бюджету відрізняється від розуміння камералістів і представників класичної політичної економії?
5. Якими ознаками характеризується бюджет як економічна категорія?
6. Наведіть основні функції бюджету та розкрийте їх зміст.
7. У взаємодії яких форм здійснюється функціонування бюджету?
8. Розкрийте особливості взаємовідносин державного бюджету і державних фінансів.
9. Дайте характеристику суб'єкта і об'єкта фінансових відносин.
10. Які моделі ринкової економіки розрізняють за послідовністю розподілу ВВП?
11. У чому полягають відмінності розподілу бюджету за умов ринкової і командно-адміністративної економіки?
12. Які моделі ринкової економіки виділяються за рівнем централізації національного продукту? Дайте стислу характеристику кожної моделі.
13. Яка з моделей ринкової економіки, на Вашу думку, найбільш прийнятна для умов України?
14. Розкрийте сутність та особливості функціонування бюджетного механізму.
15. Які головні підсистеми є складовими бюджетного механізму?
16. Які економіко-адміністративні важелі застосовуються при управлінні бюджетним процесом і бюджетними відносинами?
17. Яку роль відіграє механізм формування бюджетних ресурсів у вирішенні актуальних проблем економічного розвитку?
18. Охарактеризуйте основні способи мобілізації коштів у дохід держави.
19. Які економічні важелі передбачені Бюджетним кодексом України для забезпечення формування бюджетних ресурсів?
20. Яка роль бюджетних обмежень у процесі формування бюджетної політики?
21. У чому полягає економічна сутність бюджетної експертизи?
22. Охарактеризуйте форми і механізм розподілу бюджетних коштів, що існують в Україні.
23. На яких принципах ґрунтується розподіл видатків у бюджетній системі України?

24. Як здійснюється розподіл видатків у бюджеті України.
25. Наведіть класифікацію загальнодержавних податків та обов'язкових платежів.
26. У чому полягає сутність бюджетного регулювання доходів?
27. Яка роль бюджетного регулювання в Україні? Які методи бюджетного регулювання використовуються в бюджетній практиці України?
28. Наведіть пункти, які має містити техніко-економічне обґрунтування відрхувань, дотацій та субвенцій АР Крим, областей, міст Києва і Севастополя.
29. Ким затверджується порядок, умови надання і використання міжбюджетних трансфертів?
30. Наведіть визначення міжбюджетних трансфертів та їх класифікацію.
31. Яке призначення бюджетних дотацій?
32. Охарактеризуйте сутність та назвіть основні джерела призначення субвенцій.
33. Які основні види субвенцій Ви знаєте?
34. З якою метою використовується субсидювання?
35. У чому полягає різниця між цільовими і знеособленими субсидіями?
36. Який найпоширеніший метод субсидювання в Україні?
37. Як поділяється інструментарій розподілу бюджетних видатків?
38. Охарактеризуйте форми бюджетного фінансування.
39. Які основні методи бюджетного фінансування визначені бюджетним кодексом України?
40. У чому полягає економічна сутність бюджетного резервування?
41. Яким нормативним документом визначається порядок використання резервного фонду Кабінету Міністрів України?
42. Які максимальні обсяги резервного фонду видаткової частини бюджету та резервного фонду Кабінету Міністрів України передбачені законодавством?
43. На фінансування яких заходів надаються кошти з резервного фонду?
44. Ким здійснюється контроль за використанням коштів з резервного фонду?
45. Як функціонує механізм використання бюджетних ресурсів?
46. У чому економічна сутність бюджетного секвестрування? В яких випадках воно використовується?
47. Охарактеризуйте базові інструменти, що є базовими складовими бюджетного механізму в Україні.
48. Охарактеризуйте сутність та основний зміст бюджетної політики.
49. Які основні функції виконує бюджетна політика?
50. Чим визначаються відносні межі ефективності бюджетного регулювання?

51. Визначте головну мету, зміст та охарактеризуйте основні види бюджетного моніторингу.
52. Наведіть класифікацію показників бюджетної статистики.
53. У чому економічне призначення бюджетної стратегії?
54. Що є основою розробки бюджетної стратегії?
55. Сформулюйте мету та визначте головну функцію бюджетного прогнозування,
56. Які завдання покликано вирішити бюджетне прогнозування?
57. Як класифікується бюджетне прогнозування за тривалістю?
58. Які основні методи бюджетного прогнозування Ви знаєте?
59. Які завдання вирішує економіко-математичне моделювання бюджетних процесів?
60. Назвіть умови, що сприяють використанню економетричних моделей для бюджетного прогнозування? Які переваги цього методу?
61. Які особливості застосування бюджетного прогнозування в умовах перехідної економіки?
62. Охарактеризуйте економічну сутність бюджетної тактики.
63. Наведіть визначення бюджетного планування. За яких умов бюджетне планування дає позитивні результати?
64. Які головні завдання та функції виконує бюджетне планування?
65. Що є об'єктом бюджетного планування?
66. На яких наукових принципах здійснюється організація бюджетного планування?
67. Охарактеризуйте методику бюджетного планування. Як вона змінювалася в процесі історичного розвитку?
68. У чому полягають переваги й недоліки формування міжбюджетних відносин на основі бюджетної забезпеченості?
69. В яких випадках застосовується програмно-цільовий метод бюджетного планування?
70. У чому полягає сутність бюджетного програмування? Які основні етапи включає система планування бюджету на основі програм?
71. На яких принципах базується розробка і виконання бюджетних програм?
72. З яких елементів складається програмно-цільовий підхід у бюджетному процесі?
73. Які методи застосовуються для оцінки ефективності бюджетних програм? У чому їх сутність?
74. Який із методів оцінки ефективності бюджетного планування є найбільш доступним для практичної реалізації?
75. Охарактеризуйте головні кількісні показники результативності виконання бюджетних програм.

1) Найяскравішими представниками фінансової думки щодо бюджету в XVII—XVIII століттях були:

- 1) представники класичної політичної економії;
- 2) лепети;
- 3) марксистки;
- 4) камералісти;
- 5) кейнсіанці.

2) Найвідомішими камералістами є:

- 1) В.І. Ленін;
- 2) Дж. Кейнс;
- 3) А.Сміт і Рікардо;
- 4) К. Маркс і Ф. Енгельс;
- 5) Д. Зоненфельд і Д. Бехер.

3) Економічна сутність бюджету полягає у:

- 1) встановленні норм оподаткування;
- 2) забезпеченні матеріального достатку населення;
- 3) розподілі й перерозподілі валового внутрішнього продукту між галузями економіки, територіями й верствами населення;
- 4) обґрунтуванні пропозицій для розумного ведення господарства.

4) Головними функціями бюджету є:

- 1) фіскальна й стимулююча;
- 2) шанування і прогнозування;
- 3) розподільча й контрольна;
- 4) законодавча й виконавча;
- 5) накопичувальна й розподільча.

5) Об'єктом фінансових відносин є:

- 1) валовий внутрішній продукт;
- 2) юридичні й фізичні особи;
- 3) заробітна плата;
- 4) прибуток;
- 5) ринковий механізм.

6) За послідовністю розподілу ВВП розрізняють:

- 1) рабовласницьку, феодальну, соціалістичну та капіталістичну моделі економіки;
- 2) моделі ринкової та адміністративної економіки;
- 3) американську, скандинавську та західноєвропейську моделі економіки.

7) Західноєвропейська модель бюджетних відносин характеризується:

- 1) максимальним рівнем самозабезпечення і самофінансування;
- 2) розгалуженою державною соціальною сферою;
- 3) централізацією у бюджеті переважної частини національного доходу;
- 4) помірним рівнем централізації ВВП у бюджеті.

8) Бюджетний механізм це:

- 1) механізм використання бюджетних ресурсів;
- 2) сукупність способів і форм організації бюджетних відносин, що застосовується суспільством з метою вирішення соціально-економічних проблем розвитку країни;
- 3) механізм управління бюджетним процесом та бюджетними відносинами;
- 4) механізм формування бюджетних ресурсів;
- 5) механізм контролю за використанням бюджетних ресурсів.

9) Метод добровільної мобілізації грошових коштів включає:

- 1) бюджетне стимулювання і бюджетні санкції;
- 2) розробку бюджетних запитів та встановлення бюджетних обмежень;
- 3) проведення лотерей, випуск державних облігацій, добровільні внески громадян;
- 4) примусове вилучення частини грошових коштів у власників;
- 5) бюджетний прогноз і бюджетну експертизу.

10) Згідно з Бюджетним Кодексом розмежування видів видатків між місцевими бюджетами може здійснюватися на основі принципу:

- 1) прозорості;
- 2) рівноправності;
- 3) економічної доцільності;
- 4) субсидіарності;
- 5) підпорядкованості.

11) Загальнодержавні податки та обов'язкові платежі поділяються на:

- 1) прями й непрямі;
- 2) розширені та звужені;
- 3) закріплені та регулюючі;
- 4) постійні й тимчасові.

12) Найпоширенішими методами бюджетного регулювання в Україні є:

- 1) ринковий і адміністративно-командний;
- 2) математичний, статистичний, комбінований;
- 3) аналітичний і статистичний;
- 4) відсоткових нарахувань та міжбюджетних трансфертів;
- 5) бюджетних запитів, бюджетного планування та бюджетного регулювання.

13) Дотації вирівнювання, субвенції та вилучення коштів, які передаються до вищого рівня, це:

- 1) складові міжбюджетних трансфертів;
- 2) види субсидій;
- 3) форми бюджетного фінансування;
- 4) інструменти бюджетного резервування;
- 5) види бюджетного секвестрування.

14) До субвенцій, що призначаються з місцевих бюджетів, належать:

- 1) субвенції на використання інвестиційних проектів;
- 2) субвенції на виконання повноважень територіальних громад, сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- 3) субвенції на здійснення програм соціального захисту.

15) Кошти а резервного фонду надаються на фінансування:

- 1) державних субсидій;
- 2) міжнародних фінансових проектів;
- 3) робіт з ліквідації наслідків стихійних явищ та аварій;
- 4) державних дотацій збитковим підприємствам;
- 5) міжбюджетних трансфертів.

16) До бюджетних стимулів належать:

- 1) норми бюджетного забезпечення;
- 2) податкові ставки;
- 3) бюджетні кредити;
- 4) ставки заробітної плати;
- 5) розміри дотацій.

17) До функцій бюджетної політики належать:

- 1) розподільча і контрольна;
- 2) економічна і соціальна;
- 3) фіскальна, розподільча, стимулююча;
- 4) фіскальна, економічного регулювання, вирівнювання доходів.

18) Фіскальна функція бюджетної політики полягає у:

- 1) встановленні раціональних форм мобілізації бюджетних ресурсів, визначенні їх оптимальної структури;
- 2) використанні бюджетного регулювання як інструмента перерозподілу ВВП;
- 3) забезпеченні необхідних ресурсів для урядової діяльності ;
- 4) використанні податків та видатків бюджету як інструментів управління економікою;
- 5) виборі раціональних шляхів бюджетного забезпечення передбачуваного рівня економічного й соціального розвитку.

- 19) Об'єктом міждержавного соціально-економічного моніторингу є:
- 1) процеси соціально-економічних зв'язків між державами;
 - 2) функціонування та розвиток основних соціально-економічних процесів на рівні національної економіки;
 - 3) проники соціально-економічного розвитку області, району, міста;
 - 4) функціонування підприємства;
 - 5) функціонування окремого сегмента ринку.
- 20) Основними способами реалізації державної політики є:
- 1) бюджетне планування та резервування;
 - 2) бюджетний моніторинг і бюджетна статистика;
 - 3) бюджетна стратегія і тактика;
 - 4) бюджетне планування, прогнозування та програмування;
 - 5) бюджетне стимулювання і бюджетне обмеження.
- 21) Довгострокове бюджетне прогнозування здійснюється на термін:
- 1) 10—25 років;
 - 2) 3—5 років;
 - 3) 5—10 років;
 - 4) 2—7 років;
 - 5) понад 10 років.
- 22) До основних методів бюджетного планування належать:
- 1) системний аналіз і математичне моделювання;
 - 2) встановлення цільового призначення державних цільових фондів, установлення порядку використання коштів, встановлення бюджетних нормативів і лімітів використання грошових коштів;
 - 3) метод коефіцієнтів, нормативний, балансовий та предметно-цільовий;
 - 4) кількісний, якісний, комбінований;
 - 5) економічний, економіко-статистичний, економіко-математичний.
- 23) Оцінка ефективності діяльності щодо виконання бюджетної програми включає методи:
- 1) системний аналіз і математичне моделювання;
 - 2) економічний, економіко-статистичний, економіко-математичний;
 - 3) метод коефіцієнтів, нормативний, балансовий, предметно-цільовий;
 - 4) аналіз співвідношень, регресійний аналіз, аналіз пакета даних;
 - 5) кількісний, якісний, комбінований.
- 24) Аналіз пакета даних:
- 1) базується на вивченні економічної кон'юнктури у минулому та сучасному періодах і застосуванні відповідних коефіцієнтів щодо фактичних результатів виконання бюджетів;
 - 2) дає змогу здійснювати порівняння з даними, досягнутими в попередні роки щодо певних цілей;

- 3) вивчає співвідношення між ресурсами і результатами в організації з точки зору максимальної ефективності, досягнутої передовими організаціями;
- 4) пов'язує результат із комплексом чинників виробництва і пояснює зміни в одному комплексі з урахуванням змін одного чи кількох елементів в іншому;
- 5) передбачає використання в плануванні системи взаємопов'язаних норм і нормативів.

25) Результативні показники виконання програм поділяються на;

- 1) показники витрат, показник продукту; показники ефективності; показники якості;
- 2) розрахункові, статистичні;
- 3) кількісні, якісні, комбіновані;
- 4) нормативні, балансові, предметно-цільові.

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

ТЕМАТИКА РОЗДІЛУ

- Тема 1. Склад і структура бюджетної системи**
Розглянуто ієрархічну структуру та принципи побудови бюджетної системи України, розкрито сутність зведеного бюджету як сукупності всіх показників бюджетної системи, наведено складові загального та спеціального фондів бюджету.
- Тема 2. Законодавча і нормативна база функціонування бюджетних відносин**
Визначено суб'єкти правових бюджетних відносин, розглянуто основні функції правових актів, що діють у сфері бюджету, наведено перелік правових документів, які регламентують проведення бюджетної політики в Україні, а також державних органів, що забезпечують її реалізацію, охарактеризовано основні форми міжбюджетних відносин в Україні.
- Тема 3. Доходи і видатки державного бюджету**
Розглянуто структуру доходів загального і спеціального фондів державного бюджету України, на основі статистичних даних проаналізовано динаміку бюджетних надходжень за 1994—2004 роки, наведено приклади наукових класифікацій видатків державного бюджету за економічними ознаками, розкрито основні статті бюджетних видатків, передбачені Бюджетним кодексом України, вказано шляхи раціоналізації структури видатків бюджету.

ТЕМА 1

СКЛАД І СТРУКТУРА БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ

Програмна анотація. Бюджетна система України: сутність, структура, принципи функціонування. Державний і місцеві бюджети. Зведений бюджет як сукупність усіх складових бюджетної системи. Загальний та спеціальний фонди бюджету

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.

2. Бюджетний кодекс України. — К.: Велес, 2004. — 64 с.
3. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
4. Опарін В. М., Мальто В. І., Кондратюк С. Я. Бюджетна система. — К.: КНЕУ, 2000. — 208 с.
5. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003. — 523 с.
6. Кириленко О, П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). — К.: НІОС, 2000
7. Конституція України. — К.: Феміна, 1996. — 64 с.
8. Павлюк К. В. Місцеві бюджети і міжбюджетні відносини // Фінанси України. — 1996. — № 6. — С. 24—37.
9. Фінансово-правовий механізм формування дохідної частини бюджетів; Курс лекцій / Л. А. Савченко, А. В. Цимбалюк, В. Т. Капріна та ін. — Ірпінь, Академія ДПС України, 2002. — 357 с.

Бюджетна система України — це сукупність державного бюджету й місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. Згідно з Бюджетним кодексом бюджетна система України складається з державного бюджету й місцевих бюджетів.

Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування.

Бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Графічно вигляд бюджетної системи країни представлено на рис. 3.1. Як видно з рисунка, бюджетна система України включає чотири рівні, що відповідають її адміністративно-територіальному поділу:

- загальнодержавний;
- обласний та Автономної Республіки Крим;
- районний;
- низовий.

На загальнодержавному рівні формується центральний бюджет нашої країни — Державний бюджет України. На обласному рівні формуються Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим та обласні і міські (міст державного значення) бюджети. На районному рівні формуються районні бюджети (сільських районів) та міські (міст обласного значення з районним поділом)

І бюджети міст обласного значення без районного поділу. Сюди ж можуть бути віднесені бюджети районів у містах. На низовому рівні формуються бюджети міст районного значення, селищ, сіл та бюджети сільських рад (якщо одна сільська рада об'єднує двоє чи більше сіл, то у них формується один бюджет). Усі бюджети, які утворюються в населених пунктах, належать до бюджетів місцевого самоврядування.

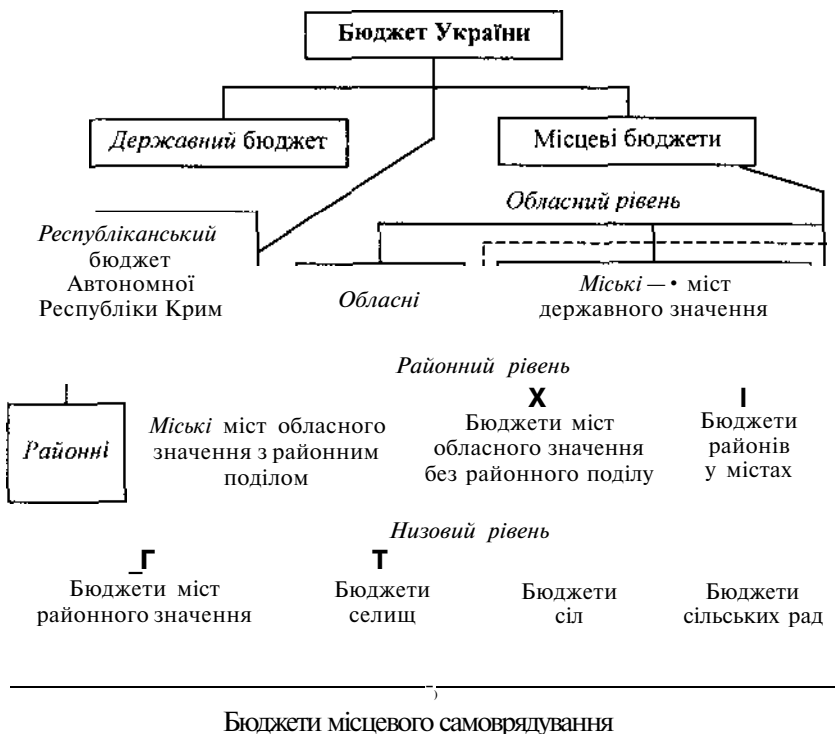

Рис.3.1. Структура бюджетної системи України

Для характеристики бюджетної системи України в цілому важливе значення має *зведений бюджет* як сукупність усіх її складових. На стадії складання проекту державного бюджету йому передують розробка основних показників зведеного бюджету України як аналітичного розрахунку для визначення основних параметрів мобілізації бюджетних ресурсів до кожної із складових бюджетної системи, тобто до Державного бюджету України і місцевих бюджетів, та їх використання відповідно до основних напрямів фінансової політики держави.

Показники зведеного бюджету дають можливість ще на стадії розробки державного бюджету внести відповідні корективи й уточнення щодо побудови ефективнішого бюджетного механізму. На стадії виконання бюджетів зведений бюджет використовується для аналізу й активнішого використання бюджетних показників при оцінці загальної економічної ситуації в державі.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів і бюджетів міст республіканського значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних і сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету й бюджетів районів, що входять до його складу. У разі, коли місту або району в місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ і сіл.

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

Принцип єдності бюджетної системи України. Єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку та звітності.

Принцип збалансованості. Повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період.

Принцип самостійності. Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання один другого, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, ор-

ганів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим і відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати й затверджувати відповідні бюджети.

Принцип повноти. До складу бюджетів мають бути включені всі надходження до бюджетів і витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування.

Принцип обґрунтованості. Бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету й витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил.

Принцип ефективності. При складанні й виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів і досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

Принцип субсидіарності. Розподіл видів видатків між державним бюджетом і місцевими бюджетами, а також між місцевим! бюджетами має ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача.

Принцип цільового використання бюджетних коштів. Бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями.

Принцип справедливості й неупередженості. Бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Принцип публічності та прозорості. Державний бюджет України й місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і відповідними радами.

Принцип відповідальності учасників бюджетного процесу. Кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Бюджет складається із загального та спеціального фондів.

Загальний фонд бюджету включає:

- усі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;
- усі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету;
- фінансування загального фонду бюджету.

Спеціальний фонд бюджету включає:

- бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;
- гранти або дарунки (у вартісному обчисленні), одержані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету;
- різницю між доходами і видатками спеціального фонду бюджету.

Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України. Джерела формування спеціального фонду визначаються тільки законами України.

Підставою для рішення відповідної ради про створення спеціального фонду в складі місцевого бюджету може бути винятково закон про Державний бюджет України.

Передача коштів між загальним і спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради.

Платежі за рахунок спеціального фонду здійснюються в межах коштів, що надійшли до цього фонду на відповідну мету.

Створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається.

ТЕМА 2

ЗАКОНОДАВЧА І НОРМАТИВНА БАЗА ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

Програмна анотація. Суб'єкти правових бюджетних відносин. Функції правових актів у сфері бюджетних відносин. Правові документи, що регламентують проведення бюджетної політики. Порядок затвердження і виконання державного бюджету. Форми міжбюджетних відносин, передбачені Бюджетним кодексом України.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.
2. Бюджетний кодекс України. — К.; Велес, 2004. — 64 с.
3. *Василик О.Д., Павлюк К.В.* Бюджетна система України: Підручник, — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
4. *Опарін В. М., Малько В. І., Кондратюк С. Я.* Бюджетна система. — К.: КНЕУ, 2000, — 208 с.
5. Конституція України. — К.: Феміна, 1996. — 64 с.
6. *Павлюк К. В.* Організація виконання державного бюджету // *Фінанси України*, 1996. — №3. — С. 37—45.
7. *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003. — 523 с.

Суб'єктами бюджетних правових відносин є держава, громадяни й підприємницькі структури. Усі бюджетно-правові відносини виникають і припиняються на законодавчій основі. Вони можуть припинятися також у випадках, встановлених законом, наприклад, у разі сплати платежів, використання передбачених асигнувань тощо.

Правове регулювання бюджетних процесів, що виникають при створенні та використанні фондів бюджетних ресурсів, є однією з форм управління з боку держави економічним і соціальним розвитком. Усі дії держави у сфері бюджету мають ґрунтуватися на правових актах. Ці акти виконують такі основні функції:

- визначають коло юридичних і фізичних осіб, на яких у конкретний період поширюється дія правової норми;
- забезпечують права й обов'язки юридичних і фізичних осіб щодо мобілізації та використання фондів бюджетних ресурсів;

- є підґрунтям для вжиття відповідних заходів щодо виконання правових норм.

Основними правовими документами, які регламентують проведення бюджетно-податкової політики в Україні, є Конституція України, Закони України: «Про Державний бюджет України» (на відповідний рік), «Про бюджетну систему України», «Про податкову систему України», «Про місцеве самоврядування», «Про державний внутрішній борг України», «Про митну службу в Україні», Митний кодекс України, бюджетні резолюції Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України.

Так, Конституцією України передбачено, що кожний громадянин зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку й розмірах, встановлених законом. До повноважень Верховної Ради України належить затвердження Державного бюджету України, ухвалення рішень щодо звіту його виконання. Виключно законами України визначаються: державний бюджет і бюджетна система України, система оподаткування, податки і збори; основи створення й функціонування фінансового, грошового, кредитного та Інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення й погашення державного внутрішнього й зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види й типи.

Конституцією України передбачено, що бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами. Виключно Законом «Про Державний бюджет України» визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків. Держава прагне до збалансованості бюджету. Регулярні звіти про доходи й видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені. Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період із 1 січня до 31 грудня, а за виняткових обставин — на інший період.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект Закону «Про Державний бюджет України» на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року. Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України. Поданий звіт має бути оприлюднений. Контроль за використанням коштів Державного бюджету

України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата. Конституцією України на Кабінет Міністрів, як вищий орган виконавчої влади, покладено завдання проведення фінансової, цінової, Інвестиційної та податкової політики. Він також розробляє проект Закону «Про Державний бюджет України» і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає до Верховної Ради України звіт про його виконання.

На основі Конституції приймається низка законів, що регулюють окремі сфери бюджетних відносин. Це насамперед Бюджетний кодекс України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» та ін.

Від імені держави організаційну роботу щодо виконання чинного законодавства здійснюють фінансові органи. Систему фінансових органів очолює Міністерство фінансів. Останнє несе відповідальність за фінансовий стан держави, розробку й реалізацію фінансової політики. Для оперативного керівництва створюється колегія, яку затверджує Кабінет Міністрів України.

На колегії розглядаються проекти нового фінансового законодавства, звіти керівних працівників міністерства й підзвітних йому фінансових органів, проекти бюджету й питання контролю за його виконанням. В апараті міністерства створюються управління й відділи. На Міністерство фінансів покладено такі основні функції:

- ^ підготовка проекту Державного бюджету України, подання його до Кабінету Міністрів, а після схвалення від імені уряду — до Верховної Ради;
- ^ організація виконання бюджету, підготовка звіту про його виконання й подання звіту на затвердження до Верховної Ради;
- ^ розроблення проектів нового фінансового законодавства та нормативних, актів з фінансових питань;
- ^ обґрунтування основних положень фінансової політики держави і подання на розгляд уряду й парламенту України концепції бюджетної та податкової політики;
- г розгляд і реалізація управлінських рішень, пов'язаних із використанням фінансових ресурсів;
- / здійснення контролю за дотриманням фінансового заповідства всіма органами управління;
- *' керівництво оперативною роботою фінансових органів різних рівнів;
- ''' контроль, ревізія, перевірка фінансово-господарської діяльності всіх державних організацій, установ і підприємств.

Фінансові органи державної адміністрації, а також виконкомів місцевих рад базового рівня виконують свої функції відповідно до чинного законодавства.

Держава реалізує бюджетну політику через Міністерство фінансів України (центральный апарат та місцеві фінансові органи), що керується Конституцією і Законами України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів, а також Положенням про Міністерство фінансів. Крім того, для забезпечення виконання державного *бюджету* існує ряд органів, а саме Рахункова палата України, Державне казначейство, Державна контрольно-ревізійна служба, система органів Державної податкової служби, Митні органи, податкова поліція.

Кожна ланка бюджетної системи є відносно відокремленим фондом грошових коштів, який формується і використовується на підставі окремо затвердженого плану. Водночас між ланками бюджетної системи відбувається рух грошових потоків, який характеризує взаємовідносини між бюджетами.

За правовим регламентуванням взаємовідносини між бюджетами поділяються на дві групи: регламентовані законодавчими актами й інструктивними документами та договірні. Це дещо умовна класифікація, оскільки в деяких формах взаємовідносин наявні елементи і правового регламентування, і договірні стосунки. Наявність навіть окремих елементів правового регулювання дає підставу зараховувати такі відносини до регламентованих.

Основна форма взаємовідносин між бюджетами — бюджетне субсидіювання — має в цілому регламентований характер. Угоди на виділення бюджетних субсидій можуть не складатися, хоча певні домовленості між органами влади та управління, безперечно, існують: одні звертаються з проханням про одержання субсидій, інші розглядають ці звернення. Однак виділення бюджетних субсидій може відбуватись і без звернення відповідних органів влади чи управління.

Регламентований характер мають також вилучення коштів і взаємні розрахунки бюджетів. Вони виникають за певних обставин і здійснюються за чітко встановленим порядком. Бюджетні позички регулюються на підставі рішень відповідних органів місцевої влади та управління. Вони мають договірні елементи, хоча теж досить жорстко регламентуються.

В Україні згідно з Бюджетним кодексом встановлено взаємовідносини між бюджетами у формі міжбюджетних трансфертів, до яких віднесено:

о*

- дотацію вирівнювання;
- субвенцію;
- кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів (вилучення коштів);
 - інші дотації.

Взаємні розрахунки в кодексі не виділяються, що пов'язано з досить чітким розподілом доходів і видатків між бюджетами. Однак у розробленій згідно з його змістом бюджетній класифікації взаємні розрахунки зафіксовані. Бюджетні позички зі складу міжбюджетних відносин фактично виключені, **ОСКІЛЬКИ** визначено, що для покриття тимчасових касових розривів, які виникають під час виконання бюджетів, відповідні органи управління можуть отримувати кредити у фінансово-кредитних установах (на термін до трьох місяців) у межах поточного бюджетного періоду. Надання ж позичок з одного бюджету іншому забороняється.

Основною формою міжбюджетних трансфертів є дотація вирівнювання та зворотне їй вилучення коштів. Дотація вирівнювання надається бюджетам нижчого рівня і визначається як перевищення обсягу видатків, обчислених із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, над відповідними (визначеними кодексом) доходами бюджетів. Вилучення коштів визначається у протилежному порядку. Отже, дотація вирівнювання і вилучення коштів є формою бюджетного регулювання — забезпечення збалансованості бюджетів усіх рівнів.

До складу субвенцій віднесено такі їх види:

а) з Державного бюджету України:

- на здійснення програм соціального захисту;
- на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень унаслідок надання пільг, установлених державою;
- на виконання інвестиційних проектів;
- інші субвенції;

б) з місцевих бюджетів:

- на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;
- субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- на виконання інвестиційних проектів;
- інші субвенції.

ТЕМА 3

ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Програмна анотація. Структура доходів загального і спеціального фондів бюджету. Головні джерела бюджетних надходжень. Неподаткові надходження, їх склад та класифікація. Наукова класифікація видатків бюджету. Недосконалість формування системи бюджетних видатків та напрями її вдосконалення. Пріоритетні напрями бюджетної політики у соціальній сфері.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафоновата ін.; За заг. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.
2. Бюджетний кодекс України. — К.: Велес, 2004. — 64 с.
3. *Василик О. Д., Паєнюк К. В.* Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
4. *Опарін В. М., Малько В. І., Кондратюк С. Я.* Бюджетна система. — К.: КНЕУ, 2000. — 208 с.
5. *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003. — 523 с.
6. *Кириленко О. П.* Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). — К.: НІОС, 2000.
7. Конституція України. — К.: Феміна, 1996. — 64 с.
8. *Павлюк К. В.* Місцеві бюджети і міжбюджетні відносини // Фінанси України, — 1996. — № 6, — С. 24—37.
9. Фінансово-правовий механізм формування доходної частини бюджетів: Курс лекцій / Л. А. Савченко, А. В. Цимбалюк, В. Т. Капріна та ін. — Ірпінь, Академія ДПС України, 2002. — 357 с.

Доходи державного бюджету є фінансовою базою діяльності держави. Їх склад, форми мобілізації залежать від системи і методів господарювання, а також від економічних завдань, які виришує суспільство в той чи інший період.

Склад доходів державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України та законами про державний бюджет на відповідний бюджетний рік. Починаючи з 2000 року державний бюджет поділено на дві складові частини: загальний фонд і спеціальний фонд, що має забезпечити прозору та реальну систему оцінки усіх джерел доходів і визначених пріоритетів їх витрачання.

Доходи загального фонду державного бюджету (загальні доходи) призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету.

Доходи спеціального фонду державного бюджету (спеціальні доходи) включають доходи, призначені на конкретну мету.

До доходів загального фонду державного бюджету зараховуються у повному обсязі;

- ^ податок на додану вартість;
- ^ акцизний збір;
- ^ ввізне мито;
- ^ платежі за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення;
- ^ збір за спеціальне використання водних ресурсів загальнодержавного значення та збір за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту;
- ^ платежі за користування надрами загальнодержавного значення;
- ^ плата за ліцензії на певні види господарської діяльності, крім тих, що видаються Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, виконавчими органами місцевих рад та місцевими органами виконавчої влади;
- ^ державне мито в частині, що відповідно до закону зараховується до державного бюджету;
- / адміністративні штрафи та інші грошові стягнення, крім адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад, районними державними адміністраціями або утвореними в установленому порядку адміністративними комісіями;
- / кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду, скарбів, майна, одержаного державою в порядку спадкоємства чи дарування, безгосподарного майна;
- / податок на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств комунальної власності, 50 % податку на прибуток підприємств, що сплачується платниками за місцезнаходженням у місті Києві та податку на прибуток підприємств, визначеного відповідним пунктом Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»*);
- ^ суми перевищення розрахункової величини фонду оплати праці на підприємствах-монополістах;
- ^ частину надходжень, визначену законом про державний бюджет, від продажу земельних ділянок пелітськогосподарською призначення, що перебувають у державній власності, до розмежування земель державної та комунальної власності;
- / кошти, що надійдуть у рахунок сплати реструктуризованої податкової заборгованості;

^ кошти, отримані за вчинення консульських дій на території України та частину коштів, встановлених законом про державний бюджет за вчинення консульських дій за межами України;

• / надходження від перевищення валових доходів над видатками Національного банку України;

^ дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, наї) господарських товариств, які є у державній власності, крім підприємств паливно-енергетичного комплексу;

• / рентна плата за нафту, що видобувається в Україні;

^ збори, що стягуються Державною автомобільною інспекцією України;

• ^ плата за оренду цілісних майнових комплексів;

- / митні збори;

• / єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;

- / збір за використання радіочастотного ресурсу;

• / плата за користування позиками, наданими за рахунок коштів, залучених державою;

• ^ інші доходи, що зараховуються до загального фонду державного бюджету в розмірах, встановлених законодавством.

До доходів спеціального фонду державного бюджету належать;

• частина податку на прибуток підприємств, визначена відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»;

• збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;

• надходження коштів від збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;

• відсотки за користування державним пільговим кредитом, наданим індивідуальним сільським забудовникам;

• відсотки за користування пільговим довгостроковим державним кредитом, наданим молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) житла;

• надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової і спеціальної техніки, іншого майна Збройних сил України та Інших утворених відповідно до законів України військових формувань і правоохоронних органів;

• рентна плата за природний газ, що видобувається в Україні;

• відрахування від плати за транзит природного газу через територію України;

• надходження до страхового фонду безпеки авіації;

- частина надходжень до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях, встановлена законом про державний бюджет на поточний рік;
- власні надходження бюджетних установ, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України (у тому числі надходження від платних послуг, що надаються бюджетними установами, кошти на виконання окремих доручень, благодійні внески);
- збори на обов'язкове пенсійне страхування, що відповідно до закону сплачуються з купівлі-продажу валют, торгівлі ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння та при відчуженні легкових автомобілів, 5 виробництва та імпорту тютюнових виробів, з операцій купівлі-продажу нерухомого майна, послуг стільникового рухомого зв'язку (додаткові збори на виплату пенсій), у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву;
- надходження від секретаріату ООН за участь українського контингенту в миротворчих операціях;
- надходження до Фонду України соціального захисту Інвалідів;
- збір за забруднення навколишнього природного середовища до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища;
- платежі, пов'язані з перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, відповідно до укладеної міжурядової угоди;
- кошти, що надійдуть від рекламодавців алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- кошти, що надійдуть у рахунок відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва;
- дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) підприємств і господарських товариств паливно-енергетичного комплексу, які є у державній власності;
- зарубіжні гранти;
- кошти, що надійдуть від позичання матеріальних цінностей державного матеріального резерву;
- надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву понад обсяги, визначені законом про державний бюджет на поточний рік;
- інші надходження, що зараховуються до спеціального фонду державного бюджету згідно із законодавством.

Динаміку і структуру доходів Державного бюджету України за 1992—2004 роки відображено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

ДОХОДИ І ВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ ЗА 1992—2004 роки

Показники	1992'		1994*		1496	
	виконано	у % до заг. суми	виконано	у % до заг. суми	виконано	у % до заг. суми
Доходи всього	1 227 494	100,0	428 780 935	100,0	23 021,6	100,0
Податок на додану вартість	486 683	39,6	129 937 546	30,3	6246,2	27,1
Податок на прибуток (доходи) підприємств і організацій	279 137	22,7	142 956 438	33,3	5496,6	23,9
Акцизний збір	59 654	4,9	16 817 709	3,9	646,2	2,8
Прибутковий податок із громадян	150 229	12,2	33 995 026	7,9	2593,1	11,3
Плата За землю	16 363	1,3	4 119 217	1,0	8042	3,5
Доходи від зовнішньоекономічної діяльності	7501	0,6	8 908 406	2,1	444,3	1,9
Інші доходи	227 932	18,6	92 046 593	21,5	5300,9	23,0

Закінчення табл. 3.1

1996		200(1		2001		2002		2003		2004**	
виконано	У % до заг. суми	виконано	у % до заг. суми	виконано	у % до заг. суми	виконано	у % до заг. суми	виконано	у % до заг. суми	Виконано	У % до заг. суми
23 021,6	100,0	49 117,9	100,0	53 975,0	100,0	60 812,1	100,0	75 165,4	100,0	80 964,6	100,0
6246,2	27,1	9441,4	19,2	10 355,1	19,2	13 471,2	22,2	12 598,1	16,8	14 828,0	18,3
5496,6	23,9	7698,4	15,7	8273,4	15,3	9398,3	15,5	13 237,2	17,6	13 837,7	17,1
646,2	2,8	2239,8	4,6	2654,2	4,9	4098,2	6,7	5246,1	7,0	6108,7	7,5
2593,1	11,3	6377,7	13,0	8773,7	16,3	10 823,8	17,8	13 521,3	18,0	11 667,7	14,4
8042	3,5	1376,4	2,8	1618,9	2,9	1806,3	3,0	2032,3	2,7	2082,7	2,6
444,3	1,9	1393,2	2,8	1759,8	3,3	2143,8	3,5	3794,6	5,0	2503,9	3,0
5300,9	23,0	20 591,0	41,9	20 539,9	38,1	19 070,5	31,4	24 735,8	32,9	29 935,9	37,1

.. Дані наведено в млн крб.

Дані за січень—листопад 2004 р.

Як видно з таблиці, протягом дослідженого періоду структура доходів Державного бюджету України значно змінювалася, що зумовлено як зміною політики доходів, зокрема податкової політики (зміна податкових ставок, бази оподаткування, податкових пільг тощо), так і розподілом загальнодержавних доходів між різними ланками бюджетної системи, а також зміною економічної ситуації в цілому.

Найбільшим джерелом доходів державного бюджету є податок на додану вартість. У 1992—2004 роках спостерігалися значні коливання надходжень від цього податку.

Другим за величиною джерелом надходжень до державного бюджету є податок на прибуток (доходи) підприємств. Його частка була найбільшою у 1992—1994 роках. Зменшення частки доходів від податку на прибуток підприємств протягом 1996—2001 пояснюється зростанням числа збиткових підприємств, зниженням рентабельності продукції. У 2002—2004 роках спостерігається зростання частки даного прибутку, що, певним чином, свідчить про подолання несприятливих тенденцій у вітчизняній економіці.

Важливим дохідним джерелом державного бюджету є акцизний збір. У 1992—2001 роках його частка була відносно стабільною: протягом 1992—1996 років спостерігається поступове зменшення, яке досягло піку в 1996 році. Починаючи з 1997 року частка Акцизного збору в структурі доходів зведеного бюджету зростає.

Доходи від зовнішньоекономічної діяльності (в основному це ввізне мито) також мають чималу питому вагу в надходженнях державного бюджету, хоча спостерігається їх значне коливання за роками.

Неподаткові надходження становлять значний відсоток у доходах бюджету; (у середньому 20—30 %). Така роль неподаткових надходжень пояснюється спробою держави вирішити фінансові проблеми в умовах фінансової кризи не за рахунок збільшення податків, а введенням нових неподаткових зборів і платежів. В умовах стабільної економіки неподаткові надходження не мають великого значення і становлять не більше 5 % доходів бюджету.

Склад неподаткових доходів бюджету, на відміну від податкових, є досить широким. При цьому існують надходження, які мають постійний характер і які з'являються час від часу і зникають. Уведення останніх було спричинено необхідністю термінового збільшення доходів бюджету.

Неподаткові надходження можна поділити на кілька груп. Зокрема — це доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу, надходження штрафів та фінансових санкцій, інші неподаткові надходження.

До доходів від власності та підприємницької діяльності належать;

- надходження від перевищення валових доходів над видатками Національного банку України;
- надходження від грошово-речових лотерей;
- дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств;
- рентна плата;
- інші надходження.

До адміністративних зборів і платежів, доходів від некомерційного та побічного продажу входять:

- плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ;
- плата за оренду цілісних майнових комплексів та іншого майна;
- плата за утримання дітей у школах-інтернатах;
- державне мито;
- плата за утримання вихованців шкіл та профтехучилищ соціальної реабілітації;
- митні збори.

Надходження від штрафів і фінансових санкцій складаються з:

- а адміністративних штрафів та санкцій;
- сум, стягнених з винних осіб, за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації;
- а надходження від штрафних санкцій за порушення правил пожежної безпеки та ін.

До інших неподаткових надходжень належать:

- надходження коштів від реалізації конфіскованого митними, правоохоронними та іншими уповноваженими органами майна і валюти;
- * надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, щодо яких минув строк позовної давності;
- > власні надходження бюджетних установ;
- надходження коштів від продажу військового майна;
- * надходження до страхового фонду безпеки авіації;
- * надходження сум різниці в ціні за газ;
- * відрахування від сум перевищення розрахункової величини фонду оплати праці та Ін.

У 1991 р. як терміновий захід до бюджету були залучені платежі у фонд стабілізації економіки і внески з фонду споживання. Найбільшу частку серед названих вище неподаткових доходів починаючи з 1995 р. становила рентна плата за нафту і природний газ, що видобувається в Україні, та різниця в цінах на природний газ (1995 р. — 4,8 %, 1996 р. — 8,2 %).

Основною причиною встановлення з 1995 р. рентної плати за нафту і природний газ була необхідність вирівнювання цін на природний газ і нафту, що видобуваються в Україні, та цін, за які вони надходять з інших держав. Крім того, за рахунок рентної плати поповнювались доходи бюджету, внаслідок чого з'явилася можливість створення умов для розвитку вітчизняної нафтової і газової промисловості. Проте в умовах хронічного браку фінансових ресурсів ці додаткові надходження бюджету використовувалися насамперед для фінансування загальних витрат, не пов'язаних з розвитком газової і нафтової промисловості. При цьому погіршилось економічне становище відповідних підприємств і значно зменшилися зазначені вище доходи бюджету (2002 р. — 1,2 %). З 1999 р. було введено плату за транзит газу, нафти й аміаку через територію України, надходження за якою становили 2,8 % у 2002 р.

Надходження від інших доходів, як правило, не перевищують 1 % від загального обсягу доходів бюджету. Для мобілізації додаткових коштів до бюджету починаючи з 1995 р. вилучаються вільні залишки позабюджетних фондів, що свідчило про загострення проблем з фінансовими ресурсами держави.

У 2000 р. різко змінилось співвідношення між податковими і неподатковими доходами зведеного бюджету. Значне збільшення частки неподаткових доходів виникло за рахунок включення до дохідної частини зведеного бюджету власних надходжень бюджетних установ і організацій, які до цього не обліковувалися в доходах бюджетів (у 2001 р. ці суми становили 10,3 % доходів зведеного бюджету), а також досить значних надходжень від приватизації майна (4,7 % у 2001 р.).

Позичені кошти та грошова емісія використовуються для фінансування видатків держави в умовах недостатнього надходження коштів від податкових і неподаткових джерел. Вони є джерелом фінансування дефіциту бюджету, тобто перевищення видатків над доходами.

З проведеного аналізу видно, що склад і структура доходів бюджету постійно змінюються. Це зумовлюється як постійними перетвореннями в податковій системі України, так і намаганням держави вирішити фіскальні проблеми за рахунок неподаткових доходів. З цієї самої причини питома вага податкових доходів є не дуже високою. Фінансування бюджетного дефіциту в умовах нерозвинутого фінансового ринку України відбувалося за допомогою емісійних кредитів Національного банку України, внаслідок чого інфляція досягла дуже високих темпів. Лише з 1995 р. на ринку з'явилися державні цінні папери, що свідчить про по-

ступове наближення до прийнятих у світі механізмів фінансування бюджетного дефіциту.

Становлення і розвиток системи доходів бюджету, яка б відповідала розвитку ринкових відносин, відбувається досить повільно. Разом з тим з кожним роком прогресивних перетворень у бюджетній системі стає дедалі більше. Бюджет України на 2005 рік стане найбільшим за роки незалежності. 30 березня 2005 року Президент України підписав прийнятий Верховною Радою 25 березня 2005 року Закон «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік». Згідно з даним документом доходи Державного бюджету України на 2005 рік встановлено в розмірі 106 млрд 135 млн 385,4 тис. грн, у тому числі, доходи загального фонду держбюджету — 80 млрд 688 млн 275 тис. грн, доходи спеціального фонду — 25 млрд 447 млн 110,4 тис. грн.

Видатки державного бюджету за своєю економічною сутністю є інструментом досягнення вищого критерію справедливості й користності для кожного члена суспільства. Видатки бюджету мають бути спрямовані на вирівнювання доходів окремих верств населення.

Матеріальну основу видатків бюджету становлять грошові кошти, які спрямовуються урядом та іншими адміністративними органами влади на фінансування економічної діяльності, соціальної сфери і соціальних потреб населення, на державне управління, оборону та інші загальнодержавні потреби.

Кожен з видатків бюджету має кількісну і якісну характеристику. Кількісне визначення пов'язане з величиною виділених бюджетних коштів. Якісна характеристика дає уявлення про економічну природу та суспільне призначення кожного виду бюджетних видатків.

У видатках бюджету виявляється фінансова політика держави у сферах державного регулювання та стимулювання виробництва, фінансового забезпечення соціального захисту населення, розвитку науково-технічного прогресу, міжнародної діяльності. Тому перелік витрат, їх склад і структура постійно змінюються залежно від конкретної економічної ситуації-

Видатки бюджету класифікуються за певними економічними ознаками залежно від галузевого й організаційного спрямування, від рівня державного управління.

Наукова класифікація видатків бюджету здійснюється за:

- роллю у відтворенні виробництва;
- суспільним призначенням;
- галузями економіки і соціальної сфери;
- цільовим призначенням;
- рівнями бюджетної системи.

Видатки бюджету обумовлюються насамперед їх суспільним призначенням, адже саме такий їх розріз найповніше відбиває сутність і призначення бюджету. Економічну функцію держави забезпечують видатки на економічну діяльність та науку, соціальну --- видатки на соціальний захист населення, соціальне забезпечення та соціальну сферу, оборонну — на оборону, управлінську — • на утримання управлінських структур (органи державної влади й управління, судові структури і прокуратура, правоохоронні органи і служба безпеки, митна і податкова служби) та на міжнародну діяльність. Окремо в бюджеті виділяються видатки, пов'язані з системою державного кредиту, --- на обслуговування внутрішнього і зовнішнього державного боргу.

Бюджетним кодексом України передбачено, що з Державного бюджету України здійснюються видатки на:

- 1) державне управління: законодавчу владу, виконавчу владу, Президента України;
- 2) судову владу;
- 3) міжнародну діяльність;
- 4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;
- 5) національну оборону;
- 6) правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави;
- 7) освіту;
- 8) охорону здоров'я;
- 9) соціальний захист та соціальне забезпечення;
- 10) культуру і мистецтво;
- 11) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидання, інформаційних агентств;
- 12) фізичну культуру і спорт;
- 13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;
- 14) програми реставрації пам'яток архітектури державного значення;
- 15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики;
- 16) державні інвестиційні проекти;
- 17) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;
- 18) створення та поповнення державних запасів і резервів;
- 19) обслуговування державного боргу;

20) проведення виборів та референдумів;

21) Інші прої-рами, які мають виключно державне значення.

Видатки бюджету на *економічну діяльність* в Україні охоплюють державні капітальні вкладення, бюджетні кредити підприємствам, державні субсидії й дотації, операційні витрати (на виробничу інфраструктуру — геологорозвідувальні роботи, роботи щодо землевпорядкування тощо). Вони спрямовуються в галузі економічного комплексу. При цьому видаткам бюджету надається допоміжна і регулятивна роль у системі фінансового забезпечення економіки, основними формами якого є самофінансування і кредитування.

Видатки бюджету на *соціальний захист* — це державні субсидії і допомоги окремим громадянам, які внаслідок об'єктивних, незалежних від них причин не можуть самостійно повною мірою забезпечити себе.

Видатки на *соціальну сферу* структуруються за галузевими ознаками: на освіту, охорону здоров'я, духовне і фізичне виховання. Нині відповідно до прийнятої в Україні фінансової моделі бюджетні асигнування є головними у системі фінансового забезпечення соціальної сфери. Однак постійно розвивається сфера платних послуг, яка засновується на самофінансуванні та кредитуванні, а також спонсорство і меценатство, розглядаються напрями переходу до страхової медицини.

Видатки на *соціальне забезпечення* пов'язані з державним забезпеченням тих громадян, які з об'єктивних причин не можуть утримувати себе самостійно, наприклад інваліди від народження, самотні особи похилого віку та III.

Видатки на *науку* відбивають фінансування державних і міждержавних науково-технічних програм, фундаментальних досліджень. Нині бюджетні видатки на науку значно скоротились, однак альтернативні джерела фінансування (комерційна наукова діяльність, спеціальні фонди I відрахування) не набули належного поширення.

Видатки бюджету на *оборону* охоплюють витрати на закупівлю озброєнь і військової техніки та на утримання військових частин. Крім того, до них також належать витрати на наукові дослідження у сфері оборони і на виплату пенсій військовослужбовцям.

Видатки у сфері *міжнародної діяльності*— це сплата внесків до міжнародних організацій, членом яких є Україна, утримання дипломатичних представництв за кордоном, відрядження за кордон представників органів державної влади.

Видатки на *обслуговування державного боргу* — це витрати на погашення заборгованості та виплату процентів за державними позиками.

Структуру та обсяги видатків бюджету України за 2003—2004 рр. наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

ВИДАТКИ ЗВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ
за 2003—2004 роки, млн грн

	2003 рік		2004 рік'	
	мчн грн:	у % до загальної суми	МШ Грн	у % до загальної суми
Видатки	75 655,3	100,0	86 190,0	100,0
утому числі:				
Загальнодержавні функції	10 017,1	13,2	9986,6	11,5
Оборона	5279,5	7,0	5290,6	6,1
Громадський порядок, безпека та судова влада	5790,3	7,7	6835,0	7,8
Промисловість та будівництво	3595,1	4,8	4406,4	5,1
Сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство	2805,9	3,7	2368,4	2,7
Транспорт, зв'язок, телекомунікації та інформатика	2780,6	3,7	5964,5	6,8
Охорона навколишнього природного середовища	919,2	1,2	935,8	1,1
Житлово-комунальне господарство	1820,6	2,4	2124,9	2,4
Соціально-культурні заходи	39 622,6	52,4	44 902,7	51,5

Дані наведено за січень—листопад 2004 року.

З наведених даних видно, що найбільшу питому вагу у зведеному бюджеті України займають соціальні видатки (на соціальний захист населення, соціальне забезпечення та соціальну сферу). Характерною ознакою динаміки структури бюджету останніх років є зниження питомої ваги видатків на економічного діяльність. Усе це свідчить про яскраво виражену його соціальну спрямованість. Однак це не забезпечує достатнього рівня соціальних послуг.

Реальна фінансова забезпеченість соціального захисту та соціально-культурних установ і закладів останніми роками суттєво знизилась. Причиною цьому є тривалий процес зниження обсягу виробництва, що призвів до такого низького обсягу ВВП, якого просто не вистачає для покриття бюджетних видатків.

Тому при фінансуванні соціального захисту важливо встановити правильне співвідношення між видатками бюджету на соціальні цілі та на економічну діяльність. Спрямування коштів в економіку створює передумови для зростання ВВП, а відтак, з одного боку, збільшує можливості бюджету у фінансуванні соціальних заходів, а з іншого — знижує напруження у розподілі бюджетних коштів, оскільки зменшує потребу в самому соціальному захисті. Головні роль у такій політиці відіграють продуктивні витрати — інвестиції в основний капітал і науку. Проте вони мають тенденцію до зниження. Питома вага інвестицій в основний капітал теж скорочувалась. Звичайно, не тільки ці чинники визначали процес спаду виробництва в Україні. Проте такий підхід у бюджетній політиці досить негативно впливав на стан економіки. Адже вирішити проблему виходу з кризи без визначених витрат практично неможливо.

Головна проблема, яка сьогодні стоїть перед Україною, — стабілізація економіки і забезпечення її зростання. Однак без виділення відповідних коштів її неможливо розв'язати. З погляду фінансової політики в цілому необхідно знайти відповідні джерела фінансування і встановити їх структурне співвідношення. З погляду бюджетної політики, зокрема, необхідно визначити місце і роль бюджету у фінансовому забезпеченні потреб економічного розвитку та основні напрями бюджетного Інвестування.

При виборі об'єктів бюджетного інвестування враховується здатність виробників випускати експортоспроможну та імпортозамінну продукцію, а також вироби особливої соціальної значущості (лікувальні препарати, продукти харчування, інші товари першої необхідності), знаходити і розширювати ринки збуту своєї продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках і відповідно нарощувати обсяги її реалізації. Враховуються також можливості для поживлення виробництва в суміжних галузях і вирішення питань енергозбереження та використання альтернативних джерел енергопостачання.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів держава не має можливості виділяти бюджетні кошти на підтримку неефективних підприємств, які, власне, є банкрутами. Тому особливої ваги набуває питання репрофілювання, консервації, а в окремих випадках і закриття неефективних виробничих структур.

У цілому система видатків бюджету повинна забезпечувати надійне функціонування держави і сприяти економічному зростанню, що досягається за рахунок раціональної структури видатків.

Прийняті останніми роками законодавчі акти, програми та інші нормативні документи, що визначають обсяги видатків державного і місцевих бюджетів, здебільшого приймалися без належного вра-

хування можливостей економіки із населення у сплаті податків для формування доходів бюджету. Це призвело до структурної розбалансованості фінансів держави, значних (прихованих та наявних) дефіцитів державного бюджету. Розрив між потребою у видатках і обсягом ресурсів бюджету, у т. ч. потенційних, може бути подоланий лише за умови призупинення Верховною Радою чинності окремих законодавчих актів, видатки на виконання яких у бюджеті не передбачені або передбачені не в повному обсязі.

Це дасть змогу суттєво оздоровити бюджетну систему і водночас запобігти зростанню заборгованості за зобов'язаннями держави, які не можуть бути виконані.

Водночас треба запропонувати механізми, які не дозволятимуть у майбутньому приймати закони без урахування їх впливу на бюджет, а також заходи щодо обмеження дії уже прийнятих законодавчих актів, не забезпечених бюджетними асигнуваннями.

Актуальним завданням уряду є раціоналізація мережі закладів та установ, які фінансуються з державного і місцевих бюджетів, для підвищення рівня та якості послуг, що надаються громадянам, виконання у повному обсязі цільових програм соціально-економічного та гуманітарного розвитку, підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Програми та заходи, що не належать до пріоритетних, мають бути призупинені або переведені на фінансування за рахунок небюджетних ресурсів.

Ключовим завданням бюджетної політики має стати збереження соціальної спрямованості бюджету. Пріоритетними напрямками бюджетної політики у соціальній сфері є:

- ^ встановлення рівня мінімальної заробітної плати не нижче прожиткового мінімуму;
- / остаточне розмежування пенсійних виплат з бюджету і Пенсійного фонду;
- ^ Индексация грошових доходів працівників бюджетної сфери відповідно до чинного законодавства;
- ^ раціоналізація системи соціальних пільг через запровадження надання адресних пільг і субсидій населенню виключно у грошовій формі;
- / забезпечення у повному обсязі виплати допомог малозабезпеченим громадянам та сім'ям з дітьми, повне погашення заборгованості із соціальних виплат;
- ^ підвищення заробітної плати працівникам бюджетної сфери та стипендій студентам не менш як на 50 %;
- ^ визначення реальних механізмів погашення знецінених грошових заощаджень громадян в установах Ощадного банку і страхових внесків до колишнього Укрдержстраху.

Пріоритетним завданням є вдосконалення відповідно до чинного законодавства системи державного фінансування розвитку вітчизняної науки та культури.

При формуванні державного бюджету слід передбачити видатки на оборону відповідно до Закону України «Про оборону» та з урахуванням реалізації програми реформування та розвитку Збройних сил України.

Потрібно передбачити бюджетні видатки на реалізацію програми адміністративної реформи, а також на проведення судової реформи в Україні.

Необхідні принципово нові підходи до політики капітальних видатків держави. Вони мають скласти основу бюджету розвитку. До бюджету розвитку мають бути включені передбачені у бюджеті централізовані капітальні вкладення, видатки на науку, галузеві програми розвитку та інші капітальні видатки. Бюджет розвитку має складатися за програмно-цільовим підходом та подаватися разом з проектом державного бюджету як складова частина програми економічного і соціального розвитку.

Потребує перегляду існуючий порядок розподілу та використання капітальних вкладень. Їх обсяг має бути не менше 1 % видатків загальною фонду державного бюджету і спрямовуватись на вирішення загальнодержавних і регіональних соціально-економічних проблем, і то в'язаних з енергозбереженням, реформуванням земельних відносин, створенням державної інформаційно-аналітичної системи, будівництвом об'єктів комунальної та виробничої інфраструктури, соціального призначення, газо- та водопроводів, запобіганням екологічним катастрофам тощо. На фінансування об'єктів виробничого призначення має спрямовуватися частина надходжень від приватизації державного майна, яка має використовуватись на кредитній основі виключно на структурну перебудову, інноваційне оновлення, модернізацію виробництв та технологічний розвиток підприємств.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Наведіть визначення бюджетної системи відповідно до Бюджетного кодексу України.*
- 2. Чи існує різниця між місцевими бюджетами і бюджетами місцевого самоврядування?*
- 3. Охарактеризуйте структуру бюджетної системи України.*
- 4. Що розуміють під терміном «зведений бюджет»?*
- 5. Яка роль зведеного бюджету у функціонуванні бюджетного механізму?*

- Є. Охарактеризуйте принципи, на яких ґрунтується бюджетна система України.
7. Охарактеризуйте структуру загального та спеціального фондів бюджету.
8. Якими нормативними актами визначається розподіл та джерела фінансування загального і спеціального фондів бюджету?
9. Хто є суб'єктами бюджетних правових відносин?
10. Які функції виконує правове регулювання бюджетних процесів.
11. Які правові документи регламентують проведення бюджетної політики в Україні?
12. Які функції виконує Міністерство фінансів у процесі підготовки і виконання бюджету?
13. Як поділяються взаємовідносини між бюджетами за правовим регламентуванням?
14. Яка форма взаємовідносин між бюджетами є основною. Учому її особливості?
15. Які форми взаємовідносин між бюджетами належать до міжбюджетних трансфертів?
16. Які функції виконують дотації вирівнювання?
17. Які види субвенцій Ви знаєте?
18. Який нормативний акт визначає склад доходів державного бюджету?
19. Які економічні функції виконують загальний і спеціальний фонди державного бюджету?
20. Наведіть структуру доходів загального та спеціального фондів державного бюджету.
21. Визначте основні тенденції динаміки і структури доходів Державного бюджету України за роки незалежності.
22. Що є найбільшим джерелом доходів Державного бюджету?
23. Охарактеризуйте структуру неподаткових надходжень до бюджету?
24. Яка економічна сутність видатків державного бюджету?
25. За якими критеріями здійснюється класифікація бюджетних видатків?
26. Які видатки Державного бюджету передбачено Бюджетним кодексом України?
27. Які видатки мають найбільшу питому вагу у зведеному бюджеті?
28. Визначте пріоритетні напрями бюджетної політики у соціальній сфері.

ТЕСТИ

1) До місцевих бюджетів належать:

- 1) бюджети територіальних громад, сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- 2) загальнодержавний, обласний, районний, низовий;
- 3) бюджет АР Крим, обласні, районні, районів у містах, місцевого самоврядування;
- 4) загальний, спеціальний.

2) Бюджетна система України включає рівні, що відповідають адміністративно-територіальному поділу держави:

- 1) республіканський, обласний, районний;
- 2) АР Крим, областей, районний, районний у містах, місцевого самоврядування;
- 3) загальнодержавний, обласний, районний, низовий;
- 4) територіальної громади, села, селища, міста.

3) Усі бюджети, які утворюються у населених пунктах, належать до:

- 1) низових;
- 2) районних;
- 3) бюджетів місцевого самоврядування;
- 4) обласних;
- 5) зведених.

4) Зведений бюджет району включає:

- 1) бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- 2) сукупність усіх складових бюджетної системи;
- 3) показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних і сільських бюджетів;
- 4) показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення.

5) Принцип обґрунтованості бюджету полягає у:

- 1) використанні бюджетних коштів тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;
- 2) відповідальності кожного учасника бюджетного процесу за дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного протікання;
- 3) формуванні на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави, та розрахунках витрат і надходжень, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил;
- 4) відповідності повноважень па здійснення бюджетних витрат обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період.

6) Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається:

- 1) Законом УРСР «Про бюджетну систему Української РСР»;
- 2) Законом України «Про бюджетну систему України»;
- 3) Законом України «Про державний бюджет України»;
- 4) Бюджетним кодексом України;
- 5) Конституцією України.

7) Державний бюджет України затверджується:

- 1) всенародним референдумом;
- 2) Президентом України;
- 3) Верховною Радою України;
- 4) Кабінетом Міністрів України;
- 5) Міністерством економіки.

8) Контроль за використанням коштів державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює:

- 1) Служба безпеки України;
- 2) Бюджетний комітет;
- 3) Міністерство фінансів;
- 4) Рахункова палата;
- 5) Голова Верховної Ради,

9) Держава реалізує бюджетну політику через:

- 1) Міністерство фінансів України;
- 2) Бюджетний комітет ВР;
- 3) Кабінет Міністрів України;
- 4) Рахункову палату.

10) До міжбюджетних трансфертів не належить:

- 1) кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- 2) кредитування;
- 3) дотація вирівнювання;
- 4) субвенція;
- 5) бюджетів з інших бюджетів.

11) Основною формою міжбюджетних відносин в Україні є:

- 1) грошові позики;
- 2) банківські кредити;
- 3) інвестиції;
- 4) дотації вирівнювання;
- 5) субвенції.

12) Склад доходів державного бюджету визначається:

- 1) Законом УРСР «Про бюджетну систему Української РСР»;
- 2) Законом України «Про державний бюджет України»;
- 3) Законом України «Про бюджетну систему України»;
- 4) Бюджетним кодексом України;
- 5) Конституцією України.

13) До доходів спеціального фонду Державного бюджету належить:

- 1) акцизний збір;
- 2) збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;

- 3) податок на додану вартість;
- 4) ввізне мито;
- 5) платежі за користування надрами загальнодержавного значення.

14) Найбільшим джерелом доходів Державного бюджету України за роки незалежності є:

- 1) плата заземлю;
- 2) доходи від зовнішньоекономічної діяльності;
- 3) податок на додану вартість;
- 4) акцизний збір;
- 5) прибутковий податок з громадян,

15) За умов стабільної економіки частка неподаткових надходжень у структурі зведеного бюджету становить:

- 1) 0,01—0,05 %;
- 2) 10—15%;
- 3) менше 5 %;
- 4) 20—30%;
- 5) 60—70%.

16) До видатків на економічну діяльність належать:

- 1) фінансування державних і міждержавних науково-технічних програм, фундаментальних досліджень ;
- 2) капітальні вкладення, бюджетні кредити підприємствам, державні субсидії й дотації, операційні витрати ;
- 3) державні субсидії і допомоги окремим громадянам, які внаслідок об'єктивних, незалежних від них причин не можуть самостійно себе забезпечити;
- 4) витрати на закупівлю озброєнь і військової техніки та на утримання військових частин;
- 5) сплата внесків до міжнародних організацій, утримання дипломатичних представництв за кордоном, відрядження за кордон представників органів державної влади.

17) Характерною ознакою динаміки структури Державного бюджету України за останні роки є:

- 1) збільшення видатків на оборону;
- 2) зменшення видатків на соціальну сферу;
- 3) зниження питомої ваги видатків на економічну діяльність.

18) До бюджетних неподаткових надходжень від власності та підприємницької діяльності належать:

- 1) адміністративні штрафи;
- 2) кошти від продажу військового майна;
- 3) митні збори;
- 4) рентна плата;
- 5) плата за оренду цілісних майнових комплексів.

- 19) Бюджетні видатки на соціальну сферу структуруються за:
- 1) галузевими ознаками;
 - 2) суспільним призначенням;
 - 3) рівнями бюджетної системи;
 - 4) роллю у відтворенні виробництва.
- 20) Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим формується:
- 1) на районному рівні;
 - 2) на обласному рівні;
 - 3) на загальнодержавному рівні;
 - 4) на низовому рівні.
- 21) Кабінет Міністрів України зобов'язаний подати до Верховної Ради проект Закону «Про Державний бюджет України» на наступний рік:
- 1) на початку року;
 - 2) до 31 грудня;
 - 3) не пізніше 15 вересня;
 - 4) до 24 серпня.
- 22) До складу субвенцій з державного бюджету України не входять:
- 1) субвенції на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень унаслідок надання пільг, установлених державою;
 - 2) субвенції на виконання повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
 - 3) субвенції на здійснення програм соціального захисту;
 - 4) субвенції на виконання інвестиційних проектів.
- 23) Зведений бюджет характеризує:
- 1) спеціальний фонд бюджету;
 - 2) витратну частину бюджету;
 - 3) позабюджетні фонди;
 - 4) сукупність усіх складових бюджетної системи;
 - 5) бюджети місцевого самоврядування,
- 24) Підставою для рішення про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету може бути:
- 1) постанова Кабінету Міністрів;
 - 2) Указ Президента;
 - 3) Закон України «Про Державний бюджет України»;
 - 4) рішення обласної адміністрації;
 - 5) Конституція України.
- 25) Проект Закону «Про Державний бюджет України» розробляється:
- 1) Кабінетом Міністрів України;
 - 2) Бюджетним комітетом ВР;
 - 3) органами місцевого самоврядування;
 - 4) адміністрацією Президента;
 - 5) Міністерством економіки.

НАПРЯМИ ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

ТЕМАТИКА РОЗДІЛУ

Тема 1. Бюджетний дефіцит: методи оптимізації та джерела покриття

Розкрито сутність бюджетного дефіциту як специфічного економічного явища, вказано на причини його виникнення та форми прояву, проаналізовано динаміку дефіциту бюджету України за роки незалежності, охарактеризовано основні джерела покриття бюджетного дефіциту та наведено їх класифікацію, визначено специфіку державного боргу України шляхом аналізу його структури, наведені основні джерела його погашення.

Тема 2. Оптимізація організації та контролю виконання бюджету

Наведено перелік державних утворень, що залучені до виконання бюджету, а також окреслено їх повноваження, розкрито особливості казначейської системи виконання державного бюджету, розкрито сутність бюджетного обліку, визначено його предмет, завдання та методику виконання.

Тема 3. Вдосконалення міжбюджетних відносин в Україні

Обґрунтовано необхідність удосконалення регіональної політики держави у світлі євроінтеграційних процесів, охарактеризовано передумови збалансованого економічного розвитку регіонів, окреслено концептуальну модель стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій, розкрито сутність положень економічної теорії бюджетного федералізму, як одного а перспективних шляхів розв'язання проблем міжбюджетних відносин в Україні, визначено сутність цілісної концепції реформування української системи міжбюджетних відносин.

ТЕМА 1

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ: МЕТОДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТА ДЖЕРЕЛА ПОКРИТТЯ

Програмна анотація. Бюджетний профіцит і бюджетний дефіцит. Критерії класифікації бюджетною дефіциту, відкритий і прихований, вимушений і свідомий, стійкий і тимчасовий, фактичний.

структурний та циклічний, активний і пасивний бюджетний дефіцит. Економічні передумови виникнення бюджетного дефіциту в Україні. Заходи держави щодо подолання бюджетного дефіциту та джерела його покриття. Поняття зовнішнього боргу та характеристика його структури. Рейтинг зовнішніх зобов'язань України. Негативні і позитивні аспекти зовнішніх запозичень, передумови, необхідні для ефективного використання зовнішніх позик.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ім.; За заг. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2004, — 864 с.
2. *Василик О. Д., Павлюк К. В.* Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр наоч. л-ри, 2004. — 544 с.
3. *Львовичюн С. М.* Теоретичне обґрунтування державного борю (на прикладі США) // *Фінанси України.* — 1997. — № 1. — С. 65—70.
4. *Опарін В. М., Матько В. І., Кондратюк С. Я.* Бюджетна система. — К.: КНЕУ, 2000. — 208 с.
5. *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003. — 523 с.
6. Сучасні проблеми бюджетної системи // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми. М-ли наук.-практ. конф. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. — С. 3—166.
7. Фінансово-правовий механізм формування дохідної частини бюджетів: Курс лекцій / Л. А. Савченко, А. В. Цимбалюк,
8. Т. Капріна та ін. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. — 357 с.
8. *Хохлов М. П.* Державний бюджет США: сучасні тенденції структурних змін // *Фінанси України.* — 1999. — № 4, — С. 117—120.

Оскільки бюджет є важливим інструментом регулювання соціально-економічних процесів у державі, то його стан визначає фінансовий стан держави і значною мірою рівень суспільного добробуту в цілому. Стан бюджету може характеризуватися трьома показниками: рівновагою доходів і видатків, перевищенням доходів над видатками (профіцитом) або, навпаки, видатків над його доходами, тобто бюджетним дефіцитом.

Рівновага доходів і видатків бюджету є його найбільш доцільним і обґрунтованим станом. Вона означає, що всі видатки бюджету мають відповідні джерела фінансування. З позицій фінансового забезпечення реалізації функцій держави немає потреби, з одного боку, формувати зайві доходи, а з іншого — передбачати у своєму плані видатки без гарантованих надходжень для їх фінансування.

иансування. Досягнення врівноваженості бюджету є головним завданням бюджетного планування.

З позицій адміністративного управління фінансами проблема створення рівноважного бюджету вирішується досить просто. Залежно від конкретної ситуації можна або збільшити податки, або скоротити видатки. З позиції ж оптимізації бюджету та його ролі в суспільстві цього досягти дуже важко, адже будь-яке скорочення видатків чи збільшення рівня оподаткування веде до певних наслідків, які необхідно виявити та проаналізувати. Завдання врівноваженості бюджету зачіпає інтереси численних суб'єктів фінансових відносин, потребує врахування багатьох чинників і обмежень, а тому практично не піддається математичному моделюванню.

Бюджетний профіцит є специфічним явищем. По-перше, це досить відносний показник, адже завжди можна знайти певні напрями використання коштів. Згідно з Бюджетним кодексом України профіцит має затверджуватись виключно з метою погашення основної суми боргу. Проте якщо погашення цього боргу включити у видатки бюджету (а саме до них вони і мають відноситися), то ніякого профіциту в бюджеті не буде. По-друге, слід відрізнити бюджетний профіцит від надлишку коштів, який підлягає вилученню до бюджету вищого рівня і характеризує міжбюджетні відносини. У будь-якому випадку бюджетний профіцит не може розглядатись як позитивний результат фінансової діяльності держави, ідентичний прибутку суб'єктів підприємництва. Як правило, він означає економічну і фінансову стабільність у державі.

Бюджетний дефіцит — перевищення видатків над постійними доходами бюджету, якими є податки й обов'язкові платежі, віднесені до доходів бюджету, є найбільш складним і водночас досить поширеним явищем. Він притаманний бюджетам більшості країн світу, у тому числі й країнам з розвинутою ринковою економікою. Його величина коливається від 2 до 15 % валового національного продукту при середньосвітовій величині 4,5 %. Вважається, то розмір бюджетного дефіциту, який перевищує 3 % валового національного продукту, призводить до зниження інвестиційної активності, розвитку інфляції.

Бюджетний дефіцит не означає незбалансованості бюджету, оскільки при його складанні та затвердженні встановлюються відповідні джерела фінансування. Отже, необхідно чітко розрізняти бюджетний дефіцит і незбалансованість бюджету у зв'язку з невизначеністю у джерелах покриття дефіциту. Відсутність чіткої політики стосовно бюджетного дефіциту і визначення джерел його покриття характеризує стан бюджету, який умовно можна назвати бюджетною пусто-

гою, коли в бюджет включається певна сума видатків, що не мають відповідного забезпечення. Таке явище загалом неприпустиме. Однак в Україні воно мало місце. Затверджувався ієврівноважений бюджет, що значно ускладнювало його виконання.

Існують глибинні, загальні причини бюджетного дефіциту, що властиві будь-якій державі, в якій видатки бюджету перевищують доходи, і конкретні, особливі причини, що мають місце в окремій країні. Глибинними причинами бюджетного дефіциту в Україні є спад виробництва, зниження ефективності функціонування галузей економіки і підприємств, невиважена соціально-економічна політика.

Бюджетний дефіцит має різні прояви і причини. Його не можна оцінювати однозначно, оскільки завжди необхідно враховувати всі його чинники. Характеристика дефіциту дається за формою прояву, причинами виникнення та спрямуванням коштів.

За формою прояву розрізняють відкритий і прихований дефіцит. *Відкритий дефіцит*— це офіційно зафіксований стан бюджету під час його затвердження у відповідному документі: Законі про Державний бюджет чи в рішенні місцевих органів влади. *Прихований дефіцит* офіційно не визнається і фактично означає фальсифікацію основного фінансового плану держави. Така фальсифікація може бути як свідомою — для реалізації певних політичних, економічних чи фінансових цілей, так і наслідком невисокого рівня планування доходів, бажанням сприймати неможливе за реальність. В Україні останніми роками мали місце елементи прихованого дефіциту у вигляді завищення планових завдань. Завищення доходів може мати напівприхований характер. Так, в Україні у деякі бюджетні роки до складу дохідної частини бюджету входила стаття «Доходи, що мають бути мобілізовані в процесі виконання бюджету». Виходячи з вимоги достовірності бюджетного планування, затверджений бюджет має містити тільки реальні доходи, які необхідно чітко визначити і зарахувати до бюджету' в конкретних формах. Малоімовірні або взагалі тільки бажані доходи неможливо включати до бюджету. Фактично це було нереальне завищення доходів бюджету з метою фіктивного його збалансування. Можливий варіант напівприхованого дефіциту, коли в затвердженому бюджеті дефіцит не виділяється, однак до складу доходів включаються надходження, які є джерелами його фінансування.

Прихований бюджетний дефіцит — вкрай небажане явище, особливо у його прихована форма — завищення планових показників доходів. Адже згорнути окремі програми і скоротити видатки в процесі виконання бюджету значно складніше, ніж відмовитись від них із самого початку. Такий підхід відображує бажання

органів влади й управління давати обіцянки, які не можуть бути виконані, тобто штучно підвищувати свій імідж. Існування напівгтрихованого дефіциту характеризує фінансову казуїстику, ігнорування загальноприйнятих визначень, термінів і підходів.

За *причинами виникнення* бюджетний дефіцит поділяється на вимушений і свідомий. *Вимушений бюджетний дефіцит* пов'язаний із бажанням чи необхідністю витратити коштів більше, ніж їх є в наявності, і є наслідком економічної та фінансової кризи. Теоретично завжди можна скоротити видатки або, підвищивши рівень оподаткування, збільшити доходи і цим вирішити проблему. Однак у дійсності все набагато складніше. Наприклад, в Україні за умов існуючих пропорцій розподілу ВВП і низького рівня індивідуальних доходів населення зменшити видатки на соціальну сферу та інші цілі просто неможливо. Аналогічно немає можливості підвищити рівень оподаткування — він і так надто високий.

Причинами бюджетного дефіциту в Україні є надмірно роздута бюджетна сфера, яка дісталась у спадщину від адміністративно-командної системи, і низький рівень ВВП на душу населення. Якщо в розвинених країнах світу останній становить 25—40 тис. дол. США на рік, то в Україні наразі перебуває на рівні 1000 дол. на рік. Вимушений бюджетний дефіцит фактично є спробою пом'якшення складної фінансової ситуації.

Свідомий бюджетний дефіцит пов'язаний з проведенням політики так званих «позикових» фінансів. Формування доходів бюджету може здійснюватись на основі «податкових» чи «позикових» фінансів. Політика «податкових» фінансів виходить з повного забезпечення доходів бюджету за рахунок податкових надходжень. Це створює стабільну дохідну базу, адже податки не треба повертати. Політика «позикових» фінансів ґрунтується на необхідності обмеження рівня оподаткування і забезпеченій частини бюджетних видатків через позики. Якщо вимушений бюджетний дефіцит є наслідком дефіциту фінансових ресурсів у країні, то свідомий, як правило, можливий саме за наявності вільних ресурсів, що їх фізичні та юридичні особи можуть надати державі у тимчасове користування. Це дефіцит тільки бюджету держави, фінансовий же стан підприємств і громадян у цілому може бути задовільний або й дуже добрий.

З'ясування причин бюджетного дефіциту надзвичайно важливе для його оцінки. Сам по собі дефіцит бюджету не можна вважати негативним явищем і хибною фінансовою політикою. Так само неправильно стверджувати, що дефіцит зовсім нешкідливий. Не існує абсолютної оцінки бюджетного дефіциту як фінансового явища. Можна давати лише його відносну характеристику з огляду на причини виникнення.

За спрямуванням коштів розрізняють дефіцитне фінансування на розвиток і на поточні витрати. Витрачання коштів на поточні витрати означає їх поглинання без відповідної віддачі. Це пасивне реагування на складне фінансове становище. Дефіцитне фінансування Інвестицій, навпаки, передбачає активний вплив бюджету на розвиток економіки. Адже в умовах кризи інвестиції вкрай потрібні. Неможливо вийти з кризи без певних зусиль і без певних вкладень. Під час економічної кризи падає ділова активність приватних інвесторів, оскільки високим є ризик втрати коштів чи їх знецінення. Тільки держава в змозі взяти на себе такий ризик і таку відповідальність. Політика дефіцитного фінансування інвестицій потребує чіткої організації і жорсткої відповідальності. Однак вона має перспективу, сприяючи виходу з кризи, зростанню ВВП і (в майбутньому) ліквідації вимушеного бюджетного дефіциту.

Політика дефіцитного фінансування Інвестицій ґрунтується на теоретичних засадах кейнсіанства, його постулатах «бюджетного мультиплікатора». Бюджетні інвестиції сприяють розвитку економіки, розширюють попит і цим стимулюють економіку. Фінансова політика дефіцитного фінансування економіки широко використовувалась у різних країнах світу в певних Історичних умовах. Незважаючи на те, що нині більш поширеною є не-лінійна економічна теорія, відкидати кейнсіанство безпідставно. Україні необхідно передусім визначитись в орієнтирах своєї сфери помічної доктрини, чітко сформулювати завдання та цілі, і, стосовно до них обирати певну фінансову політику.

Бюджетний дефіцит має певні обмеження. Дефіцит бюджету на рівні 3 % від ВВП не містить у собі ознак фінансової кризи і не призводить до тяжких наслідків. Безперечно, такий «норматив» є досить умовним. Він може використовуватися при здійсненні операцій з надання кредитів тим чи іншим країнам від міжнародних фінансових організацій з метою визначення і забезпечення платоспроможності позичальника. У певних умовах для окремих країн рівень «нормативу» може бути підвищено. Так, наприклад, для України свого часу надання кредитів МВФ провадилось за умови рівня бюджетного дефіциту 4–5 % до ВВП.

Необхідність обмеження дефіциту бюджету визначається вимогами пом'якшення наслідків дефіцитного фінансування, основним з яких є інфляція, пов'язана з емісією грошей. Водночас слід зазначити, що інфляція, як і будь-яке явище, має як негативні, так і певні позитивні сторони. Відзначаючи негативність бюджетного дефіциту, мають насамперед на увазі його вплив на знецінення грошей, що веде до економічної нестабільності, оскі-

льки гроші втрачають свою вартість у часі й практично перестають виконувати функцію нагромадження. Інфляція виражається в зростанні цін і зниженні рівня реальних доходів, вона підриває стимули до підприємницької діяльності і до праці. Водночас стримування інфляції жорсткою монетарною політикою може дати зворотні наслідки. Дефіцит грошей — настільки ж небажане явище для економіки, як і їх надлишок. Позитивний вплив інфляції пов'язаний з тим, що додаткова емісія грошей веде до зростання попиту, а відтак, і виробництва. Тому політика бюджетного дефіциту має бути виваженою і збалансованою. Наслідки бюджетного дефіциту не є наперед заданими. Вони залежать від багатьох чинників, насамперед від наявності продуманої політики, керованості бюджету і бюджетного процесу.

Розрізняють поняття *стійкий дефіцит бюджету*, який існує в довгостроковому періоді, та *тимчасовий дефіцит*, що викликається касовими розривами у виконанні бюджету або непередбачуваними подіями та обставинами.

За критерієм визначення складових частин бюджетного дефіциту виділяють фактичний, структурний та циклічний бюджетний дефіцит.

Фактичний дефіцит відображає реальні доходи, видатки бюджету і дефіцит за певний період.

Структурний дефіцит — це дефіцит за умов повної або високої зайнятості потенційних виробничих ресурсів.

Циклічний дефіцит — це результат недонадходження бюджетних доходів унаслідок циклічних коливань в економіці. У загальному вираженні циклічний дефіцит є різницею між фактичним і структурним дефіцитом.

Фактичний дефіцит є зовнішнім виявленням розбалансованості дохідної та видаткової частин бюджету, а структурний і циклічний дефіцити є його внутрішніми складовими.

За критерієм впливу на економіку¹ бюджетний дефіцит поділяється на активний і пасивний.

Активний бюджетний дефіцит є наслідком свідомого збільшення державних видатків, що спричинює неможливість збалансувати бюджет. Відмінність між структурним і активним дефіцитом полягає в тому, що останній виникає в результаті проведення політики дефіцитного фінансування з метою стимулювання досягнення максимальної зайнятості наявних виробничих ресурсів, що спонукає економіку розвиватись відносно незалежно від циклічних коливань. Отже, активний дефіцит своїм імпульсним змістом відрізняється від структурного дефіциту.

Пасивний дефіцит бюджету зумовлюється економічною кон'юнктурою як першопричиною накопичення запланованого обсягу бюджетних ресурсів. Пасивний дефіцит можна ототожнити з циклічним бюджетним дефіцитом.

Особливостями розвитку економіки України, що зумовлюють дефіцит бюджету, є:

^ структурна розбалансованість економіки та несвоєчасне і неефективне проведення структурних перетворень;

^ збереження значної кількості нерентабельних державних підприємств, що одержують дотації;

V неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання;

• ^ значний обсяг тіньової економічної діяльності;

^ невідповідна наявним фінансовим можливостям держави структура бюджетних витрат;

• / нецільове і неефективне використання бюджетних коштів;

• ^ втрати, розбазарювання виробленої продукції, крадіжки, приписки і т. ін., що не стало об'єктом ефективного державного фінансового контролю.

Існування бюджетного дефіциту вимагає постійного пошуку шляхів його подолання і, в Ідеалі, збалансування доходів і витрат бюджету. Конкретні заходи держави в цьому напрямі можуть бути різними, але в результаті зводяться до створення можливостей зростання доходів та скорочення видатків бюджету. З цією метою необхідно:

1) удосконалити податкову систему, забезпечити оптимальний рівень податкових вилучень для формування бюджетів усіх рівнів з і створення сприятливих умов для підприємницької діяльності;

2) посилити відповідальність суб'єктів господарювання та їхніх керівників, зокрема особисту майнову і кримінальну, за дотримання вимог податкового законодавства, своєчасність і повноту розрахунків з бюджетом 'із державними позабюджетними фондами;

3) удосконалити інструменти залучення до інвестиційної сфери особистих заощаджень населення;

4) забезпечити фінансову підтримку малого та середнього бізнесу способом розроблення й виконання цільових програм розвитку малого і середнього підприємництва;

5) запровадити жорсткий режим економії бюджетних коштів;

6) перейти від бюджетного фінансування до системи надання субсидій, субвенцій, інвестиційних позик суб'єктам господарювання;

7) запровадити науково обгрунтовану систему прогнозування показників, що беруться за основу формування доходів і видатків бюджету, використовувати при бюджетному плануванні нормативи бюджетної забезпеченості.

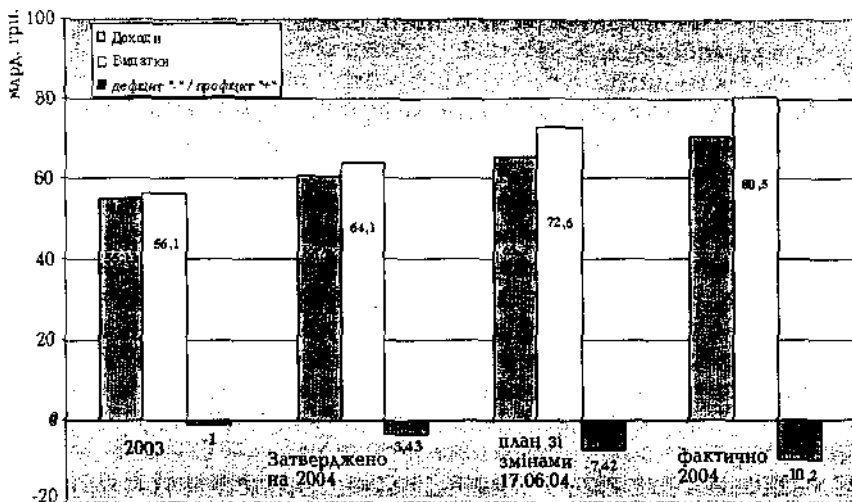

Рис. 4.2. Доходи, видатки і дефіцит державного бюджету у 2003—2004 рр.

Проблема покриття дефіциту бюджету з'явилася в Україні у 1991 р. Починаючи з цього року сума доходів бюджету в порівнянних цінах почала зменшуватись, що було спричинено початком економічної кризи. В умовах відсутності цивілізованих методів фінансування дефіциту бюджету за рахунок випуску державних цінних паперів, перевищення видатків над доходами покривалося за рахунок емісійних кредитів Національного банку України. Наслідком цього стали величезні темпи інфляції. Тільки в 1994 р. фінансування дефіциту бюджету було частково здійснено за рахунок Іноземних кредитів, а з 1995 р. — і за рахунок розміщення державних цінних паперів. Найвищим дефіцит бюджету був у 1992 р. — 13,8 % ВВП. Надалі бюджетна політика спрямовувалася на поступове зменшення дефіциту. Так, у 1999 р. дефіцит становив 1,5% ВВП, у 2000 р. бюджет був зведений з профіцитом у розмірі 0,6 % ВВП, а у 2001 р. — з дефіцитом у розмірі 0,3 %, у 2002 р. — з профіцитом у розмірі 0,7 %. Динаміку доходів, видатків і рівня бюджетного дефіциту в Україні у 2003—2004 роках показано на рис. 4.2.

У 2003 році дефіцит державного бюджету становив 0,65 %. У 2004р. відбулося значне збільшення розміру бюджетного дефіциту. При запланованому рівні держбюджету в розмірі 3,5 % фактичний його рівень становив понад 10%. Максимальний розмір дефіциту Державного бюджету на 2005 рік встановлено на рівні 6,5 %.

Джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть бути:

^ державні позики;

^ емісія грошей.

Державні позики відбивають взаємовідносини між державою як позичальником і юридичними та фізичними особами, урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями як кредиторами. *Залежно від територіального розміщення* виділяють внутрішні та зовнішні державні позики. *Внутрішні* характеризують залучення коштів на внутрішньому фінансовому ринку даної країни. *Зовнішні* пов'язані з надходженням ззовні — від кредиторів інших країн: юридичних та фізичних осіб, урядів або урядових організацій. Особливе місце займають кредити, які надаються міжнародними організаціями та міжнародними фінансовими Інституціями.

За способом мобілізації виділяють державні позики, що пов'язані з випуском в обіг державних цінних паперів, а також позики, що оформляються відповідними угодами. За допомогою випуску цінних паперів здійснюється мобілізація вільних коштів юридичних та фізичних осіб. На підставі угод можуть надаватись міжурядові кредити та кредити від міжнародних фінансових інституцій.

За термінами надання державні позики поділяються на коротко-, середньо- та довгострокові. Короткострокові позики у вигляді казначейських векселів надаються на термін до одного року. Середньострокові (1—5 років) і довгострокові (5—20 років) позики базуються на випуску в обіг облігацій.

На відміну від державних позик, емісія грошей є незабезпеченим джерелом покриття бюджетного дефіциту і спричиняє інфляцію — знецінення грошей, а отже, фактично не вирішує проблеми браку коштів. Інфляція призводить до збільшення грошової маси одночасно з її знеціненням. У результаті сукупна вартість грошей в обігу залишається незмінною і знову-таки недостатньою. Проте, оскільки це виявиться тільки після випуску в обіг зайвих грошей, на період складання і виконання бюджету грошову емісію використовують для його збалансування. Надалі все залежить від спрямування коштів дефіцитного фінансування. Інвестування в економіку дає можливість створити передумови для повернення грошей, а відтак, і відновлення їх вартості. Фінансування соціальних видатків означає, що за рахунок зниження вартості грошей у поточному періоді їх знову не вистачить у наступному, тобто потрібна буде нова емісія. Створюється загроза переростання інфляції в гіперінфляцію і далі — в галопуючу інфляцію, адже процес емісії набирає характеру геометричної прогресії. З цих причин використання грошової емісії для фінансування бюджету вкрай небажане і офіційно забороняється.

ся. Таким чином, із двох джерел покриття бюджетного дефіциту реальним і повноцінним є лише державні позики.

В Україні випускаються облигації внутрішньої державної позики на коротко- і середньостроковій основі. Значну роль у джерелах покриття бюджетного дефіциту відіграють зовнішні позики. Співвідношення внутрішніх і зовнішніх джерел покриття бюджетного дефіциту України за окремі роки наведено в табл. 4.1.

У сучасних умовах дефіцитності державних бюджетів значно активізуються позичкові операції на міждержавному рівні. Тому в останні роки спостерігається регулярний вихід багатьох урядів на міжнародний ринок позичкових капіталів. Причиною цього є переважно недостатня розвиненість національних ринків та більш сприятливі умови на міжнародних ринках.

Фінансування державних видатків за рахунок зовнішніх запозичень, використання зовнішніх джерел фінансування є цілком нормальним явищем у економічному житті як в країнах, що розвиваються, так і в економічно розвинених країнах і досі залишається актуальним для України. Залучення фінансових ресурсів із зовнішніх джерел означає, що підприємства і уряди країн з дефіцитом капіталу вдаються до позик у країнах з надлишком капіталу, де ринкова відсоткова ставка нижча. Важливим аргументом на користь державних позик є те, що державне запозичення під час економічних спадів слугує цілям стабілізації економіки, оскільки перешкоджає різкому падінню сукупного попиту. У кращому випадку наростання державного боргу не є загрозливим, оскільки борг частково може погашатися після подолання кризових явищ. Так, вступ економіки на стадію підйому супроводжується зростанням податкових надходжень, а державні витрати при проведенні економічно обгрунтованої політики повинні зменшуватися. Надлишок бюджету, що виникає на цій основі, повинен спрямовуватися на погашення боргів, що виникли під час кризи. Проте такий механізм діє за умови проведення заходів структурного реформування економіки, у результаті якого відроджувалося б національне виробництво, а не наближалася боргова криза.

Значний державний борг спричиняє проблему його обслуговування. Якщо державний борг зростає швидкими темпами, стрімко збільшуються відсоткові виплати за державним боргом. Тоді держава вимушена піднімати рівень оподаткування або ж скорочувати державні видатки. Збільшення податкового навантаження підриває стимули до економічної активності й сприяє розширенню тіньової економіки. Скорочення ж державних видатків загострює соціальні та економічні проблеми суспільства..

Таблиця 4.1

ДЖЕРЕЛА ПОКРИТТЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ УКРАЇНИ

Найменування	№ 2	1994	1496	199?	2000	2001	2002
	млн крб.		тлі, грн				
Дефіцит Державного бюджету України	869 362	112307 491	3 975 608	2 014 748	+697,3	-1035,9	-1215,8
У % до загальної суми видатків	57,5	24,0	16,8	11,2	+ 1,9	-2,6	+2,8
V % до ВВП	17,3	9,3	4,9	1,9	-1 0,4	-0,5	+0,7
Джерела покриття дефіциту							
внутрішнє фінансування	329 700	132 105 400	2 916 761	1330 881	-113,1	323,8	301,9
зовнішнє фінансування			1 243 090	683 868	-584,2	712,1	-1517,7

При позитивних *темпах зростання ВВП* обслуговування державного боргу відбувається безболісно, більше того, економічне зростання створює передумови для безболісного збільшення державного боргу.

За класифікацією *Світового банку*, Україна належить до країн із середнім рівнем зовнішнього боргу. Причинами накопичення зовнішнього боргу в економіці України були дефіцит держбюджету, незбалансованість платіжного балансу, необхідність формування стабілізаційного фонду національної валюти, роздача державних гарантій за іноземними кредитами, прийняття «газових» боргів підприємств.

Специфічність зовнішнього боргу України можна частково пояснити, охарактеризувавши його структуру в 2003 р;

- 9 % зовнішнього боргу сформовано за рахунок гарантованих урядом іноземних кредитів, які залучалися юридичними особами через кредитні лінії Німеччини, США, Італії, Японії та Франції;

- 42,15 % — заборгованість перед МВФ;

- 20,22 % — борг перед Росією і Туркменістаном за постачання енергоресурсів;

- 23,05 % — є наслідком реструктуризацій зовнішнього боргу в 2000 р.

- 2,94 % — заборгованість перед ЄС;

- решту становить борг перед Японією та за наслідки реструктуризації боргу в 1995 р. Таким чином, із загальної суми боргу лише 25,46 % є державним боргом у класичному розумінні, тобто боргом, що виник як результат фінансування дефіциту державного бюджету через запозичення. Решта виникла внаслідок виконання державою невластивих їй функцій, що було наслідком нерозвиненості в Україні Інституту боргового управління.

Основними формами врегулювання відносин із зовнішніми кредиторами у минулому і сьогодні є угоди про відстрочку платежів та пролонгація надкоротких кредитів; конверсія у формі взаємозаліків; рекапіталізація за рахунок так званих револьверних кредитів, тобто шляхом надання на певних умовах нових кредитів для погашення існуючих зобов'язань; сек'юритизація.

Досить вдалим було проведення реструктуризації у 2000—2001 рр., коли сума виплат за зовнішнім боргом становила 5,7 млрд дол. Проте на цьому можливості України з реструктуризації своїх зовнішніх боргів закінчилися. До того ж у 2002 р. закінчився пільговий період зазначеної реструктуризації і протягом 2003—2006 рр. зовнішні торгівні виплати України сягатимуть 1,5 млрд дол. щорічно.

Основними джерелами фінансування виплат уряд визначив доходи від приватизації, внутрішні й зовнішні позики та дохідну частину держбюджету. Проте, відповідно до *результатів* моделю-

вання. протягом найближчих 5 років, цих джерел буде недостатньо для виконання державою своїх зобов'язань повною мірою.

Можливість держави виступати позичальником на зовнішніх ринках капіталу має позитивний ефект, особливо враховуючи фактор конкуренції за вільні ресурси світової економіки. Прикладом цього є факт розміщення Україною у 2003 р. 10-річних єврооблігацій на 800 млн доларів під 7,65 відсотків річних. При цьому обсяг заявок від інвесторів перевищив пропозицію більш ніж у п'ять разів, а кількість заявок перевищила 300. Авторитетний журнал *Етеґіпд Маґкеїз* у випуску до щорічних зборів Світового банку і Міжнародного валютного фонду назвав розміщення українських євробондів у сумі 800 мільйонів доларів за ставкою 7,65 % — кращою державною фінансовою операцією року. Це зайвий раз підтвердило високу зацікавленість Інвесторів в українських цінних паперах.

Протягом 2003 року ряд міжнародних рейтингових агентств покращили рейтингові оцінки України. Так, 10 листопада 2003 року міжнародне рейтингове агентство *Moosіy'z* підвищило кредитний рейтинг зовнішніх зобов'язань України з «B2» до «B1». Прогноз рейтингу — стабільний. Підставою для підвищення рейтингу є економічне зростання, високі темпи якого тривають останніми роками, накопичення валютних резервів, виважена податкова та грошово-кредитна політика, проведення урядом України податкової, пенсійної реформ, реформи в агропромисловому секторі.

Підвищення рейтингових оцінок України не тільки збільшує привабливість України для міжнародних інвесторів, а й виступає додатковим фактором євроінтеграційних прагнень нашої держави.

Проаналізувавши особливості розміщення облігацій зовнішньої та внутрішньої державної позики, можна зазначити переваги та недоліки фінансування бюджетного дефіциту за допомогою зовнішніх запозичень.

Серед переваг можна відмітити покращання структури державного боргу країни, можливість рефінансування існуючого державного зовнішнього боргу, шляхом збільшення терміну обігу та зменшення вартості обслуговування; збільшення міжнародних золотовалютних резервів НБУ. Світовий ринок є більш містким, що дозволяє одержувати кошти на триваліший термін і під менший відсоток. Позитивною відмінністю позик Міжнародних фінансових організацій та кредитів іноземних держав є можливість їх вільного використання, без додаткових умов і обмежень.

Негативними аспектами зовнішніх запозичень для покриття бюджетного дефіциту є значні втрати часу на підготовку, розміщення

га перманентне навантаження на бюджет у зв'язку зі здійсненням платежів з погашення та обслуговування боргу. У разі значного коливання відсоткових ставок та валютних курсів може значно збільшитися вартість обслуговування у гривневому еквіваленті, що є негативним моментом для забезпечення боргової безпеки держави.

До негативних сторін зовнішніх запозичень також можна віднести збільшення розміру державного зовнішнього боргу, хоча його помірне збільшення, по своїй суті, не має негативних наслідків для економіки держави.

Для ефективного використання бюджетних позик необхідні певні передумови, серед яких:

- 1) наявність кредиторів, які мають тимчасово вільні фінансові ресурси;
- 2) довіра з боку кредиторів до держави;
- 3) наявність стимулів до надання позик державі;
- 4) спроможність держави своєчасно повернути борги та виплатити відсотки.

Наявність тимчасово вільних коштів є головною передумовою для державних позик. У дійсності такі вільні кошти як у фізичних, так і в юридичних осіб є завжди, навіть в умовах фінансової кризи. Адже завжди існує необхідність накопичення грошей для певних витрат. На період накопичення ці гроші можуть використовуватись як кредитні ресурси, на які можуть претендувати різні суб'єкти, у тому числі й держава. Проблема полягає не в наявності ресурсів, а в спроможності держави мобілізувати їх.

Спроможність мобілізації тимчасово вільних коштів залежить насамперед від наявності довіри до держави з боку її кредиторів. У зв'язку з тим, що кредитні взаємовідносини мають ризикований характер, кожний кредитор, продаючи свої тимчасово вільні ресурси, вибирає між ризиком втрати цих ресурсів і бажанням отримати дохід від їх продажу. Тому не може бути ні абсолютної довіри, ні абсолютного небажання надавати кредити. Держава завжди мусить дбати про свій імідж надійного і вигідного позичальника. Це досягається передусім своєчасним поверненням боргів і забезпеченням збереження вартості грошей.

Важливою передумовою випуску позик є наявність стимулів до надання державі кредиту. Якщо довіра до держави відбиває кредитний ризик, то стимули характеризують доцільність вкладання коштів у державні цінні папери. Доцільність, у свою чергу, визначається їх дохідністю, надійністю і ліквідністю. Між дохідністю та надійністю існує обернено пропорційна залежність: чим вища надійність, тим менша дохідність. Оскільки державні цінні папери вважаються найна-

дійнішими, то для них установлюється найменший рівень **ДОХІДНОСТІ**. На фінансовому ринку державні цінні папери відіграють роль стандарту дохідності, вони стабілізують і регулюють фінансовий ринок.

Основним стимулом до надання позик державі є досить висока надійність державних цінних паперів. Водночас держава прагне встановити і високу їх ліквідність. Державні цінні папери вільно продаються і вільно купуються. Держава може брати на себе зобов'язання викупити їх з першого пред'явлення свого кредитора. Саме висока ліквідність знімає перепони на шляху розвитку ринку цінних паперів, адже Інвестори можуть спокійно вкладати гроші в подібні цінні папери, знаючи, що можуть їх повернути в будь-який час.

Найважливішою передумовою випуску державних позик є спроможність держави своєчасно повернути борги та виплатити відсотки. Джерелами погашення державного боргу можуть бути:

- дохід, отриманий від інвестування коштів у державний сектор;
- додаткові доходи бюджету за рахунок зростання ВВП і податкової бази від Інвестування коштів в економіку;
- надходження від спеціально введених податків чи підвищення ставок оподаткування для погашення державного боргу;
- скорочення видатків;
- залучення нових кредитів для покриття попередніх боргів.

Доходи від інвестування коштів, залучених за допомогою державних позик, відбивають результативність діяльності держави у сфері економіки. Якщо Інвестиційна політика має обґрунтований і цілеспрямований характер, то погашення боргів здійснюється також планомірно і гарантовано. Необхідність у підвищенні ставок оподаткування чи у введенні нових податків, а також у скороченні видатків пов'язана саме з проблемами відсутності поворотних джерел від використання позик чи внаслідок неефективності інвестицій, або в результаті «проїдання» позикових коштів. Необхідність же залучення нових позик для покриття попередніх боргів пов'язана або з небажанням, або з неможливістю підвищувати рівень оподаткування. Однак реально погасити державну заборгованість новими позиками неможливо. Навпаки, це тільки збільшує цю заборгованість. Реальне погашення може відбуватись тільки за рахунок додаткових надходжень у бюджет чи від інвестицій, або від підвищення рівня оподаткування.

ТЕМА 2

ОПТИМІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КОНТРОЛЮ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ

Програмна анотація. Державні утворення, що беруть участь у виконанні бюджету та їх повноваження. Казначейська форма виконання бюджету. Функції Державного казначейства у процесі виконання бюджету, порядок виконання Державного та місцевих бюджетів. Сутність бюджетного обліку, предмет, методи, завдання та основні функції. Загальна схема документообороту. Обліковий реєстр. Способи ведення бюджетного обліку. План рахунків та його структура. Баланс виконання бюджету.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України. — К.: Велес, 2004. — 64 с.
2. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, П. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.
3. *Васипик О. Д., Павлюк К. В.* Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
4. Казначейська система виконання бюджету: Підручник / За ред. С. О. Булгакової. — К.: КДТЕУ, 200. — 250 с.
5. Конституція України. — К.: Феміна, 1996. — 64 с.
6. *Опарін В. М., Малько В. І., Кондратюк С. Я.* Бюджетна система. — К.: КНЕУ, 2000. — 208 с.
7. Павлюк К. В. Організація виконання державного бюджету // Фінанси України. — 1996. — 1996. — №3. — С. 37—45.
8. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і дол. — К.: Знання-прес, 2003. — 523 с.
9. *Свірко С. В.* Облік виконання бюджету: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2004. — 290 с.
10. Сучасні проблеми бюджетної системи // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми. М-ли наук.-практ. конф. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. — С. 3—166.

Система виконання бюджетів покликана здійснювати оперативне управління і контроль за формуванням доходів бюджету та їх цільовим використанням, за відповідністю доходів і видатків затвердженому бюджету.

У процесі виконання бюджету беруть участь різні державні утворення. Основними структурами, залученими до виконання

бюджету, виступають: Верховна Рада України, Міністерство фінансів, Державне казначейство, Рахункова палата, Контрольно-ревізійне управління, Нацбанк України, органи податкової та митної служб України, розпорядники коштів.

Кабінет Міністрів України в особі Міністерства фінансів України, яке здійснює загальну організацію та управління виконанням державного бюджету, координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету. Виконання місцевих бюджетів забезпечують Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад або міські, селищні чи сільські голови (у разі, якщо відповідні виконавчі органи не створено).

До повноважень Верховної Ради України належить контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу, а саме:

- заслуховування звітів про стан виконання Державного бюджету України, у тому числі звітів розпорядників бюджетних коштів про використання коштів Державного бюджету України;
- контроль за використанням коштів резервного фонду державного бюджету.

Комітети Верховної Ради України беруть участь у підготовці до розгляду Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України, готують і попередньо розглядають питання щодо контролю за виконанням та звіту про виконання Державного бюджету України в частині, що віднесена до компетенції комітетів.

До повноважень Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо контролю за дотриманням бюджетного законодавства належать:

- контроль за відповідністю поданого Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період та підготовка відповідного висновку;
- контроль за відповідністю законопроектів, поданих на розгляд Верховної Ради України, бюджетному законодавству.

До повноважень Рахункової палати як підпорядкованого та підзвітного Верховній Раді органу стосовно контролю за дотриманням бюджетного законодавства відносять функції з контролю за:

- використанням коштів Державного бюджету України відповідно до Закону «Про Державний бюджет України»;
- утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу України;

- ефективністю використання та управління коштами Державного бюджету України;

- використанням бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади за доходами і видатками.

Державний бюджет виконується за розписом, який затверджується міністром фінансів відповідно до бюджетних призначень у місячний термін після набрання чинності законом про Державний бюджет України. До затвердження розпису міністром фінансів затверджується тимчасовий розпис на відповідний період. Примірник затвердженого бюджету розпису передається до комітету Верховної Ради з питань бюджету з подальшим інформуванням про внесені до нього зміни. Міністр фінансів протягом бюджетного періоду забезпечує відповідність розпису державного бюджету встановленим бюджетним призначенням.

Місцевий бюджет виконується за розписом, який затверджується керівником місцевого фінансового органу. До затвердження розпису керівником місцевого фінансового органу затверджується тимчасовий розпис на відповідний період. Керівник місцевого фінансового органу упродовж бюджетного періоду забезпечує відповідність розпису місцевого бюджету встановленим бюджетним призначенням.

Зміни до Закону про Державний бюджет України можуть вноситися у випадках виникнення відхилення оцінки прогнозу надходжень до бюджету від прогнозу, врахованого при затвердженні Державного бюджету України на відповідний бюджетний період, а також зміни структури видатків державного бюджету та в інших випадках, передбачених Бюджетним кодексом. Міністерство фінансів України проводить щомісячну оцінку відповідності прогнозу надходжень показникам, встановленим Державним бюджетом України. Зміни до Закону про Державний бюджет України подаються у формі проекту закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

Доходи, що перевищують враховані у законі про Державний бюджет України показники дохідної частини Державного бюджету України, розподіляються відповідно до закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

Факт перевиконання дохідної частини Державного бюджету України визнається за результатами офіційних висновків Рахункової палати та Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за підсумками трьох кварталів у

разі перевищення показників доходів, врахованих у розписі державного бюджету на відповідний період, більш ніж на 15 відсотків. Такі висновки подаються Комітету Верховної Ради України з питань бюджету до 15 жовтня поточного року.

Кабінет Міністрів України протягом двох тижнів з дня оголошення зазначених офіційних висновків зобов'язаний подати Верховній Раді України відповідний проект закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

У разі якщо за результатами місячного звіту про виконання загального фонду Державного бюджету України виявиться, що отриманих надходжень недостатньо для здійснення бюджетних асигнувань відповідно до бюджетних призначень з урахуванням граничного рівня дефіциту (профіциту), затвердженого законом про Державний бюджет України, Міністерство фінансів України встановлює тимчасове обмеження асигнувань загального фонду Державного бюджету України.

У разі якщо за результатами квартального звіту про виконання Державного бюджету України має місце недоотримання доходів загального фонду Державного бюджету України більш ніж на 15 відсотків від суми, передбаченої розписом Державного бюджету на відповідний період, Міністерство фінансів України готує пропозиції про внесення змін до Державного бюджету України. Кабінет Міністрів України, розглянувши ці пропозиції, подає до Верховної Ради України розроблений на їх основі проект закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України не пізніше двох тижнів з дня подання пропозицій міністром фінансів України.

Верховна Рада України приймає рішення щодо зазначеного проекту закону стосовно скорочення видатків Державного бюджету України у двотижневий термін з дня відповідного подання Кабінетом Міністрів України. До прийняття Верховною Радою України відповідного рішення видатки провадяться з урахуванням тимчасових обмежень бюджетних асигнувань, встановлених Міністерством фінансів України.

Захищеними статтями видатків бюджету визнаються статті видатків Державного бюджету України, обсяг яких не може змінюватися при проведенні скорочення затверджених бюджетних призначень. Перелік захищених статей видатків Державного бюджету України визначається законом про Державний бюджет України.

В Україні застосовується казначейське виконання державного бюджету, запроваджене у 1995 році, та казначейське виконання місцевих бюджетів, яке почало поетапно впроваджуватися з 1999 року.

Функціонування казначейської системи дає можливість на підставі чітко визначених обсягів реальних потреб найраціональніше проводити оптимізацію бюджетних потоків, забезпечити безперервне фінансування усіх учасників бюджетних відносин, зроби процес виконання бюджету ефективнішим.

Відповідно до основних положень законодавства Державне казначейство України:

- 1) здійснює операції з коштами Державного бюджету;
- 2) веде розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- 3) контролює бюджетні повноваження при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- 4) провадить бухгалтерський облік та складає звітність про виконання Державного бюджету;
- 5) встановлює єдині правила ведення бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджетів, кошторисів, видає інструкції з цих питань та контролює їх дотримання.

Виходячи з потреби оптимізації процесу управління бюджетними коштами, розроблено і впроваджено принципово нову модель функціонування Державного казначейства на принципах, прийнятих для банківської системи. Таким чином, крім уже існуючих функцій із виконання дохідної та видаткової частини бюджетів, на Держказначейство покладаються суто банківські функції: робота з клієнтами щодо банківських операцій, безпосереднє проведення платежів розпорядників коштів через розрахункові палати органів Державного казначейства, складання щоденного балансу операційного дня Держказначейства та інших форм банківської звітності.

Для входження Держказначейства в Систему електронних платежів Національного банку (СЕП), запровадження внутрішньої платіжної системи Державного казначейства та відкриття системи кореспондентських рахунків у Національному банку України було реалізовано:

- створення нових підрозділів у структурі Державного казначейства — розрахункових палат, операційних управлінь;
- впровадження нової бухгалтерської моделі та відповідного програмного забезпечення;
- заходи для забезпечення функціонування єдиного казначейського рахунка.

Лише за умови функціонування внутрішньої платіжної системи можна забезпечити прозорість бюджетного процесу, створити цілісну систему контролю за рухом бюджетних коштів.

Органам казначейства надано статус учасників СЕП НБУ. Висока оперативність отримання інформації дає урядові можливість негайно реагувати на зміни у процесі виконання бюджету. Залучення до виконання бюджету банківської системи означає спрощення ходу операцій з виконання бюджету, тому що проведення операцій на рахунках є однією з банківських функцій, а підпорядкування режиму казначейства банківському режиму операційного дня й подання документів у електронному вигляді полегшує проблему перевірки в напрямі використання бюджетних коштів.

У зв'язку з набуттям Державним казначейством статусу учасника СЕП НБУ і розгортанням роботи розрахункових палат Державного казначейства змінюються функції його органів щодо виконання бюджету за доходами.

У процесі виконання державного бюджету за доходами Держказначейство здійснює такі функції:

- установлює порядок відкриття та відкриває рахунки в управліннях Держказначейства для зарахування податків і зборів до бюджетів та до державних цільових фондів;

- веде бухгалтерський облік доходів бюджету відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Держказначейства України від 28 листопада 2000 року № 119 у розрізі кодів бюджетної класифікації доходів I типів операцій;

- здійснює розподіл платежів до державного бюджету відповідно до нормативів відрахувань, затверджених законом про державний бюджет на відповідний рік, та перераховує за належністю розподілені кошти;

- готує розрахункові документи I проводить повернення надмірно або помилково сплачених платежів до бюджету на підставі висновків органів Державної податкової служби та рішень судових органів;

- складає щоденну, періодичну та річну звітність за доходами відповідно до кодів бюджетної класифікації доходів і подає її відповідним органам, що здійснюють контроль за нарахуванням I сплатою платежів до бюджету та державних цільових фондів;

- платники податків сплачують платежі до бюджету через установи банків, у яких вони обслуговуються. Банк платника перераховує кошти через СЕП НБУ на рахунки, відкриті в органах державного казначейства, у розрізі кодів бюджетної класифікації доходів.

Операції з обробки платежів здійснюються у такій послідовності:

- ^повернення надмірно або помилково зарахованих коштів;

^відшкодування платникам податку на додану вартість;
^розподіл платежів до бюджету за нормативами, встановленими законодавчими актами.

Перерахування коштів органами державного казначейства на центральний рівень та складання щоденної форми «Звіт за виконання державного бюджету за доходами» здійснюється у порядку, встановленому Держказначейством за погодженням з НБУ.

Виконання державного бюджету за видатками здійснюється органами Державного казначейства у межах асигнувань, передбачених у державному бюджеті відповідним розпорядникам коштів та надходжень на єдиний казначейський рахунок державного бюджету шляхом фінансування або проведення платежів безпосередньо на користь суб'єктів, які виконали роботи та надали послуги розпорядникам бюджетним коштів.

Єдиний казначейський рахунок — це система бюджетних рахунків органів державного казначейства, відкритих в установах банків за відповідним балансовим рахунком, на які зараховуються податки, збори, інші обов'язкові платежі державного бюджету та надходження з інших джерел, встановлених законодавством, і з яких органами Державного казначейства здійснюються платежі безпосередньо на користь суб'єктів господарської діяльності, які виконали роботи або надали послуги розпорядникам бюджетних коштів.

Розпорядниками коштів є керівники міністерств, відомств та установ, яким надано право розпоряджатися бюджетними асигнуваннями, виділеними на відповідні заходи. Залежно від ступеня підпорядкованості та від обсягу наданих прав їх поділяють на головних і нижчестоящих.

Головними розпорядниками коштів з державного бюджету є міністри і керівники інших центральних органів виконавчої влади. Головним розпорядником надано право розподіляти кошти між нижчестоящими розпорядниками, а також витратити їх на централізовані та інші заходи, на утримання апарату управління.

Розпорядниками коштів другого ступеня є керівники, які одержують кошти на видатки установи та розподіляють суму коштів, визначену головним розпорядником для переказу безпосередньо підпорядкованим їм установам, підприємствам і організаціям.

Розпорядниками коштів третього ступеня є керівники, які одержують кошти лише для безпосереднього витрачання.

За казначейської форми виконання державного бюджету розпорядникам коштів відкриваються реєстраційні рахунки в органах Держказначейства.

Фінансування видатків або проведення платежів безпосередньо на користь суб'єктів господарської діяльності, які виконали роботи або надали послуги розпорядникам коштів, здійснюються на підставі розпису доходів і видатків державного бюджету. Міністерство фінансів України у двотижневий термін після опублікування Закону України про Державний бюджет України на відповідний бюджетний рік передає затверджений розпис доходів і видатків державного бюджету по головних розпорядниках Головному управлінню Державного казначейства.

Фінансування та оплата витрат проводяться органами Державного казначейства за наявності даних про територіальне розташування мережі *установ, підприємств* і організацій на відповідній території та на підставі затверджених кошторисів доходів і видатків. Кошторис доходів і видатків бюджетної установи є головним документом, який визначає обсяг, цільове спрямування та поквартальний розподіл її коштів.

Головні розпорядники коштів за місяць до початку бюджетного року подають на паперових та електронних носіях за встановленою формою дані про територіальне розташування мережі установ, підприємств та організацій, яким вони розподіляють кошти на відповідній території, Головному управлінню Державного казначейства. Останнє їх узагальнює та доводить до управління Державного казначейства в Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі. Про зміни в територіальному розташуванні мережі установ головні розпорядники коштів повідомляють Головному управлінню Держказначейства один раз на квартал.

Розпорядники коштів другого ступеня подають дані про мережу підвідомчих установ у територіальному розрізі територіальним управлінням Держказначейства, які їх узагальнюють, групують за територіями та доводять до відділень Держказначейства.

У місячний термін після затвердження державного бюджету головні розпорядники коштів подають до Головного управління Державного казначейства зведений кошторис доходів і видатків у розрізі підвідомчих установ за територіями, загальна сума якого повинна відповідати сумам розпису доходів та видатків державного бюджету, затвердженого міністром фінансів.

Управління оперативного-касового планування видатків Держказначейства звіряє суми, затверджені у кошторисах, із сумами розпису доходів та видатків державного бюджету по відповідних підрозділах, бюджетної класифікації та складає у 3-х примірниках

розпис видатків державного бюджету :-а територіями. Розпис видатків за територіями затверджується заступником міністра фінансів — начальником Головного управління Державного казначейства.

Розпорядники коштів другого ступеня подають зведений кошторис доходів і видатків у розрізі підвідомчих установ та територій до територіальних управлінь Держказначейства, де його звіряють з розписом видатків, одержаним від Державного казначейства України. Складання та доведення розпису видатків державного бюджету нижчим органам територіальні управління Держказначейства здійснюють у порядку, аналогічному тому, який встановлено для Державного казначейства.

Розпорядники коштів третього ступеня подають затвержені кошториси доходів та видатків до відповідних відділень Державного казначейства, де їхні дані звіряються з даними розписів видатків, доведеними вищими органами Державного казначейства.

В органах Держказначейства підлягають обліку зміни, що відбуваються у процесі виконання державного бюджету за видатками. На підставі довідки про зміну кошторису видатків, одержаної від Міністерства фінансів України, Головне управління Держказначейства вносить зміни в розпис доходів і видатків державного бюджету, а на підставі реєстру змін зведеного кошторису видатків, поданого головним розпорядником коштів, — зміни до розпису видатків державного бюджету за територіями. Про зміни в розписі видатків територіальні управління Держказначейства повідомляють своїм підлеглим органам.

Фінансування розпорядників коштів здійснюється органами Державного казначейства з поточного бюджетного рахунка «Поточні бюджетні рахунки установ і організацій, що утримуються з Державного бюджету України». Відкривати в установах банків розрахункові рахунки для операцій з бюджетними коштами розпорядникам коштів забороняється.

Оплата витрат розпорядників бюджетних коштів органами Держказначейства здійснюється на підставі поданих розпорядником платіжних доручень, до яких додаються відповідні рахунки, рахунки-фактури, накладні, товарно-транспортні накладні, трудові угоди, договори на виконання робіт, акти виконаних робіт тощо. Орган Держказначейства здійснює оплату витрат як шляхом безготівкового здійснення платежів безпосередньо на користь суб'єктів господарської діяльності, організацій і установ, які виконали роботи або надали послуги розпорядникам коштів,

так і шляхом надання дозволу на отримання готівки в установах банків на цілі, передбачені в кошторисах.

З метою забезпечення попереднього контролю за витрачанням коштів державного бюджету документи, що підтверджують необхідність проведення оплати рахунка, перевіряються щодо доцільності та ефективності витрат. Суми, що підлягають перерахуванню, звіряються з кошторисом доходів і видатків установи, залишками невикористаних асигнувань по підрозділах бюджетної класифікації. У разі потреби перевірка проводиться з виходом на місце, для чого складається необхідне рішення.

У тих випадках, коли при проведенні документальних перевірок встановлено неефективність використання матеріальних цінностей та грошових коштів, неповне документальне підтвердження витрат, орган Державного казначейства відмовляє в оплаті даного рахунка і повертає його розпоряднику коштів, повідомляючи про це в письмовій формі.

Для оформлення документів на отримання заробітної плати, стипендії, допомоги, витрат на службові відрядження тощо представник розпорядника бюджетних коштів, уповноважений отримувати грошову готівку, передає до операційно-контрольного управління Держказначейства довіреність на отримання грошового чека. При отриманні заробітної плати та прирівняних до неї платежів разом з довіреністю подаються платіжні доручення на перерахування сум прибуткового податку з громадян, сум зборів до фондів соціального страхування та страхових внесків до Пенсійного фонду.

З довіреністю подаються для перевірки документи, що підтверджують необхідність витрат (розрахунково-платіжні відомості, трудові угоди тощо). Після прийняття документів до виконання виписується грошовий чек на отримання готівки. На підставі належно оформленого грошового чека уповноважена особа розпорядника коштів отримує готівку з відкритого в установі уповноваженого банку бюджетного рахунку органу Держказначейства.

Виконаний місцевих бюджетів забезпечують Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад. Місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління виконанням відповідного місцевого бюджету, координують діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

Казначейське обслуговування місцевих бюджетів здійснюється територіальними органами Державного казначейства

України за функціями, визначеними ст. 48 Бюджетного кодексу, а саме:

- * здійснення операцій з коштами місцевих бюджетів;
- * розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
 - контроль бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
 - бухгалтерський облік та складання звітності про виконання місцевих бюджетів.

Запровадження казначейської системи обслуговування місцевих бюджетів має важливе значення для:

- запровадження єдиного механізму управління коштами державного та місцевих бюджетів;
- удосконалення управління видатками місцевих бюджетів на всіх стадіях бюджетного процесу;
- посилення поточного контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, дотримання штатної, фінансової і касової дисципліни.

Казначейська система обслуговування місцевих бюджетів має забезпечити:

- / прозорість руху бюджетних коштів згідно з бюджетними призначеннями;
- ' акумуляцію бюджетних ресурсів розпорядників коштів місцевих бюджетів на єдиному казначейському рахунку управлінв Держказначейства;
 - / оперативність в управлінні коштами (можливість мати щоденні дані про залишки коштів на рахунках усіх рівнів бюджетів та на рахунках бюджетних установ);
 - єдиний підхід до бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання місцевих бюджетів.

Казначейська система не позбавляє місцеві органи влади прав, гарантованих їм Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», а навпаки, за її допомогою створюються умови для ефективного виконання покладених на них функцій. Це здійснюється завдяки поліпшенню управління коштами місцевих бюджетів, можливості оперативно розпоряджатися і маневрувати ними, посиленню контролю за витрачанням коштів.

У процесі казначейського обслуговування місцевих бюджетів за доходами органи Держказначейства виконують такі функції:

- > установлюють механізм відкриття та відкривають аналітичні рахунки в управліннях Держказначейства для зарахування

податків, зборів у розрізі видів платежів, що зараховуються до місцевих бюджетів усіх рівнів;

- ведуть бухгалтерський облік доходів місцевих бюджетів (крім власних надходжень) відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів, у розрізі кодів бюджетної класифікації доходів, типів проведених операцій та рівнів бюджетів;

- *> здійснюють розподіл платежів між рівнями місцевих бюджетів відповідно до нормативів відрахувань, визначених Бюджетним кодексом та рішенням ради про бюджет;

- здійснюють розподіл інших платежів, що зараховуються до місцевих бюджетів та перераховують розподілені кошти за належністю;

- готують платіжні документи і проводять повернення надміру або помилково сплачених до місцевих бюджетів платежів на підставі відповідних документів органів виконавчої влади, яким надано право стягнення до бюджету податків, зборів;

- *Г здійснюють розрахунки за міжбюджетними трансфертами та перераховують їх до відповідних бюджетів, несуть відповідальність за повноту і своєчасність їх проведення;

- ** щоденно перераховують залишки надходжень на рахунки із здійснення видатків для кожного місцевого бюджету.

Платники податків та зборів сплачують платежі до місцевих бюджетів через установи банків, у яких вони обслуговуються. Банк платника перераховує кошти через систему електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ) на аналітичні рахунки, відкриті на балансі управління Державного казначейства в Автономній Республіці Крим, областях, містах Кисві та Севастополі у розрізі місцевих бюджетів та кодів бюджетної класифікації доходів.

Операції з обробки платежів, що надійшли до місцевих бюджетів, здійснюються у такій послідовності:

- 1) повернення надміру та/або помилково сплачених коштів;
- 2) розподіл платежів до бюджетів за нормативами, визначеними Бюджетним кодексом та рішенням відповідної ради про місцевий бюджет;
- 3) перерахування до державного бюджету та місцевих бюджетів коштів, що передаються з місцевих бюджетів згідно із законом України про державний бюджет та рішенням відповідної ради про місцеві бюджети;
- 4) проведення розрахунків за міжбюджетними трансфертами бюджету;

5) перерахування залишків надходжень на рахунок для здійснення видатків для кожного місцевого бюджету.

Відповідно до положень Бюджетного кодексу України завдання органів Держказначейства в частині обслуговування операцій місцевих бюджетів за видатками полягають у посиленні контролю за рухом коштів місцевих бюджетів, своєчасному попередженні їх нецільового використання та впровадження нових засад управління бюджетними зобов'язаннями.

При казначейському обслуговуванні місцевих бюджетів усі кошти цих бюджетів накопичуються на рахунках, що відкриваються в територіальних відділеннях державного казначейства на Ім'я розпорядника коштів. При цьому банківські рахунки розпорядників коштів, які існували раніше, закриваються і розпорядники, таким чином, позбавляються можливості самостійного вирішення питання доцільності та обсягу використання коштів. Оплата видатків здійснюється органами Державного казначейства після одержання від розпорядників коштів розрахункових документів. Органи державного казначейства здійснюють платежі на користь суб'єктів господарської діяльності, які виконали роботи або надали послуги бюджетним установам. Важливим завданням Держказначейства є здійснення контролю за відповідністю касових видатків розпорядників коштів напрямом та обсягу встановлених бюджетних призначень виділеним асигнуванням та прийнятим зобов'язанням.

З метою здійснення попереднього контролю за витрачанням бюджетних коштів в органах Державного казначейства з 1 січня 2001 року запроваджено облік зобов'язань розпорядників коштів бюджету. Такий облік здійснюється згідно з вимогами «Порядку обліку зобов'язань розпорядників коштів бюджету в органах Держказначейства» (від 19.10.2000 р.).

Для забезпечення контролю за цільовим спрямуванням бюджетних коштів органи Держказначейства у процесі розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів здійснюють контроль як на етапі реєстрації зобов'язань розпорядників бюджетних коштів, так і на етапі здійснення оплати рахунків розпорядників бюджетних коштів та одержувачів. Здійснення касових видатків розпорядників та одержувачів бюджетних коштів здійснюється Держказначейством з реєстраційних рахунків розпорядників бюджетних коштів шляхом проведення платежів із цих рахунків, відкритих в органах Держказначейства. При цьому контролюється цільове спрямування бюджетних коштів на стадії здійснення платежу па підставі документів, наданих розпо-

рядниками бюджетних коштів. Відповідальність за цільове використання бюджетних коштів несуть розпорядники та одержувачі бюджетних коштів.

Бюджетним обліком називається сукупність облікових процедур про рух і стан фінансових ресурсів при виконанні бюджету та виконанні кошторисів бюджетних установ. Система бюджетного обліку складається з трьох підсистем (видів) обліку — бухгалтерський, фінансовий і управлінський облік, які ґрунтуються на єдиній теоретичній та інформаційній базі, відрізняючись за формою і періодичністю розрахунку даних.

Єдині правила бухгалтерського обліку всіх фінансових операцій, активів і фінансових зобов'язань держави визначаються Державним казначейством України за погодженням з Міністерством фінансів України.

Облік виконання бюджету у фінансових органах (місцеві фінансові органи та органи Державного казначейства України) здійснюють відповідні служби цих органів. Так, облік виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів за доходами здійснюють органи Державного казначейства. Облік виконання місцевих бюджетів за видатками до повного впровадження казначейського обслуговування ведуть управління бухгалтерського обліку і звітності у складі головних фінансових управлінь обласних, міських (міст Києва і Севастополя) державних адміністрацій, а також відділи бухгалтерського обліку та звітності районних, міських і районних у містах фінансових управлінь. Після впровадження повнофункціонального казначейського обслуговування місцевих бюджетів їх облік виконання буде здійснюватися територіальними органами Державного казначейства.

Фінансові органи належать до бюджетних установ. Крім обліку виконання бюджету, вони здійснюють облік виконання своїх кошторисів. Облік виконання бюджету і облік виконання кошторису у фінансових органах чітко розмежовані.

Бухгалтерський облік забезпечує своєчасне та повне відображення всіх операцій, надання користувачам інформації про стан активів і зобов'язань, результати виконання бюджетів (кошторисів) та їх змін.

Фінансовий облік ведеться з метою накопичення даних про доходи, видатки, кредитування за вирахуванням погашення та фінансування дефіциту бюджетів, а також підбиття результатів виконання бюджетів (кошторисів).

Управлінський облік ведеться з метою забезпечення керівництва оперативною фінансовою та нефінансовою інформацією у

визначеній формі для планування й управління, оцінки і контролю використання бюджетних коштів.

Предметом бюджетного обліку є фактичний стан і рух фінансових ресурсів. Об'єктами бюджетного обліку є: доходи і видатки бюджету; фінансування і борг бюджету; кошти, що перебувають на рахунках; кошти в розрахунках; фонди і резерви, які формуються у бюджетах у процесі їх виконання; матеріальні цінності бюджетних установ.

Методом бюджетного обліку називається сукупність послідовно застосовуваних способів, за допомогою яких створюється інформаційна модель фактичного стану і руху фінансових ресурсів у процесі обліку виконання бюджетів (кошторисів) та постійно підтримується відповідність цієї моделі відображеній у ній дійсності. Кожна ланка цієї низки способів, взята окремо, називається елементом методу бюджетного обліку. До елементів методу бюджетного обліку належать: наскрізне документування первинної інформації про предмет обліку; періодичне проведення інвентаризацій; виявлення вартісної сутності економічних явищ, що змінюють стан фінансових ресурсів; використання бухгалтерських рахунків — специфічного інструментарію систематизації первинних відомостей, наявних у документах; застосування подвійного запису на бухгалтерських рахунках; подання інформаційної моделі стану фінансових ресурсів у вигляді балансу; відображення найважливіших фрагментів інформаційної моделі руху фінансових ресурсів у вигляді зовнішньої звітності та внутрішніх зведень.

Завданнями обліку виконання бюджету є повне, своєчасне і достовірне відображення процесу виконання державного та місцевих бюджетів.

Бюджетний облік, як і бухгалтерський облік загалом, здійснюється на підставі первинних документів, якими оформляються операції з виконання бюджету, схем їх документообороту, облікових реєстрів, у яких відображаються ті чи інші операції.

Усі операції з виконання бюджету оформляються документально. Документи, в яких відображаються відомості про ці операції та підтверджується їх здійснення, називаються *первинними*, оскільки вони є основою для ведення обліку. Головним первинним документом у процесі виконання бюджету є платіжне доручення. Ознаки і показники операції, зафіксовані у первинному Документі, називаються реквізитами документа.

За ступенем узагальнення інформації документи поділяються на первинні та зведені, *Первинним* є документ, у якому вперше

відображається одна або кілька операцій, а *зведеним* — документ, узагальнюючий дані первинних документів.

За характером використання документи поділяються на разові та накопичені. *Разовим* є документ, в якому подана одна операція, а *накопиченим* — документ, де показані ознаки й показники кількох однорідних операцій.

За кількістю облікових позицій виділяють *однорядкові* та *багаторядкові* документи.

За місцем створення документи поділяються на *зовнішні* та *внутрішні*.

За способом заповнення документи поділяються на *заповнені традиційно* (вручну) і *за допомогою засобів механізації*.

Схеми документообороту показують, хто і на якій підставі випишує цей документ, кому він надсилається, де і як використовується. *Документооборотом* називається рух документів з моменту їх виникнення до здачі в архів. Загальну схему документообороту показано на рис. 4.1.

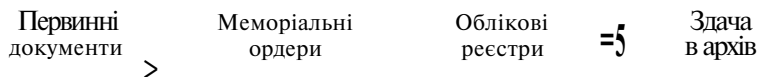

Рис. 4.1. Загальна схема документообороту

На основі первинних документів здійснюються записи в меморіальні ордери і в облікові реєстри. *Меморіальні ордери* мають форму документів, які призначаються для скорочення записів у облікові реєстри з первинних документів.

Обліковий реєстр — це носій інформації, отриманої на підставі первинних документів або з інших реєстрів. Зовнішній вигляд і матеріальна основа облікових реєстрів різноманітні: книги, відомості, картки, табуляграми, машиноірами, магнітні стрічки, магнітні диски.

Бюджетний облік може вестись за різноманітними системами і формами, різними способами, залежно від чого встановлюються форми облікових реєстрів.

Розрізняють дві системи бухгалтерського обліку — просту і подвійну. За *простої* системи кожна операція оформляється одним записом в обліковому реєстрі, а за *подвійної* — реєструється на двох рахунках. Подвійна система є більш сучасною і прогресивною, оскільки створює передумови для внутрішнього контролю через складання балансу. Вона є основною в бюджетному обліку. Проста система ведення обліку допускається

в невеликих бюджетних установах, які не охоплені централізованим обліком.

За подвійної системи бухгалтерського обліку застосовують різні його *форми*. У бюджетному обліку використовуються три форми: журнал-головна, меморіально-ордерна і журнально-ордерна. Відмінність однієї форми від іншої полягає у використанні для ведення обліку тих чи інших облікових реєстрів.

Відомо кілька *способів ведення бюджетного обліку*: ручний, механізований і автоматизований.

За *ручного* способу облікових реєстри (книги, відомості, картки) заповнює вручну бухгалтер, який опрацьовує інформацію. Це традиційний спосіб ведення обліку, котрий характеризується великою трудомісткістю і потребою у залученні значної кількості кваліфікованих спеціалістів.

За *механізованого* обліку використовувалися спеціальні облікові реєстри, пристосовані для їх складання на бухгалтерських машинах. Бухгалтерські машини давали змогу поєднати операції заповнення облікових реєстрів з виконанням найпростішої арифметичної обробки їх (наприклад, підсумовування у рядках і графах даного документа). Розвиток комп'ютерної техніки повністю витіснив механізований облік.

Автоматизований спосіб ведення обліку є головним при виконанні державного бюджету і передбачає використання персональних комп'ютерів. Інформація заноситься в комп'ютер бухгалтером і зберігається на машинних носіях. Основою комп'ютерного обліку є встановлені форми облікових реєстрів. За комп'ютерного обліку відпадає потреба у заповненні бухгалтерських книг, карток, відомостей. Однак існує проблема зберігання інформації, яка може бути втрачена або пошкоджена з різних причин, у тому числі й через комп'ютерні віруси. Підсумкові дані з комп'ютера завжди можуть бути роздруковані, тобто забезпечується перехід від машинних до звичайних носіїв інформації.

Облік виконання місцевих бюджетів ведеться як вручну, так і автоматизовано, на персональних комп'ютерах.

План рахунків — це систематизований перелік рахунків бухгалтерського обліку операцій з виконання Державного та місцевих бюджетів. У бюджетному обліку окремо виділені плани рахунків з обліку виконання бюджету у фінансових органах та кошторисів у бюджетних установах.

Облік виконання бюджету у фінансових органах ведеться за єдиним планом рахунків, який поділяється на три частини: бала-

нсові рахунки, фінансові рахунки, меморандні та позабалансові рахунки. Кожна частина плану рахунків складається з класів (однозначні), розділів (рахунки другого порядку — двозначні), груп (рахунки третього порядку — тризначні) і самих рахунків (рахунки четвертого порядку — чотиризначні).

План рахунків обліку виконання Державного і місцевих бюджетів містить дев'ять класів (табл. 4.2)

Класи 1—4 описують операції, узагальнені у балансі, тобто відбивають кінцеві результати виконання бюджетів на певну дату. Рахунки цих класів називають *балансовими*.

Таблиця 4.2

СТРУКТУРА ПЛАНУ РАХУНКІВ
ОБЛІКУ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО І МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Номер	Назва	Зміст
Клас 1	«Активи»	Визначає активи бюджетів і включає єдиний казначейський рахунок (консолідований кореспондентський рахунок) Державного казначейства в Національному банку України, кошти бюджетів у інших банках, розміщені депозити, цінні папери, надані бюджетні кредити, інші активи (кошти в дорозі та заблоковані на рахунках, товарно-матеріальні цінності), кореспондентські рахунки, відкриті управліннями Державного казначейства в територіальних управліннях НБУ
Клас 2	«Зобов'язання»	Визначає зобов'язання держави, які виникають у процесі виконання бюджетів, та включає зобов'язання, що пов'язані з випуском в обіг цінних паперів, за отриманими кредитами і депозитами, за іншими зобов'язаннями
Клас 3	«Кошти бюджетів та розпорядників бюджетних коштів»/	Відображає зобов'язання бюджетів і розпорядників бюджетних коштів та включає операції за коштами: державного бюджету; місцевих бюджетів; які підлягають розподілу між рівнями бюджетів; тимчасово віднесеними на доходи бюджету; на рахунках розпорядників бюджетних коштів, органів Державного казначейства
Клас 4	«Розрахунки»	Відображає розрахунки, які виникають між бюджетами в процесі їх виконання, розрахунки за векселями, позицію Державного казначейства щодо іноземної валюти та балансуючі рахунки
Клас 5	«Результат виконання бюджету»	Включає результат виконання загального та спеціальнішого фондів бюджетів.

Закінчення табл. 3.2

Номер	Назва	Зміст
Клас 6	«Доходи бюджету»	Включає доходи Державного та місцевих бюджетів; доходи, які підлягають розподілу; кошти, тимчасово віднесені на доходи бюджетів.
Клас 7	«Видатки бюджету»	Включає видатки Державного та місцевих бюджетів
Клас 8	«Управлінський облік»	Включає; меморандії (технічні) рахунки, які є елементом управлінського обліку і не входять до балансу про виконань!» бюджету; кошти передані та кошти отримані органами Державного казначейства в процесі виконання бюджетів
Клас 9	«Позабалансовий облік»	Включає: — тимчасові планові показники, пропозиції та інші планові показники; кошторисні призначення; асигнування, планові показники за доходами бюджету; зобов'язання розпорядників бюджетних коштів; розрахункові документи, не оплачені в строк; нараховані доходи і витрати; — зобов'язання і вимоги за кредитуванням та всіма видами гарантій

Класи 5—7 характеризують виконання бюджетів і застосовуються для визначення результатів (різниця між доходами і видатками). Це — *фінансові* рахунки.

Класи 8 і 9 призначені для ведення управлінського обліку.

Розрізняють активні й пасивні види рахунків. *Активні* рахунки призначені для обліку ресурсів бюджету за їх складом та розміщенням, а *пасивні*— для обліку джерел бюджетних коштів за їх цільовим призначенням.

Бюджетний облік забезпечує виконання таких *основних функцій*:

- запне інформації про операції з виконання бюджетів, що здійснюються фінансовими органами, та можливість відображення їх в агрегованому вигляді у звітності з метою аналізу й управління;
- відображення детальної інформації про контрагентів кожної операції та параметрів самих операцій для складання внутрішніх звітів з метою аналізу та контролю.

Ведення *агрегованого обліку* забезпечується за допомогою синтетичного обліку з використанням балансових рахунків Плану рахунків обліку виконання бюджетів.

Синтетичний облік здійснюється на рівні класів, розділів, груп і балансових рахунків IV-го порядку Плану рахунків обліку виконання державного та місцевих бюджетів і забезпечує отримання інформації

про операції, які виконуються органом Державного казначейства і відображаються у фінансовій звітності. Синтетичний облік забезпечується за допомогою синтетичних (зведених) рахунків, на яких ураховуються операції у зведених показниках, без поділу їх на окремі елементи. Вони слугують для загального аналізу стану ресурсів і виконання планових показників у грошовому виразі. У синтетичному обліку всі операції відображаються в грошовій одиниці України.

Детальна інформація про кожного контрагента та кожну операцію забезпечується за допомогою аналітичного обліку на аналітичних (деталізованих) рахунках. Аналітичними є рахунки, які деталізують зміст синтетичних рахунків. Кожна однорідна група аналітичних рахунків об'єднується конкретним синтетичним рахунком. Дані аналітичних рахунків мають бути тотожними відповідним рахункам синтетичного обліку. Відкриті аналітичні рахунки повинні містити обов'язкові параметри, визначені окремими порядками Державного казначейства.

Реєстри синтетичного та аналітичного обліку операцій — це носії спеціального формату в вигляді відомостей, книг, журналів, карток обліку тощо. Їх призначення — хронологічне, систематичне чи комбіноване накопичення, групування та узагальнення інформації з первинних документів. Органи Державного казначейства України ведуть такі обов'язкові облікові реєстри: оборотно-сальдовий баланс (щоденний баланс оборотів і залишків за балансовими, фінансовими, позабалансовими рахунками та рахунками управлінського обліку), особові картки (у тому числі з розподілом за кодами економічної класифікації видатків), сальдові та оборотно-сальдові відомості за аналітичними рахунками.

У щоденному оборотно-сальдовому балансі відображаються обороти за дебетом і кредитом за день, вихідні залишки за активом і пасивом за кожним балансовим, фінансовим та позабалансовим рахунками, а також за рахунками управлінського обліку з проміжним підсумком за рахунками другого та третього порядків. У ньому відображаються підсумки за кожним класом рахунків і загальний підсумок за всіма рахунками. Правильність складання щоденного балансу оборотів і залишків контролюється рівністю дебетових і кредитових оборотів та залишків за активом і пасивом. Наявність такої рівності є обов'язковою умовою початку нового операційного дня в органі Державного казначейства.

Звірка тотожності даних аналітичних рахунків відповідним рахункам синтетичного обліку обов'язково здійснюється не рідше одного разу на місяць відповідальними виконавцями за балансовими та позабалансовими рахунками перевіреної відомості з даними від-

повідних рахунків оборотно-сальдового балансу. Свідченням проведеної звірки аналітичного обліку із синтетичним (даних перевірної відомості з балансом) — є підписи посадових осіб органу Державного казначейства головного бухгалтера, його заступника.

За операціями в іноземній валюті облік здійснюється у грошовій одиниці України за діючим курсом НБУ на день здійснення. Одночасно вказані записи здійснюються у валюті розрахунків і платежів (за кожною валютою окремо). В аналітичному обліку операції в іноземній валюті ведуться у подвійній оцінці: в іноземній валюті за її номіналом та в гривневому еквіваленті за діючим курсом Національного банку України.

За даними поточного обліку на початок кожного місяця складають *баланс про виконання бюджету* (табл. 4.3) Одна його частина — це актив, який відбиває фінансові ресурси бюджету на певну дату, їх склад та розміщення, друга — пасив, де відображаються джерела утворення ресурсів бюджету.

Таблиця 4.3

СТРУКТУРА БАЛАНСУ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ

Актив	Пасив
1. Активи (ресурси бюджету) 2. Розрахунки 3. Видатки бюджету 4. Результат виконання бюджету	1. Доходи бюджету 2. Зобов'язання 3. Кошти бюджетів та розпорядників бюджетних коштів 4. Розрахунки 5. Результат виконання бюджету
Калане	Баланс

В активі балансу відображають дебетові залишки за активними рахунками 1-го класу «Активи» (ресурси бюджету) і 7-го класу «Видатки бюджету» та за активно-пасивними рахунками 4-го класу «Розрахунки». В активі також відображають залишок за дебетом 5-го класу рахунків «Результати виконання бюджету».

У пасиві балансу відображають кредитові залишки за пасивними рахунками 2-го класу «Зобов'язання», 3-го класу «Кошти бюджетів та розпорядників бюджетних коштів» і 6-го класу «Доходи бюджету», за активно-пасивними рахунками 4-го класу «Розрахунки», 5-го класу «Результат виконання бюджету».

Баланс виконання бюджету фінансовими органами (Державного казначейства, територіальних органів казначейства, фінансових управлінь) дає узагальнену Інформацію про стан активів і пасивів бюджету за звітний період.

ТЕМА 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Програмна анотація. Сутність міжбюджетних відносин. Особливості української політики фінансового вирівнювання. Передумови збалансованого економічного розвитку регіонів. Сутність моделі стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій. Економічна теорія бюджетного федералізму. Концепція реформування міжбюджетних відносин.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України. — К.: Велес, 2004. — 64 с.
2. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг.ред. В Федосова. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.
3. *Васипик О. Д., Павлюк К. В.* Бюджетна система України: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 544 с.
4. *Голинська О. В.* Програмно-цільовий метод як інструмент вдосконалення бюджетних відносин в Україні / Фінансова система України: 36. наук, праць. — Острого: В-во «Національний університет «Острозька академія», 2005. — Ч. 1. — С. 30—37.
5. *Луніна І.* Місцеві бюджети України: пошук нових підходів до впровадження реформ // Економіка України. — 1998. — № 3. — С. 31—41.
6. *Опарін В. М., Малько В. і., Кондратюк С. Я.* Бюджетна система. — К.: КНЕУ, 2000. — 208 с.
7. *Павлюк К. В.* Місцеві бюджети і міжбюджетні відносини // Фінанси України. — 1996. — № 6. — С. 24—37.
8. *Пасічник Ю. В.* бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання-прес, 2003. — 523 с.
9. *Сидорчук А. А.* Міжбюджетні відносини в Україні: програма реформування / Фінансова система України: 36. наук, праць. — Острого: В-во «Національний університет «Острозька академія», 2005. — Ч. 1, — С. 191—197.
10. Сучасні проблеми бюджетної системи // Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми. М-ли наук.-практ. конф. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. — С. 3—166.
11. *Швець В. Я.* Концептуальні підходи до вдосконалення системи міжбюджетних відносин // Фінанси України. — 2005. — № 3. — С. 23—31.

Бюджетний кодекс України (ст. 81) визначає, що міжбюджетні відносини — це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення

відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України.

Взаємовідношення елементів бюджетної системи України впливають з принципу єдності й проявляються у взаємодії бюджетів усіх рівнів. Взаємодія здійснюється способом розподілу між бюджетами регульованих прибуткових джерел, створення та часткового перерозподілу цільових фондів. У результаті здійснення міжбюджетних відносин має досягатися раціональний розподіл грошових ресурсів у межах бюджетної системи з метою збалансування всієї фінансової системи.

Питання реформування системи міжбюджетних відносин шляхом економічних перетворень та проведення зваженої регіональної політики виходять на перший план у процесі просування України шляхом євроінтеграції. Така необхідність визначається перш за все значними відмінностями в рівнях економічного й соціального розвитку її регіонів. Новітня історія країни, що бере свій початок з 1991 року ← року набуття незалежності, позначена змінами, які змусили органи влади усіх рівнів звернути увагу на цей напрям державної економічної та фінансової політики. Зважаючи на те, що формування і реалізація регіональної політики через систему міжбюджетних відносин — завдання нелегке, навіть для країн з розвинутою ринковою економікою, труднощі, які існують в управлінні територіальним розвитком та його регулюванні в Україні, часом важко й оцінити.

Соціально-економічні процеси на регіональному та місцевому рівнях розвиваються дуже швидко, а тому зволікання з прийняттям нової парадигми управління регіональним розвитком і розробленням адекватної їй системи міжбюджетних відносин як основного інструменту її впровадження ставить під загрозу темпи економічного зростання та соціальну стабільність у державі. Наявна в Україні структура міжбюджетних відносин зайшла у суперечність із життєвими реаліями.

Вузловим питанням є визначення концепції реформування міжбюджетних відносин на сучасному етапі ринкових реформ. Від того, яким буде співвідношення функцій щодо регіонального розвитку між центральними й місцевими органами влади в Україні, а відтак, і розподіл бюджетних коштів між ланками бюджетної системи, залежать якість та швидкість просування економічних реформ як у регіонах, так і в країні в цілому.

На жаль, до останнього часу політика фінансового вирівнювання в Україні спрямовувалася переважно на вилучення коштів

з бюджетів економічно розвинених регіонів з метою створення фонду фінансового вирівнювання для підтримки депресивних регіонів. Керівною ідеєю політики фінансового вирівнювання став принцип забезпечення «єдиних стандартів та умов розвитку», реалізація якого йде врозрід з потребами економічної ефективності й необхідності мобілізації усіх наявних ресурсів суспільства з метою забезпечення умов для швидкого виходу з кризи й забезпечення економічного зростання. Політика вирівнювання, яка здійснюється в Україні, не дає змоги реалізувати зазначені принципи, оскільки ані регіони-донори, ані регіони-реципієнти за сучасних умов фінансового вирівнювання не мають достатніх фінансових ресурсів для забезпечення економічного зростання.

Посилення конкуренції, інтернаціоналізації, Інтеграції та глобалізації викликає необхідність розвитку економічно могутніх, конкурентоспроможних на світовому ринку регіонів, що Ідентифікуються не лише як адміністративно-територіальні одиниці, а як активні партнери на загальнодержавному та міжнародному рівнях.

Передумовами збалансованого економічного розвитку регіонів є:

- людські ресурси — якість, уміння та мобільність робочої сили, у тому числі здатність адаптуватися до технологічних і організаційних змін;
- інституції — здатність організаційних структур опановувати сучасне управління в умовах постійних змін;
- нематеріальні чинники, наприклад, соціальний капітал, що є складним переплетінням консолідованого знання та культури, інноваційної поведінки, підприємницького духу, спроможності створювати мережі.

Територія розглядається не просто як реципієнт, де різні агенти діють незалежно один від одного, а як чинник, що впливає на розвиток. Такий підхід вимагає кардинального перегляду політики падання централізованої державної підтримки регіонам у створенні умов для активізації дії усіх внутрішніх чинників розвитку.

Політика підтримки регіонального розвитку має бути спрямована на активізацію всього ресурсного потенціалу регіонів як основи зміцнення їх конкурентності. Це стає ключовим напрямом не лише бюджетно-фінансової та регіональної політики, а й узагалі загальнодержавної економічної політики.

Зміцнення конкурентності стосується як сильних, так і слабких регіонів. Кожний регіон має намагатися підвищувати свій економічний потенціал і може розраховувати на державну підтримку залежно від наявних ресурсів економічного розвитку території. При

цьому державна підтримка має бути додатковим, а не головним джерелом фінансових ресурсів, що залучатимуться на регіональному та місцевому рівнях. Водночас подолання ізоляції найлабших регіонів потребує втручання держави з метою вирівнювання, а точніше — згладжування умов регіонального розвитку. В іншому разі у таких регіонах поглиблюватимуться негативні явища, що загрожує процесам дезінтеграції суспільства та держави.

Фундаментом регіонального розвитку є самостійність регіонів у визначенні перспективних цілей та можливості фінансувати заходи для їх реалізації насамперед за рахунок власних джерел і залучених інвестицій. Підтримка регіонального розвитку здійснюватиметься за умови визначення на законодавчому рівні чітких критеріїв її надання, концентрації ресурсів як державних, так і регіональних.

Необхідно запровадити стимулювання територій, у межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення громадян за критеріями, визначеними законодавством, значно нижчі, ніж відповідні середні показники в державі (депресивні території"), шляхом запровадження спеціальних, принципово відмінних від чинних, механізмів фінансового забезпечення та вирівнювання розвитку таких територій, визначення строків надання їм статусу депресивних.

Модель стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій в Україні має передбачати:

- концентрацію обмежених державних ресурсів на розв'язанні регіональних проблем з урахуванням пріоритетів просторового розвитку держави та завдань регіонального розвитку, що формулюються місцевими органами влади;
- забезпечення стабільності відносин між місцевими і центральними органами виконавчої влади щодо питань регіонального розвитку;
- запровадження принципу додатковості, коли державні ресурси для розв'язання регіональних проблем розвитку розглядають як додаткові до ресурсів, що акумулюються регіоном самостійно;
- встановлення правової відповідальності як центрального уряду, так і місцевих органів влади за виконання взятих ними зобов'язань щодо регіонального розвитку;
- запровадження партнерських, рівноправних відносин між центральним урядом та місцевими органами самоврядування у справі спільного вирішення завдань регіонального розвитку;
- стимулювання регіональних органів влади для ефективного використання коштів з метою розвитку місцевих бюджетів;

- координацію діяльності центральних і місцевих органів влади з розв'язання проблем регіонального розвитку;
- формулювання положень, згідно з якими визначаються території, котрим надається статус депресивних, опрацювання порядку надання такого статусу, впровадження інструментів державної та регіональної підтримки розвитку цих територій;
- визначення фінансового механізму стимулювання регіонального розвитку в умовах жорстких бюджетних обмежень.

Отже, у період трансформаційних зрушень посилення диспропорцій на регіональному рівні — об'єктивний процес, зумовлений низкою чинників. Це підтверджується досвідом держав, які переживали або переживають трансформаційні зміни. Україна також не є винятком. Тому державна регіональна та бюджетна політика через систему трансфертів має бути спрямована на підтримку розвитку регіонів, а не замикатися на вирівнюванні їх соціально-економічного розвитку, яке може призвести лише до «вирівнювання всіх у бідності».

Об'єктивна необхідність змін у державній регіональній політиці зумовлена кардинальними зрушеннями в інституційній структурі економіки України: виробництво двох третин товарів і послугу половині регіонів забезпечується недержавним сектором економіки, зникає можливість прямого втручання влади в діяльність суб'єктів господарювання. Пряма бюджетна підтримка усіх регіонів унеможливлена, а тому джерела зростання слід шукати на регіональному та місцевому рівнях, спираючись на територіальні громади, їх об'єднання, місцеве самоврядування, підприємницькі структури, формуючи для них сприятливі умови розв'язання проблем.

Реформування податкової системи, міжбюджетних відносин, адміністративного і територіального устрою треба здійснювати з урахуванням завдань державного, регіонального й місцевого розвитку. Політика розвитку має здійснюватися і територіально, й галузево на підставі системного взаємодоповнення.

Державна регіональна політика має будуватися з урахуванням процесів, що відбуваються у світовому вимірі. Глобалізація, Інноваційна спрямованість розвитку, посилення конкуренції в залученні капіталу стосуються не тільки країн: на світовій арені діючими особами стають окремі міста й регіони. Ці чинники ведуть до посилення поляризації розвитку.

Процес регіоналізації в Україні має бути націлений на створення потенціалу для соціально-економічного зростання регіонів, який базується на мобілізації власних, насамперед людських ре-

сурсів і мереж усередині та за межами регіону, на регіональних, місцевих зв'язках, удосконаленні Інфраструктури, спрямованого на зростання регіонального економічного потенціалу. Економічне відродження регіонів має відбуватися шляхом концентрації зусиль бізнесу, управлінської еліти, місцевого самоврядування, організованої громадськості і не повинно зводитися до забезпечення автономії регіону від держави. Головною метою цього процесу є активізація «соціального капіталу».

Регіоналізація не повинна послаблювати роль базових територіальних громад. Найефективнішими у розв'язанні проблем регіонального розвитку є фінансові методи державного регулювання економічного зростання, головною складовою яких є система централізованої фінансової підтримки (система цільових трансфертів), котра має бути побудована відповідно до розвитку кожного окремого регіону. В умовах обмеженості фінансових ресурсів на всіх ланках бюджетної системи та необхідності активізувати процес економічного зростання й максимально використати «ефект його поширення» виникає потреба в реформуванні (значній зміні) усієї системи фінансних важелів, а особливо — механізмів фінансового вирівнювання. При цьому ключовим питанням при реформуванні міжбюджетних відносин в умовах України стає розроблення вітчизняної концепції організації системи міжбюджетних відносин, яка б передбачала адекватність останньої умовам економічного зростання.

Одним із способів розв'язання окреслених проблем в умовах України вбачається застосування як наукової бази положень *економічної теорії бюджетного федералізму* з урахуванням світового досвіду реформування системи міжбюджетних відносин, який потребує критичного переосмислення і виключає механічне його перенесення на національний ґрунт.

У межах теорії бюджетного федералізму при реформуванні системи міжбюджетних відносин постає питання: які функції держави (незалежно від того, чи країна федеративна, чи унітарна) економічно ефективніше виконувати централізовано, а які — децентралізовано. Положення цієї теорії є базою у розв'язанні економічних проблем оптимального державного будівництва та ефективного функціонування багаторівневих бюджетних систем.

За своєю глибинною сутністю поняття «міжбюджетні відносини» не обмежується лише фінансовими відносинами, а тому потребує доповнення й уточнення. *Міжбюджетні відносини* — це система взаємовідносин між: державою та місцевим самоврядуванням щодо розподілу повноважень державних органів

влади й органів місцевого самоврядування, а також розподілу видаткових зобов'язань і дохідних джерел між: бюджетами різних рівнів.

В умовах подальшого поглиблення ринкових трансформацій необхідною є системна концепція реформування усіх складових міжбюджетних відносин, а не лише перерозподіл фінансових ресурсів держави між бюджетами різних рівнів.

Перехід від централізованої до багаторівневої бюджетної системи із самостійними місцевими бюджетами, яка б сприяла ефективному виконанню державних функцій у межах відповідних фінансових ресурсів, є можливим тільки на підставі створення економічно виваженої системи розподілу повноважень, видаткових зобов'язань і доходів. Така система характеризується виконанням умов інституціональної симетрії, які базуються на ідеях К. Вікселя і передбачають одночасне дотримання трьох принципів:

- / фіскальної еквівалентності, згідно з якою користувачі суспільними благами самі повинні здійснювати відповідні витрати;
- ^ коннекситету, тобто відповідності між функціональними повноваженнями з прийняття рішень щодо надання суспільних благ і видатковими зобов'язаннями;

- ^ автономії, тобто самостійності прийняття рішень органами влади різних рівнів про видатки і доходи відповідних бюджетів.

Теоретичні узагальнення передумов ефективного функціонування багаторівневих бюджетних систем дають змогу зробити висновок про те, що в умовах перехідної економіки меча реформування міжбюджетних відносин має полягати у формуванні такої системи міжбюджетних відносин, яка б забезпечувала виконання умов інституціональної симетрії, тобто збіг тих економічних суб'єктів, які користуються певними суспільними благами тих, хто витрачається для їх фінансування (сплачуючи податки), і тих, які ухвалюють самостійні рішення про їх надання (в особі органів виконавчої влади або місцевого самоврядування, що представляють інтереси економічних суб'єктів як мешканців певної адміністративно-територіальної одиниці). Це змусить економічних суб'єктів ухвалювати більш виважені рішення щодо обсягів надання суспільних благ та їх фінансування.

Цілісна концепція реформування міжбюджетних відносин в Україні має будуватися на системі економічних принципів і критеріїв розподілу функціональних повноважень між органами державної влади й місцевого самоврядування, що дасть змогу створити економічні умови для ефективної організації державної влади у країні та функціонування багаторівневої бюджетної сис-

теми на підставі внутрішніх стимулів. Аналіз особливостей суспільних благ і послуг свідчить, що, з одного боку, **МОЖЛИВОСПІ** користування ними є територіально обмеженими, а з іншого — потреби та уподобання жителів різних регіонів або населених пунктів можуть бути неоднаковими. Ці дві об'єктивні економічні обставини мають принципове значення для розподілу повноважень між органами влади і формування бюджетної системи країни. Потрібно так розподілити повноваження між органами державної влади та місцевого самоврядування, щоб створити умови для оптимального використання ресурсів країни. Це означає, що пропозиція суспільних благ і послуг повинна відповідати двом критеріям:

1) відповідності видів і обсягів надаваних благ і послуг потребам і уподобанням економічних суб'єктів;

2) економічності ефективності виробництва суспільних благ і послуг.

Згідно із першим з критеріїв до компетенції місцевих органів влади повинні входити такі завдання, результати розв'язання яких обмежені межами відповідної адміністративної території (тобто не впливають на жителів інших адміністративно-територіальних одиниць). Згідно з другим — пропозиція суспільних благ (зважаючи на їх неподільність) має бути такою, щоб середні витрати на їх виробництво були мінімальними.

При розподілі функціональних повноважень можуть бути такі економічні показники:

-г коло користувачів суспільним благом;

^ розмір міжрегіональних зовнішніх ефектів суспільного блага;

^ зміна середніх витрат щодо його надання (при зміні обсягів виробництва і транспортних витрат населення).

Перші два показники дають можливість встановити, чи призначене суспільне благо (або послуга) для жителів усієї країни або ж якогось окремого регіону (області, району, міста, села тощо).

За допомогою третього показника можна визначити оптимальний обсяг виробництва суспільного блага, а отже — і оптимальний рівень централізації розв'язання відповідних державних завдань. Повноваження слід передавати органам влади вищого рівня у таких випадках:

- користувачі благом є жителями різних адміністративно-територіальних одиниць;

- виникає потреба узгоджувати рішення органів влади одного рівня;

- питомі витрати можна знизити за рахунок збільшення обсягів надання суспільного блага.

При цьому треба бути впевненим, що втрати в ефективності, викликані додатковими витратами (наприклад, транспортними або зі збирання інформації), будуть нижчими від економії, зумовленої зростанням обсягів виробництва суспільного блага.

Розподіл повноважень має базуватися на *принципі субсидіарності*, тобто на вихідній теоретичній передумові, що ухвалення рішень про надання усіх видів суспільних благ та послуг належить до повноважень місцевих органів влади найнижчого рівня згідно з уподобаннями економічних суб'єктів, а також економічною ефективністю їх виробництва. Згідно з *принципом відповідності* міжбюджетний розподіл видаткових зобов'язань має якнайбільше відповідати розподілу функціональних повноважень органів влади. Такий підхід є економічною основою підвищення відповідальності місцевих органів влади за рішення, які вони ухвалюють, і за ефективність використання бюджетних видатків.

В Україні й досі відсутній чіткий, законодавчо закріплений розподіл функціональних повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, який базується на економічних критеріях. Деякі види видатків можуть фінансуватися не тільки з місцевих бюджетів, а й з державного — залежно від підпорядкованості організацій і установ освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту. Цю практику закріплено і в положеннях Бюджетного кодексу України. Водночас теперішній розподіл об'єктів загальнодержавної та комунальної власності між органами влади різних рівнів може не відповідати економічно доцільному розподілу повноважень. Такий стан справ відображає не лише економічну, а й політичну невирішеність проблеми розподілу повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Отже, першим кроком на шляху до становлення економічно ефективної системи міжбюджетних відносин в Україні має стати чіткий розподіл функціональних повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, що виключає їх дублювання.

Система міжбюджетних відносин, яка досі діє в Україні, породжує значні проблеми у проведенні регіональної політики, головними з яких є незацікавленість місцевої влади у нарощуванні дохідної бази у своїх регіонах (регіони-реципієнти розраховують на дотаційну підтримку у разі недостатності коштів, зібраних на території цих регіонів, регіони-донори намагаються занизити податковий потенціал, оскільки збільшення доходів призведе до додаткового їх вилучення), регіональний сепаратизм, неможливість фінансування економіки регіону або її пріоритетних секторів.

Тому, в умовах обмеженості фінансових ресурсів в усіх ланках бюджетної системи та потреби у значних державних інвестиціях в інноваційний розвиток вітчизняної економіки доцільно переглянути чинну бюджетну ідеологію. Треба перенести акценти з політики підтримки регіонів однакового рівня розвитку на політику стимулювання регіонів зі значним потенціалом соціально-економічного зростання.

Побудова сучасної моделі міжбюджетних відносин має відбуватися таким чином, щоб максимально використати конкурентні переваги кожного окремого регіону. Водночас конкурентна модель міжбюджетних відносин не означає повної відмови від політики підтримки депресивних регіонів, вона набуде лише інших форм, а саме — фінансування цільових програм розвитку економіки таких регіонів, що мають на меті подолання депресивності.

Трансформаційні зміни, що тривають у нашому суспільстві, безумовно, поглиблюють диспропорції в розвитку різних територій однієї країни. Водночас це цілком природний та об'єктивний процес. Тому зусилля мають бути сконцентровані не на подоланні диспропорційності, а на «боротьбі» з причинами цього явища. Диспропорційність у розвитку територій у межах країни притаманна усім країнам світу. Постулати теорії фінансового структуралізму стверджують, що причинами занепаду регіонів або стримування їх розвитку є неналежний розвиток виробничої, соціальної та фінансової інфраструктури, що спричиняє неефективне використання усіх наявних ресурсів. Оскільки бюджетний механізм через систему міжбюджетних відносин є найдієвішим важелем у регулюванні соціально-економічного розвитку регіонів, то в подальшому необхідно реформувати систему міжбюджетних трансфертів, що надаються регіонам, аби стимулювати розвиток наявних та потенційних «точок зростання», тобто регіонів зі значним потенціалом соціально-економічного зростання, й усебічно розвивати умови для підвищення конкурентоспроможності депресивних територій. Очевидно, треба ширше використовувати механізми трансфертів у фінансуванні інноваційного розвитку регіонів. Для цього слід:

- мінімізувати вилучення коштів у регіонів-донорів та зумовити їх спрямування на фінансування технічного переоснащення галузей економіки регіону, що мають стратегічне значення;

- замість системи дотаційної підтримки більшу увагу приділити цільовим інвестиційним субвенціям, які будуть спрямовані на фінансування заходів з подолання депресивності регіонів.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чи можливе на практиці досягнення рівноваги між доходами і видатками бюджету?
2. У чому полягає сутність бюджетного профіциту?
3. Негативним чи позитивним економічним явищем є бюджетний профіцит?
4. Розкрийте сутність і визначте причини існування бюджетного дефіциту.
5. Які прояви бюджетного дефіциту властиві для економіки України?
6. Наведіть причини виникнення бюджетного дефіциту в Україні.
7. Який рівень бюджетного дефіциту не є загрозою для функціонування економіки? Чи існує наукове обфунтування такого рівня?
8. У чому полягає відмінність між стійким і тимчасовим бюджетним дефіцитом?
9. Назвіть економічні причини існування бюджетного дефіциту в українській економіці. Які шляхи його подолання?
10. Охарактеризуйте основні джерела покриття бюджетного дефіциту.
11. Наведіть класифікації державних позик за різними критеріями.
12. Які джерела покриття бюджетного дефіциту використовуються в українській економіці?
13. Визначте економічну сутність внутрішнього державного боргу?
14. Назвіть причини накопичення зовнішнього боргу.
15. У чому специфіка зовнішнього боргу України?
16. Який кредитний рейтинг зовнішніх зобов'язань має Україна?
17. Назвіть передумови, необхідні для ефективного використання бюджетних позик.
18. Які державні утворення беруть участь у процесі виконання бюджету?
19. Назвіть повноваження, які чинне законодавство відводить Верховній Раді України на різних стадіях бюджетного процесу.
20. Ким затверджується розпис виконання Державного бюджету?
21. В яких випадках можуть вноситися зміни до «Закону про Державний бюджет України»?
22. Який державний орган здійснює загальну організацію та управління виконанням державного бюджету?
23. Перелічіть переваги казначейського виконання державного бюджету?

24. З якого періоду казначейське виконання бюджету за-
проваджено в Україні?
25. Які основні функції Державного казначейства України?
26. Чи змінилися функції державного казначейства після
його входження у систему електронних платежів НБУ? Об-
ґрунтуйте відповідь.
27. В якій послідовності здійснюються операції з обробки
платежів?
28. Яка функція єдиного казначейського рахунка?
29. Хто є розпорядниками коштів державного бюджету?
30. Розкрийте процедуру розподілу коштів державного бю-
джету розпорядниками різних ступенів?
31. Які функції у процесі розподілу бюджетних коштів вико-
нує Управління оперативно-касового планування видатків
Держказначейства?
32. Ким здійснюється фінансування розпорядників бюджет-
них коштів?
33. Розкрийте процес виконання місцевих бюджетів.
34. Наведіть послідовність здійснення операцій з обробки
платежів, що надійшли до місцевих бюджетів.
35. Що розуміють під бюджетним обліком?
36. Які завдання виконує облік виконання бюджету?
37. У чому особливість методу бюджетного обліку?
38. Дайте характеристику підсистем обліку. У чому їх по-
дібність і відмінності?
39. Назвіть головний первинний документ у процесі вико-
нання бюджету.
40. Які відмінності між первинними і зведеними документами.
41. Перелічіть кратери, за якими класифікуються докуме-
нти, що використовуються у процесі виконання бюд-
жету.
42. Дайте визначення документообороту та наведіть йо-
го загальну схему.
43. Що таке обліковий реєстр? Який він має вигляд?
44. Яке призначення меморіальних ордерів?
45. У чому відмінності між простою і подвійною системами
бюджетного обліку?
46. Які способи бюджетного обліку вам відомі?
47. Дайте економічну характеристику структурі плану ра-
хунків обліку виконання.
48. Сформулюйте визначення міжбюджетних відносин?
49. Яке спрямування повинна мати політика підтримки ре-
гіонального розвитку в Україні?
50. Назвіть і обґрунтуйте передумови збалансованого еко-
номічного розвитку регіонів.
51. У чому полягає основний зміст економічної теорії бю-
джетного федералізму?
52. Що економісти розуміють під принципами Інституціо-
нальної симетрії? Хто їх запропонував?

53. Сформулюйте зміст принципів субсидіарності та відповідності. Яка їх роль у міжбюджетних відносинах?
54. У чому сутність агрегованого бюджету?
55. В яких випадках складають баланс про виконання бюджету? Охарактеризуйте його структуру.

ТЕСТИ

- 1) Бюджетний профіцит характеризується:
 - 1) рівновагою доходів і видатків;
 - 2) перевищенням доходів над видатками;
 - 3) переважанням видатків над доходами.
- 2) Головним завданням бюджетного планування є:
 - 1) боротьба з інфляцією;
 - 2) забезпечення соціальної спрямованості бюджету;
 - 3) досягнення врівноваженості бюджету;
 - 4) досягнення бюджетного профіциту.
- 3) Оптимальним рівнем бюджетного дефіциту є:
 - 1) 15%;
 - 2) 3%;
 - 3) понад 50%;
 - 4) 5%;
 - 5) 25%.
- 4) За формою прояву бюджетний дефіцит поділяється на:
 - 1) вимушений і свідомий;
 - 2) стійкий та тимчасовий;
 - 3) відкритий і прихований;
 - 4) фактичний, структурний і циклічний;
 - 5) активний і пасивний.
- 5) Найнебезпечнішою формою бюджетного дефіциту є:
 - 1) відкритий;
 - 2) свідомий;
 - 3) розвитку;
 - 4) тимчасовий;
 - 5) прихований.
- 6) Фактичний бюджетний дефіцит:
 - 1) результат *уїсдонадхвдження* бюджетних доходів унаслідок циклічних коливань в економіці;
 - 2) відображає реальне значення перевищення видатків над доходами за певний період;
 - 3) дефіцит за умов повної або високої зайнятості потенційних виробничих ресурсів;

- 4) дефіцит, який існує в довгостроковому періоді;
- 5) наслідок свідомого збільшення державних видатків.

7) Активний і пасивний бюджетний дефіцит виділяється за:

- 1) причинами виникнення;
- 2) формою прояву;
- 3) впливом на економіку;
- 4) тривалістю прояву;
- 5) спрямуванням коштів.

3) Політика дефіцитного фінансування інвестицій ґрунтується на теоретичних засадах:

- 1) марксизму;
- 2) протекціонізму;
- 3) кейнсіанства;
- 4) класичної політичної економії.

9) До джерел покриття бюджетного дефіциту належать:

- 1) субвенції;
- 2) трансфертні платежі;
- 3) державні позики;
- 4) субсидії;
- 5) *дотації*.

10) Залежно від територіального розміщення державні позики поділяються на:

- 1) такі, що пов'язані з випуском в обіг державних цінних паперів і такі, що оформляються відповідними угодами;
- 2) зовнішні і внутрішні;
- 3) коротко-, середньо- та довгострокові.

11) Короткострокові позики надаються на термін:

- 1) 5—20 років;
- 2) до 1 року;
- 3) 1—3 роки;
- 4) понад 20 років;
- 5) 3—5 років.

12) Найбільшу частку в структурі зовнішнього боргу України має:

- 1) борг унаслідок реструктуризації зовнішнього боргу в 2000 р.;
- 2) борг перед Росією і Туркменистаном за постачання енергоресурсів;
- 3) заборгованість перед *МВФ*;
- 4) заборгованість перед ЄС;
- 5) борг перед Японією.

13) Необхідність реформування системи міжбюджетних відносин в Україні визначається:

- 1) збільшенням темпів інфляції;

- 2) збільшенням темпів економічного зростання;
 - 3) необхідністю подолання бюджетного дефіциту;
 - 4) значними відмінностями в рівні соціально-економічного розвитку регіонів.
- 14) Заслуховування звітів про стан виконання Державного бюджету України належить до повноважень:
- 1) Кабінету Міністрів України;
 - 2) Верховної Ради;
 - 3) Комітету Верховної Ради а питань бюджету;
 - 4) Рахункової палати;
 - 5) Міністерства фінансів.
- 15) Розпис виконання Державного бюджету затверджується:
- 1) Міністром фінансів;
 - 2) Президентом України;
 - 3) Прем'єр-міністром України;
 - 4) Головою Верховної Ради України;
 - 5) Міністром економіки.
- 16) Казначейське виконання бюджету запроваджено в Україні з:
- 1) 2004 року;
 - 2) 1991 року;
 - 3) 1995 року;
 - 4) 2000 року.
- 17) Впроваджена в Україні нова модель функціонування Державного казначейства діє на принципах, прийнятих:
- 1) для бюджетної системи країн ЄС;
 - 2) для банківської системи;
 - 3) для податкової системи;
 - 4) для бюджетної системи США.
- 18) Головними розпорядниками коштів з державного бюджету є:
- 1) Народні депутати України;
 - 2) керівники підприємств різних форм власності;
 - 3) голови обласних рад;
 - 4) міністри і керівники центральних органів виконавчої влади;
 - 5) депутати обласних і районних рад.
- 19) Казначейське обслуговування місцевих бюджетів здійснюється:
- 1) обласними і районними адміністраціями;
 - 2) територіальними органами Державного казначейства України;
 - 3) відділеннями Національного банку України,
- 20) Система бюджетного обліку складається з таких підсистем:
- 1) -загальної і спеціальної;

- 2) первинного і вторинного обліку;
- 3) бухгалтерського, фінансового та управлінського обліку.

21) Єдині правила бухгалтерського обліку всіх фінансових операцій, активів і фінансових зобов'язань держави визначаються:

- 1) Комітетом Верховної Ради з питань бюджету;
- 2) Кабінетом Міністрів України;
- 3) Державним казначейством України за погодженням з Міністерством фінансів;
- 4) Державним казначейством України;
- 5) Міністерством економіки.

22) Документи, в яких відображаються відомості про операції з виконання бюджету та підтверджуються їх здійснення, називаються:

- 1) внутрішніми;
- 2) меморіальними ордерами;
- 3) первинними;
- 4) разовими;
- 5) однорядковими.

23) Головним первинним документом у процесі виконання бюджету є:

- 1) вексель;
- 2) обліковий реєстр;
- 3) боргове зобов'язання;
- 4) платіжне доручення;
- 5) меморіальний ордер.

24) Головним способом ведення бюджетного обліку є:

- 1) ручний;
- 2) автоматизований;
- 3) механізований;
- 4) синтетичний.

25) До активу балансу виконання бюджету належать:

- 1) видатки бюджету;
- 2) зобов'язання;
- 3) розрахунки;
- 4) доходи бюджету;
- 5) результат виконання бюджету

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Бюджет як економічна категорія. Зміст, функції, призначення бюджету.
2. Принципи формування та функціонування ідеального бюджетного механізму.
3. Бюджетна політика як одна зі складових фінансової політики держави,
4. Бюджетний кодекс України: зміст, переваги й недоліки.
5. Бюджетно-економічні відносини у країнах Стародавнього Сходу,
6. Внесок стародавніх мислителів у розвиток економічних відносин стосовно оптимізації надходжень та видатків державної казни.
7. Характеристика бюджетно-економічних відносини у Давній Греції та Давньому Римі.
8. Еволюція бюджетних відносин в Англії у ХУП-ХІХ ст.
9. Періодизація бюджетної історії Франції.
10. Роль бюджетних відносин у становленні незалежності Сполучених Штатів Америки.
11. Періодизація бюджетної історії України.
12. Економічні відносини за часів Київської Русі. Характеристика доходів і видатків княжої казни.
13. Бюджетні відносини в Україні за часів Польсько-Литовської доби.
14. Оптимізація доходів і видатків бюджету Запорізької Січі.
15. Особливості бюджетного процесу в Україні за часів гетьманщини.
16. Внесок Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, УНР у формування бюджетних відносин в Україні.
17. Особливості бюджетних відносин у Радянській Україні.
18. Розвиток бюджетних відносин в Україні після здобуття незалежності.
19. Дайте характеристику Бюджетного Кодексу України. Чому виникла необхідність його прийняття?
20. Виникнення та еволюція терміна «бюджет». Його економічна сутність.
21. Економічна сутність та основні функції бюджету.
22. Роль і місце бюджету в ринковій і командно-адміністративній моделях економіки.
23. Класифікація моделей ринкової економіки за рівнем централізації національного доходу.

24. Бюджетний механізм: сутність та головні складові.
25. Особливості функціонування механізму управління бюджетним процесом і бюджетними відносинами в Україні.
26. Охарактеризуйте закріплені Бюджетним кодексом економічні важелі, що застосовуються в бюджетній практиці та забезпечують формування бюджетних ресурсів України.
27. На яких принципах здійснюється розподіл видатків державного бюджету України?
28. Загальнодержавні податки: сутність, класифікація.
29. Бюджетне регулювання доходів: сутність та особливості проведення в умовах України.
30. Міжбюджетні трансферти як метод бюджетного регулювання.
31. Характеристика основних видів субвенцій, що надаються з державного та місцевих бюджетів.
32. Економічна сутність державних субсидій. Який із методів субсидювання найбільш поширений в Україні?
33. Бюджетне фінансування: основні форми і методи.
34. Бюджетне резервування як один з інструментів бюджетного розподілу.
35. Економічна сутність бюджетного секвестрування. За яких обставин і яким державним органом приймається рішення про його проведення?
36. Сутність, головні функції бюджетної політики та особливості її реалізації на сучасному етапі.
37. У чому зміст відносних меж ефективності бюджетного регулювання? На яких підставах вони визначаються?
38. Яка економічна функція бюджетного моніторингу? У чому відмінності між головними вилами бюджетного моніторингу, що застосовуються в Україні?
39. Дайте характеристику головних видів бюджетної статистики, що використовуються в Україні.
40. Бюджетна стратегія як довгостроковий курс бюджетної політики.
41. Бюджетне планування і прогнозування: сутність, завдання, методи, форми реалізації.
42. Зміст, мета та принципи бюджетного програмування.
43. Методика оцінки ефективності бюджетних програм.
44. Особливості застосування економетричних моделей для бюджетного прогнозування. Переваги й недоліки економетричних моделей.
45. Сутність функції, завдання та принципи бюджетного планування.
46. Охарактеризуйте недоліки й переваги основних методів бюджетного планування, описаних в економічній літературі.
47. Економічний зміст терміна «Економічна програма». Основні етапи розробки бюджетної програми.
48. Програмно-цільовий підхід у бюджетному процесі.
49. Охарактеризуйте методику оцінки ефективності бюджетних програм.
50. Бюджетна система України: сутність, структура, принципи функціонування.

51. Державний і місцеві бюджети.
52. Зведений бюджет як сукупність усіх складових бюджетної системи.
53. Загальний та спеціальний фонди бюджету: економічна сутність і джерела формування.
54. Суб'єкти правових бюджетних відносин.
55. Правові акти у сфері бюджетних відносин: зміст та основні функції".
56. Правові документи, що регламентують проведення бюджетної політики.
57. Порядок затвердження і виконання державного бюджету.
58. Форми міжбюджетних відносин, передбачені Бюджетним кодексом України.
59. Структура доходів загального і спеціального фондів бюджету.
60. Головні джерела бюджетних надходжень.
61. Неподаткові надходження, їх склад та класифікація.
62. Наукова класифікація видатків бюджету.
63. Недосконалість формування системи бюджетних видатків та напрями її вдосконалення,
64. Пріоритетні напрями бюджетної політики у соціальній сфері.
65. Бюджетний профіцит і бюджетний дефіцит.
66. Критерії класифікації бюджетного дефіциту.
67. Економічні передумови виникнення бюджетного дефіциту в Україні.
68. Заходи держави щодо подолання бюджетного дефіциту та джерела його покриття,
69. Поняття зовнішнього боргу та характеристика його структури.
70. Негативні та позитивні аспекти зовнішніх запозичень, передумови, необхідні для ефективного використання зовнішніх позик.
71. Рейтинг зовнішніх зобов'язань України.
72. Державні утворення, що беруть участь у виконанні бюджету та їх повноваження.
73. Казначейська форма виконання бюджету. Функції Державного казначейства у процесі виконання бюджету.
74. Порядок виконання Державного та місцевих бюджетів.
75. Сутність бюджетного обліку, предмет, методи, завдання та основні функції.
76. Загальна схема документообороту. Обліковий реєстр.
77. Способи ведення бюджетного обліку. План рахунків та його структура.
78. Баланс виконання бюджету.
79. Сутність міжбюджетних відносин.
80. Особливості української політики фінансового вирівнювання.
81. Передумови збалансованого економічного розвитку регіонів.
82. Сутність моделі стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій.
83. Економічна теорія бюджетного федералізму.
84. Концепція реформування міжбюджетних відносин.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО НАПИСАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Перехід на нові розрахунки у сфері обліку виконання бюджетів супроводжується вдосконаленням існуючих та розробкою ряду нових нормативних документів у сфері обліку виконання бюджетів, які публікуються у періодичних виданнях для економістів та бухгалтерів, серед яких найбільш відомими є журнали: «Економіка України», «Фінанси України», «Вісник податкової служби України»), «Науковий вісник Академії державної податкової служби України», «Економіст», «Банківська справа», «Вісник Національного банку України», «Український інвестиційний журнал» «Бухгалтерський облік і аудит», «Все про бухгалтерський облік»; газети: «Президентський вісник», «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Деловая Украина» та Ін. Матеріали, що розміщуються в цих спеціалізованих виданнях рекомендується використовувати для написання контрольних робіт, оскільки інша література з бюджетного обліку (посібники, монографії, збірники статей тощо) часто не враховує останні зміни у бюджетній сфері.

Контрольна робота виконується у вигляді реферату після опрацювання кожного з модулів. Структура реферату: вступ (одна сторінка), загальна частина (до 15 сторінок), висновки (одна сторінка), список використаної літератури (джерела та законодавчо-нормативні акти).

Тему контрольної роботи студент обирає за своїм бажанням.

Контрольна робота виконується машинописним способом або за допомогою комп'ютера з одного боку аркуша білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) через два (для машинописного способу) або півтора (для комп'ютерного) міжрядкових інтервали. При комп'ютерному виконанні контрольної необхідно дотримуватися таких вимог: шрифт Тітез №\у Котап, кегль 14.

Текст контрольної роботи необхідно писати (друкувати), залишаючи поля таких розмірів; ліве — не менше 25 мм, праве — не менше 10 мм, верхнє— не менше 20 мм, нижнє—не менше 20 мм.

Шрифт друку має бути чітким, рядок — чорного кольору середньої жирності. Щільність тексту контрольної роботи має бути однаковою.

Вписувати в текст окремі іншомовні слова формули, умовні знаки необхідно чорнилом, тушшю, пастою тільки чорного кольору, при цьому щільність вписаного тексту має бути наближеною до щільності основного тексту.

ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

МОДУЛЬ 1

1. Зародження економічних відносин у перших цивілізаціях.
2. Економічні відносини у країнах Стародавнього Сходу.
3. Економічні відносини у країнах Стародавньої Греції.
4. Економічні відносини в Стародавньому Римі та Римській Імперії.
5. Внесок стародавніх мислителів у розвиток бюджетних відносин.
6. Становлення бюджетних відносин в Англії.
7. Зародження та становлення бюджетних відносин у Франції.
8. Роль бюджетних відносин у процесі здобуття незалежності Сполученими Штатами Америки.
9. Зародження бюджетних відносин у Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві.
10. Бюджетні відносини в Україні часів Польсько-Литовської доби.
11. Бюджетні відносини Запорізької Січі та Гетьманщини.
12. Особливості бюджетних відносин на Українських землях, що перебували під юрисдикцією Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій.
13. Розвиток бюджетних відносин в Україні в період 1917-1922 років.
14. Бюджетні відносини в Україні за часів існування СРСР.
15. Становлення бюджетних відносин в Україні після здобуття незалежності.

МОДУЛЬ 2

1. Еволюція терміна «бюджет» та його економічна сутність.
2. Структура бюджетної системи та характеристика її ланок.
3. Бюджет як основна ланка державних фінансів.
4. Сутність, предмет та об'єкти бюджетного обліку.
5. Значення бюджету в різних моделях суспільно-економічного устрою.
6. Рівень централізації бюджету в умовах ринкової економіки.
7. Бюджетний механізм як сукупність Інструментів державного регулювання економіки у сфері бюджетних відносин.
8. Нормативно-правове, організаційно-управлінське та інформаційно-аналітичне забезпечення механізму управління бюджетним процесом.
9. Механізм та принципи розподілу бюджетних ресурсів.
10. Методи бюджетного регулювання доходів.
11. Бюджетна політика: зміст, цілі, функції.
12. Ефективність бюджетного регулювання.
13. Бюджетний моніторинг та бюджетна статистика .

14. Сутність, завдання, методи та форми реалізації бюджетного планування і прогнозування.
15. Методи оцінки ефективності бюджетних програм.

МОДУЛЬ 3

1. Принципи бюджетного устрою України.
2. Бюджетний процес України.
3. Бюджетна класифікація.
4. Організація виконання державного бюджету України.
5. Характеристика централізованих державних фондів України.
6. Правові акти у сфері бюджетних відносин та їх функції.
7. Порядок затвердження і виконання державного бюджету.
8. Бюджетна класифікація України.
9. Пріоритетні напрями бюджетної політики у соціальній сфері.
10. Джерела бюджетних надходжень.
11. Форми міжбюджетних відносин.
12. Зведений бюджет як сукупність усіх складових бюджетної системи.
13. Порядок регулювання і перерозподілу доходів між рівнями бюджетної системи.
14. Організація фінансування витрат державного бюджету.
15. Роль державних органів у забезпеченні реалізації бюджетної політики держави.

МОДУЛЬ 4

1. Дефіцит бюджету, його граничний розмір та джерела покриття.
2. Економічні передумови виникнення та особливості бюджетного дефіциту в Україні.
3. Структура та динаміка зовнішнього боргу України.
4. Класифікація видів бюджетного дефіциту.
5. Сутність і призначення єдиного *казначейського* рахунка у процесі виконання державного бюджету України.
6. Сутність, предмет та об'єкти бюджетного обліку.
7. Особливості бюджетного обліку в бюджетних установах.
8. Механізм фінансування бюджетних витрат через органи Державного казначейства України.
9. Організація бюджетного обліку у фінансових органах.
10. Завдання і функції Державного казначейства України.
11. Способи ведення бюджетного обліку .
12. Сутність і види звітності в бюджетному обліку.
13. Економічна теорія бюджетного федералізму.
14. Організація і облік виконання місцевих бюджетів.
15. Міжбюджетні відносини в Україні .

ОСНОВНІ вимоги ДО НАПИСАННЯ КУРСОВИХ РОБ/Т З ДИСЦИПЛІНИ «БЮДЖЕТНА СИСТЕМА»

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Важливе місце в оволодінні курсу надається написанню студентами *курсової роботи*, що має сприяти поглибленому засвоєнню основних понять та категорій.

Студенти вибирають тему із рекомендованої тематики, номер якої відповідає останній цифрі номера їх залікової книжки. Наприклад, номер залікової книжки 101. Це означає, що студент може взяти одну із тем за номером 1.11, 21. 31, 41, 51. 61. 71. 81. 91. 101.111.

Остання цифра і гапиковії книжки	Номер теми курсової роботи											
	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	ПО	
0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	ПО	
1	1	11	21	31	41	51	61	71	81	91	101	111
2	2	12	22	32	42	52	62	72	82	92	102	112
3	3	13	23	33	43	53	63	73	83	93	103	113
4	4	14	24	34	44	54	64	74	84	94	104	114
5	5	15	25	35	45	55	65	75	85	95	105	115
6	6	16	26	36	46	56	66	76	86	96	106	116
7	7	17	27	37	47	57	67	77	87	97	107	
8	8	18	28	за	48	58	68	78	88	98	108	
9	9	19	29	39	49	59	69	79	89	99	109	

Після вибору теми складається і погоджується з науковим керівником завдання на курсову роботу.

Якість курсової роботи залежить від плану, який має охоплювати вузлові питання теми, бути чітким і логічно послідовним.

Важливий етап у написанні курсової роботи — підбір наукової літератури. Студент повинен самостійно підібрати публікації з обраної теми, використовуючи тематичні каталоги в бібліотеках, рекомендований список літератури, а також періодичні видання:

- журнали: «Економіка України», «Фінанси України», «Вісник податкової служби України», «Науковий вісник Академії державної податкової служби України», «Економіст», «Банківська справа», «Вісник Національного банку України», «Український Інвестиційний журнал», «Все про бухгалтерський облік», «Бухгалтерський облік і аудит» та ін.;

- газети: «Президентський вісник», «Голос України»^ «Урядовий кур'єр», «Деловая Украина» та ін. Після підбору відповідної літератури необхідно розпочати до її опрацювання.

В курсовій роботі слід використовувати статистичні дані, які публікуються в спеціальних виданнях Державного комітету статистики України, періодичних виданнях.

Після опрацювання наукових публікацій та статистичних даних слід ще раз уточнити план курсової роботи з науковим керівником і розпочати її написання.

Курсова робота має містити: титульний аркуш (форма 1)» зміст, вступ, основну частину, висновки, додатки (у разі необхідності).

У вступі слід: обґрунтувати актуальність теми, розкрити її теоретичне та практичне значення; зробити короткий огляд наукової літератури за даною темою: визначити питання, що будуть висвітлюватися в роботі; вказати, які будуть використані методи дослідження та джерела інформації.

В основній частині роботи розкриваються питання, які визначені в плані. Важливо показати, як вони висвітлюються в науковій літературі, викласти різні точки зору, зробити їх критичний аналіз. Бажано висловити і свою точку зору.

У висновках необхідно підбити підсумки проведеного дослідження даної теми.

Курсова робота подається на кафедру у зброшурованому вигляді не пізніше як за два місяці до курсового іспиту з економічної теорії.

Науковий керівник готує на курсову роботу рецензію. Якщо робота не рекомендована до захисту, студент має її доопрацювати і в установленій термін знову подати на кафедру (з рецензією на перший варіант).

Захист курсової роботи студентом відбувається перед комісією, яка створюється кафедрою, у присутності студентів. Недоцільно

викладати перед аудиторією зміст усієї роботи. Потрібно сказати, які завдання були поставлені, як вони розв'язувалися, що пропонується у висновках, а також відповіді на зауваження рецензента, запитання членів комісії, присутніх студентів.

Остаточна оцінка з курсової роботи після усного її захисту, роботи зі спеціальності, а також дипломної роботи, слугуватимуть основою для доповідей і виступів у наукових студентських гуртках і на конференціях.

Кращі курсові роботи можуть бути представлені на конкурси наукових студентських робіт.

2. ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

2.1. Загальні вимоги

Приблизний обсяг курсової роботи — 30—35 сторінок, написаних пастою чорного кольору з одного боку аркуша білого паперу формату А4 (210 x 297).

Курсову роботу можна друкувати машинописним способом або за допомогою комп'ютера з одного боку аркуша білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) через два міжрядкових інтервали до тридцяти рядків на сторінці. Обсяг — 20—25 сторінок: мінімальна висота шрифту 14 мм. Можна також використати папір форматів у межах від 203 x 288 до 210 x 297 мм і подати таблиці та ілюстрації на аркушах формату А3.

Текст курсової роботи необхідно писати (друкувати), залишаючи береги таких розмірів: лівий — не менше 20 мм, правий — не менше 10 мм, верхній — не менше 20 мм, нижній — не менше 20 мм.

Шрифт друку має бути чітким, разок — чорного кольору середньої жирності. Щільність тексту курсової роботи має бути однаковою.

Вписувати в текст курсової роботи окремі іншомовні слова, формули, умовні знаки необхідно чорнилом, тушшю, пастою тільки чорного кольору, при цьому щільність вписаного тексту має бути наближеною до щільності основного тексту.

Друкарські помилки, описки і графічні неточності, які виявилися в процесі написання курсової роботи, можна виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою і нанесенням на тому самому місці або між рядками виправленого тексту (фрагмента малюнка) машинописним способом.

Текст основної частини курсової роботи поділяють на розділи, підрозділи, пункти та підпункти.

Заголовки структурних частин курсової роботи «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ» пишуть (друкують) великими літерами симетрично до тексту. Заголовки підрозділів пишуть (друкують) маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою. Заголовки пунктів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу в розрядці в підбір до тексту. В кінці заголовка, надрукованого в підбір до тексту, ставиться крапка.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) та текстом має дорівнювати 3—4 інтервалам.

Кожну структурну частину курсової роботи треба починати з нової сторінки.

2.2. Нумерація

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, малюнків, таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака №.

Першою сторінкою є титульний аркуш (форма 1), який включають до загальної нумерації сторінок курсової роботи. Па титульному аркуші номер сторінки не ставлять, на наступних сторінках номер проставляють у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці.

Зміст, вступ, висновки, список використаних джерел не нумерують. Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовки розділу.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. В кінці номера підрозділу має стояти крапка, наприклад, «2.3.» (третій підрозділ другого розділу).

Потім у тому самому рядку йде заголовок підрозділу.

Пункти нумерують у межах кожного підрозділу. Номер пункту складається з порядкових номерів розділу, підрозділу, пункту, між якими ставлять крапку. В кінці номера має стояти крапка, наприклад, «1.3.2.» (другий пункт третього підрозділу першого розділу).

Потім у тому самому рядку йде заголовок пункту. Пункт може не мати заголовка.

Підпункти нумерують у межах кожного пункту за такими самими правилами, як пункти.

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, карти) і таблиці необхідно подавати в курсовій роботі безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Ілюстрації і таблиці, які розмішені на окремих сторінках курсової роботи, включають до загальної нумерації сторінок. Таблицю, малюнок або креслення, розміри якого більше формату А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування в тексті або в додатках.

Ілюстрації позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках.

Форма 1

ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ людини
«УКРАЇНА»

КАФЕДРА ФІНАНСІВ

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Бюджетна система»
за темою

Робота виконана студентом(кою)
(прізвище, ім'я, по батькові,
факультет, курс, група)

Науковий керівник
(прізвище, ім'я, по батькові,
вчений ступінь, учене звання, посада)

Київ 2006

Номер ілюстрації має складатися з номера розділу I порядкового номера ілюстрації, між яшми ставиться крапка. Наприклад, «рис. 1.2» (другий рисунок першого розділу). Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Якщо в курсовій подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами.

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) у межах розділу. У правому верхньому куті над відповідним заголовком таблиці розміщують напис «Таблиця» із зазначенням її номера. Номер таблиці має складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: «Таблиця 1.2» (друга таблиця першого розділу).

Якщо в курсовій одна таблиця, її нумерують за загальними правилами.

При переносі частини таблиці на інший аркуш (сторінку) слово «Таблиця» і номер її вказують один раз справа над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть слова «Продовження табл.» і вказують номер таблиці, наприклад: «Продовження табл. 1.2».

Формули в курсовій роботі (якщо їх більше одної) нумерують у межах розділу. Номер формули складається з номера розділу I порядкового номера формули в розділі, між якими ставлять крапку. Нумери формул пишуть біля правого берега аркуша на рівні відповідної формули в круглих дужках, наприклад: (3.1) (перша формула третього розділу).

2.3. Ілюстрації'

Якість ілюстрацій має забезпечувати їх чітке відтворення (електрографічне копіювання, мікрофільмування). Ілюстрації має бути виконані чорнилом, тушшю або пастою чорного кольору на білому непрозорому папері.

У курсовій роботі слід застосовувати лише штрихові Ілюстрації і оригінали фотознімків.

Фотознімки розміром меншим за формат А4 мають бути наклеєні на стандартні аркуші білого паперу формату А4.

Ілюстрації повинні мати назву, яку розміщують після номера ілюстрації. За необхідності ілюстрації доповнюють пояснювальними даними (підрисунковий текст).

2.4, Таблиці

Цифровий матеріал, як правило, слід оформляти у вигляді таблиць.

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розмішують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву не підкреслюють.

Заголовки граф мають починатися з великих літер, підзаголовки — з маленьких, якщо вони складають одне речення. Із заголовком, і з великих, якщо вони є самостійними. Висота рядків має бути не меншою 8 мм. Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не треба.

Таблицю розмішують після першого згадування про неї в тексті, таким чином, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку курсової роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою. Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на інший аркуш. При перенесенні таблиці на інший аркуш (сторінку) назву вмішують тільки над її першою частиною. Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розмішувати одну частину під іншою у межах однієї сторінки. Якщо рядки або графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку в кожній частині таблиці повторюють її головку, у другому випадку — боковик.

Якщо текст, який повторюється в графі таблиці, складається з одного слова, його можна замінити лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його змінюють словами «Те саме», а далі лапками. Ставити лапки замість цифр, які повторюються, не слід. Якщо цифрові або інші дані в якому-небудь рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

ПРИКЛАД ПОБУДОВИ ТАБЛИЦЬ

Таблиця (номер)

НАЗВА ТАБЛИЦІ	
Головка	
Рядки	

Заголовки граф

Підзаголовки граф

Боковик
(здшловкн рядків)

Графи (колонки)

2.5. Формули

Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів треба подавати безпосередньо під формулою в тій послідовності, в якій вони подані у формулі. Значення кожного символу і числового коефіцієнта треба подавати з нового рядка. Перший рядок пояснення починають зі слова «де» без двокрапки.

Рівняння і формули треба виділяти з тексту вільними рядками. Вище і нижче від кожної формули потрібно залишати не менше одного вільного рядка. Якщо рівняння не вміщується в один рядок, його слід перенести після знака рівності (=) або після знаків плюс (+) мінус (-), множення (\times) і ділення (:).

2.6. Посилання

При написанні курсової роботи студент повинен давати посилання на джерела матеріалів або окремі результати, з яких наводяться в курсовій. Такі посилання дають змогу відшукати документи і перевірити достовірність відомостей про цитування документа, дають необхідну інформацію щодо нього, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг. Посилатися слід на останні видання публікацій. На більш ранні видання можна посилатися лише в тих випадках, коли в них наявний матеріал, який не включено до останнього видання.

Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших, джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул із джерела, на яке дано посилання в курсовій.

Посилання на всі використані джерела подаються таким чином: у квадратних дужках вказується номер за списком та сторінка, наприклад, [5, с. 10].

Посилання на ілюстрації курсової роботи вказують порядковим номером ілюстрації, наприклад, «рис. 1.2».

Посилання на формули курсової вказують порядковим номером формули в дужках, наприклад: «... у формулі (2.1)».

На всі таблиці курсової мають бути посилання в тексті, при цьому слово «таблиця» в тексті пишуть скорочено, наприклад: «...в табл. 1.2».

У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вказувати скорочено слово «дивись», наприклад: «див. табл. 1.3».

2.7. Список використаних джерел

Джерела можна розміщувати в списку одним із таких способів: у порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний для користування), в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків, у хронологічному порядку.

Відомості про джерела, які включені до списку, необхідно надавати згідно з вимогами державного стандарту з обов'язковим зазначенням назв праць.

2.8. Додатки

Додатки оформлюють як продовження курсової роботи на наступних її сторінках або у вигляді окремої частини (книги), розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті курсової.

Якщо додатки оформлюють на наступних сторінках курсової, кожний такий додаток має починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток» і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, І, Й, О, Ч, Ї, наприклад, додаток А, додаток Б і т.д. Один додаток позначається як додаток А.

При оформленні додатків окремою частиною (книгою) на титульному аркуші під назвою курсової друкують великими літерами слово «ДОДАТКИ».

Текст кожного додатка за необхідності може бути поділений на розділи й підрозділи, які нумерують у межах кожного додатка. У цьому разі перед кожним номером ставлять позначення додатка (літеру) і крапку, наприклад. А.2 — другий розділ додатка А; В.3.1 — підрозділ 3.1 додатка В.

Ілюстрації, таблиці і формули, які розміщені в додатках, нумерують у межах кожного додатка, наприклад: рис. Д. 1.2 — другий рисунок першого розділу додатка Д); формула (А. 1) — перша формула додатка А. В кінці роботи необхідно поставити підпис і дату.

СПИСОК **РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: ВЕЛЕС, 2003. — 64 с.
2. Про банки і банківську діяльність. Закон України //Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 25. — Ст. 281.
3. Про цінні папери і фондову біржу. Закон України // Нові Закони України. Навч. посіб.— Вид. I. — Київ, 1991.
4. Про господарські товариства. Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49.
5. Про інвестиційну діяльність. Закон України // Закони України. Т.2.—К., 1996. —Ст. 173.
6. Про інноваційну діяльність. Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 2002, — № 36.
7. Про пріоритетні напрями інноваційної" діяльності в Україні. Закон України //Відомості Верховної Ради України. — 2003, № 13.
8. Про зовнішньоекономічну діяльність. Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 29.
9. Про аудиторську діяльність. Закон України // Закони України, Т. 5. — К., 1996.— Ст. 103.
10. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон. Закон України // Урядовий кур'єр, 1992. — № 162
- "і 1. Про заставау. Закон України // Закони України, Т. 4. — К., 1996. — Ст 55
12. Про підприємництво. Закон України // Відомості Верховної Ради України.—1991. — № 25 .
13. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті. Закон України//Урядовий кур'єр. — 1994. — №118.
14. Про ціни і ціноутворення в Україні. Закон України //Відомості Верховної Ради України. — 1990. — № 48.
15. Про приватизацію майна державних підприємств. Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 24.
- 16 *Про приватизацію* невеликих державних підприємств (малу приватизацію). Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 24.

17. Про оплату праці. Закон України//Урядовий кур'єр, 1995. — № 64.
18. Про оподаткування прибутку підприємств. Закон України // Баланс. — 1998, —№ 1.
19. Про податок на додану вартість. Закон України // Баланс. — 1998. — № 2.
20. Про лізинг. Закон України // Відомості Верховної Ради, 1998. — № 16.
21. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України//Урядовий кур'єр, 1999. — № 140.
22. Про банки і банківську діяльність. Закон України // Відомості Верховної Ради. —2002. — № 5. — С. 30.
23. Про страхову діяльність. Закон України // Урядовий кур'єр, 1996. — № 43.
24. Про режим іноземного інвестування. Закон України // Урядовий кур'єр, —25.04.96 р.
25. Про приватизаційні папери. Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 24.
26. Про акцизний збір. Закон України // Закони України. Т. 2. — Ю: 1996. — С. 38—41.
27. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Закон України // Урядовий кур'єр 2002. — № 189.
28. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом». Закон України//Урядовий кур'єр. — 2003. — № 7.
29. Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про господарські товариства. Закон України //Урядовий кур'єр. —1994. —№ 13
30. Про податкову службу в Україні. Закон України // Нові Закони України. Навч. посіб., вип.і. —Київ. — 1991.
31. Про плату за землю. Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — Х? 38.
32. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про бюджетну систему Української РСР» Закон України // Урядовий кур'єр. -1995. №107—108.
33. Про державну контрольно-ревізійну службу України. Закон України //Урядовий кур'єр. — 1993. — № 33—34.
34. Про лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності. Указ Президента України // Урядовий кур'єр. — 1993. — № 31—32.
35. Про вдосконалення валютного регулювання. Указ Президента України від// Урядовий кур'єр. — 1994. — № 72—73.
36. Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності. Указ Президента України // Урядовий кур'єр. — 1994. — № 156.
37. Про облік окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів) в Україні. Указ Президента України // Голос України від 16.11.94.

38. Про індикативні ціни на товари при здійсненні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України експортно-імпорتنих операцій. Указ Президента України//Урядовий кур'єр. — 1994. — № 181—182.

39. Про розширення сфери обігу векселів. Указ Президента України // Урядовий кур'єр. — 1995. — № 22.

40. Про заходи щодо вдосконалення кон'юнктурно-цінової політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Указ Президента України // Урядовий кур'єр, 1996. — № 12—14.

41. Про державне казначейство України. Указ Президента України // Урядовий кур'єр. — 1995. — № 68—69.

42. Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії. Указ Президента України // Урядовий кур'єр. — 1994. — № 31—32.

43. Про невідкладні заходи щодо повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходилися за її межами. Указ Президента України (зі змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр. — 1997. — № 146—147.

44. Про систему валютного регулювання і валютного контролю. Декрет Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. — 1993. — № 35.

45. Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типових форм договорів (контрактів), що передбачають розрахунки в іноземній валюті. Постанова Кабінету Міністрів України і Національного Банку України // Зібрання Постанов Уряду України. 1995, № 9. — С. 243.

46. Про страхування. Декрет Кабінету Міністрів // Урядовий кур'єр. — 1993. — № 76—77.

47. Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 03.04.93 р. // Урядовий кур'єр, 1993.—№ 61.

48. Про місцеві податки і збори. Декрет Кабінету Міністрів України //Урядовий кур'єр. — 1993. — № 82—83.

49. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради // Урядовий кур'єр. — 2002. — № 100.

50. Бюджетний кодекс України (станом на 12 квітня 2004 р.). — К.: Велес, 2004. — 64 с.

51. Митний кодекс України // Закони України. — Т.2. — К.: 1996. — С. 377—394.

52. *Алексеев М. Ю.* Рынок ценных бумаг, — М.: Финансы и статистика, 1992.

53. Антикризисное управление: от банкротства к финансовому оздоровлению / Под ред. Г. П. Иванова, — М.: Закон и право; ЮНИТИ, 1995. — 320 с.

54. Антикризисное управление: Учебник / Под ред. З. М. Короткова. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 432 с.

55. *Лексеев М. Ю., Миркин Я. М.* Технология операций с ценными бумагами. — М.: Перспективы, 1992.
56. *Антонов Н. Г., Пессель М. А.* Денежное обращение, кредит и банки. — М.: АО «Финстатинформ», 1995. — 270 с.
57. *Аренс А., Лоббек Дж.* Аздит. / Пер. с англ. — М.: Финансы и статистика. — 1995. — 560с.
58. *Апахов В. П.* Анализ финансовой устойчивости фирмы и процедуры, связанные с банкротством. — М.: Ось — 80. — 1995. — 80 с.
59. *Базилевич В. Д., Базилевич К. С.* Страхова справа. — К.: Знання, КОО. — С. 107—216.
60. Банковское депо / Под ред. О. И. Лаврушина. — М., 1992.
61. Банковское дело: Справ, пособ. / Под ред. Ю. А. Бабычева. • — М.: Экономика, 1993.
62. Банковское дело: Учеб. пособ. / Под ред. В. Й. Колосникова. • — СПб., 1992.
63. *Білуха А. Т.* Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: Підручник • — К.: Вища школа, 1994. — • 364 с.
64. *Бланк И. А.* Инвестиционный менеджмент: Учебный курс. — К.: Зльга-Н; Ника-Центр, 2002. — 448 с.
65. *Бункина М. К., Семенова В. А.* Макроэкономика. Основы экономической политики. • — М.: АО «ДИС», 1996. — 320 с.
66. *Варіацій З. С.* Державна політика малого підприємства. К.: НІСД, 1996. — 130 с. (Серія «Екон. Стратегії». Вип. 3).
67. *Васишк О. Д.* Державні фінанси України: Навч. посіб. К.: Вища школа. — 1997. — 383 с.
68. *Васенко В. К.* Організація зовнішньоекономічної діяльності. — Суми: Ярославна, 2001. — 400 с.
69. *Васенко В. К.* Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посіб. — К.: ЦНЛ, 2004. — 216 с.
70. *Василенко В. О.* Теорія та практика розробки управлінських рішень. Навч. посіб. — К.: ЦУЛ, 2002. — 420 с.
71. *Василенко В. О., Шматько В. Г.* інноваційний менеджмент: Навч. посіб / За ред. В. О. Василенко. — К.: ЦУЛ, Фенікс, 2003. — 440 с.
72. *Василенко В. О., Ткаченко Т. І.* Стратегічний менеджмент. Навч. посіб. — К.: ЦУЛ, 2003. — 396 с.
73. *Василик О. Д.* Теорія фінансів. — К.: НІОС, 2003.
74. *Василик О. Д., Павлюк К. В.* Державні фінанси України. — К.: НІОС, 2002.
75. *Гальперин В. М., Игнашев С. М.* и др. Микроэкономика: В 2-х т. — Экономическая школа. — • 1996. — Т. 1. • — 349 с.
76. *Гаїччинський А. С.* Сучасна валютна система. — К.: Лібра, 1993.
77. *Гаїччинський А. С.* Теорія грошей: Навч. посіб. — К.: Основа, 1996, — 412с.
78. *Гейлбронер Роберт, Тароу Лестер.* Економіка для всіх / Пер. з англ. — Львів: Просвіта, 1995. — 271 с.

79. Государственные финансы: Учеб. пособ. / Под. ред. В. М. Федосова, С. Я. Огородника, В. Н. Суторминой. — К.: Либидь, 1991.
80. Гроші та кредит / Під ред. М.І. Савлука. К.: Либидь. — 1992.
81. *Демкієський А. В.* Сучасний вексельний обіг: Навч. посіб. — К.: Знання, 1996.—138 с.
82. *Долай З. Дж., Кзмбелл К. Д., Кзмбелл Р. Д.* Деньги, банковскодело и денежжкредитная политика. — М.: Профис, 1991.
83. *Долан З. Дж., Линдсей Д.* Макроэкономика / Пер с англ. В. Лукашевича й др. Под общ. ред. Лисовика й др. — СПб., 1994. — 448 с.
84. *Дорибуш Р., Фишер С.* Макроекономика / Пер. с англ. — К.: Основи, 1996, —814 с.
85. *Драчев С. И.* Фондовые рынки: основные понятия, механизмы, терминология. — М.: Лнкил, 1992.
86. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Відп. ред. С. В. Мочерний. — К.: Академія, 2000. — 2664 с.
87. *Заруба О. Д.* Банківський менеджмент та аудит. — К.: Лібра, 1996. — 224 с.
88. *Заруба О. Д.* Основи страхування: Посібник. — К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1995. — 180 с.
89. *Заруба О. Д.* Страхова справа: Підручник. — К.: Знання, 1998. — 321с.
90. Основи економічної теорії. Політекономічний аспект: Підручник / Відп. ред. Г. Н. Климко. — 4-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання-Пресс, 2002. — 615 с.
91. Реформа фінансово-кредитної системи перехідної економіки // Збірник наукових праць. — Луцьк, 1997.—423 с.
92. *Кірейцев Г. Г.* Фінансовий менеджмент: Навч. посіб. — К.: ЦУЛ, 2002. — 496 с.
93. *Колесник В.В.* Введение в рынок ценных бумаг. — К.: А.Л.Д. — 1995.—176 с.
94. *Комаринський Я., Яремчук І.* Фінансово-інвестиційний аналіз. Навч. посіб. — К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана. Агентство «Книга пам'яті України», 1996. — 298 с.
95. Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. — М.: БЕК, 1996. — 432 с.
96. *Коробов М. Я.* Фінанси промислового підприємства: Підручник. — К.: Либидь, 1995.— 160 с.
97. *Кравченко В. І.* Фінанси місцевих органів влади України. Основні поняття і терміни. — К.: Наукові праці НДФІ. Вик. 2. — 1996. — 58 с.
98. *Кравченко В. /.* Фінанси місцевих органів влади України. Основи теорії та практики. — К.: НДФІ, 1997. — 275 с.
99. *Круглова Н. Ю.* Инновационный менеджмент: Учеб. пособ. 2-е изд, доп. — М.: Издательство РДЛ, 2001. — 352 с.
100. *Лагутін В.Д.* Гроші та грошовий обіг. Навч. посіб. — К.: Знання. — 1998, —168 с.

101. *Луїна І. О.* Державні фінанси України в перехідний період. — Харків: Форт, 2000.
102. *Майорова Т. В.* Інвестиційна діяльність: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 376 с.
103. *Макконвл К. Р., Брю С. Л.* Зкономика: принципи, проблеми, ч политика/ Пер, англ. — К.: Хагар; Демос, 1993. — 785 с,
104. *Матук Ж.* Финансовы́е системы Франции и других стран. В 2-х т.: Пер. с фр, Т. 1. — М.: Финстатинформ, 1994. — 326 с.
105. *Матюшенко І. Ю.* Основи фінансового менеджменту: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 220 с.
106. *Морозов Ю. П.* Инновационный менеджмент. Учеб. пособие для вузов, — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 446 с.
107. *Озерев И. Х.* Основы финансовой науки. — М., 1911. — Изд, 4-е. — 544 с.
108. Общая теория финансов / Под ред. Л. А. Дробозиной. — М.: Банки и биржи. — ЮНИТИ. — 1995.
109. Основы банковского дела / Под ред. А. Н. Мороза. — К., 1994.
- ПО, Павлова Л. Н.* Финансовый менеджмент в предприятиях и коммерческих организациях. Управление денежным оборотом. — М.: Финансы и статистика, 1993.
111. Податкова система України: Підручник / В. М. Федосов, В. М. Опарін, Г. О. П'ятаченко та ін. / За ред. В. М, Федосова. — К.: Либідь, 1994.— 464 с.
112. *Поляков В. П., Москоєкина Л. А.* Основы денежного обращения и кредита/ Учеб. пособ. — М.: ИНФРА-М, 1995, — 208 с,
113. *Пушкар М. С.* Фінансовий облік: Підручник. — Тернопіль: Карт-бланш, 2002. — 628 с.
114. *Пушкарева В. М.* История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособ. — М: ИНФРА-М. — 1996. — 192 с.
115. *Ринуар Ж.* Техника банковского дела, — М.: Прогресе, 1993.
116. *Рид З.* Банки, биржи, валюты современного капитализма. — М.: Финансы и статистика, — 1984.
117. *Роберт С. Піндійк, Деніел Л. Рубінделд.* Мікроекономіка / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. — К.: Основи, 1996.
118. *Рздхед К., Хьюс С.* Управление финансовыми рисками / Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 1996. — 288 с.
119. *Сибанти В. М.* Финансы современной России: Учеб. пособ. — СПб.: Изд-во СПб. экономики и финансов, 1993. — 352 с.
120. Современный бизнес: Учебник. В 2-х т. Т.1 / Пер. с англ. Д. Дж. Речмен, М. Х. Мескон, К. Л. Боуви, Дж. В. Тилл, — М: Республика, 1995. — 179 с.
121. *Сорос Дж.* Алхимия финансов/ Пер. с англ. — М: ИНФРА-М, 1999. — 416 с.
122. Социальное и личное страхование. — М., 1992. — 112 с.
123. *Спицт И. О., Спицт Я. О.* Маркетинг в банке. — К., 1993.

124. Стратегія підприємницького успіху/ Відп. ред. А. Л. Чухно. --- К.: УІП, 1997. — 80 с.
125. *Сумароков В.И.* Государственньте финансы в системо макрo-экономического регулирования. — М.: Финансы и статистика. — 1996. — 224 с.
126. *Тимко Й. П.* Аудит в Україні. Становлення і організація: Навч. [юсіб. — Ужгород: Карпати, 1996. — 142 с.
127. *Усокин В. М.* Современньтй коммерческий банк: управление и операции. — М., 1993.
128. *Фатхутдинов Р. А.* Инновационньй менеджмент. — СПб.: Питер, 2002. — 400 с.
129. *Федоренко В. М.* Денежное обращение и кредит в капиталистических странах. — К., 1998.
130. *ФеяьдманЛ.Б.* Основы рытка прошводных ценных бумаг: Учеб. пособ. — М.: ИНФРА-М, 1996. — 406 с.
133. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учеб. для вузов. — М.: Финансы ЮНИТИ, 1997. — 479 с.
132. Финанси.: Учеб. пособ. /Под. ред. А. М. Ковалевой. — М.: Финансы и статистика, 1996. — 334 с.
133. Финансы предприятий: Учеб. пособ. / Под ред. Е. И. Бородиной. — М.: Банки и биржи; ЮНИТИ, 1995. — 208 с.
134. *Хелт Р. Н.* Основы финансового менеджмента. — М.: Дело, 1993.
135. *ХэррисЛ.* Денежная теория. — М: Прогресе, 1990.
136. Хэррис Д. М. Международные финансы / Пер. с англ. — М.: Филинь, 1996.— 296 с.
137. *Четиркин Е. М.* Методы финансовых и коммерческих расчетов. — М.: Дело, 1992.
138. *Чухно А. А.* Деньт. — К.\ Украина, 1997. — 512 с.
139. *ШароеА. Х.* Эволюция денег при капитализме. — М., 1992.
140. *Ширинская З. В.* Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. — М: Финансы и статистика, 1993.
141. *Юданов А. Ю.* Конкуренция: теория и практика. — М: Тандем, 2000.
142. *ЮрийС. I., БескидЙ. М.* Бюджетна система України. — К.: НІОС, 2000.

РЕКОМЕНДОВАНІ ТЕМИ КУРСОВИХ РОБІТ

1. Роль Державного бюджету України у становленні ринкових відносин.
2. Бюджетний дефіцит, його характеристика, шляхи і методи ліквідації.
3. Бюджетний устрій і бюджетна система України, розвиток, становлення.
4. Порядок і принципи розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи України.
5. Склад, структура та динаміка доходів і видатків Державного бюджету України.
6. Склад, структура та динаміка доходів і видатків місцевих бюджетів.
7. Бюджетне регулювання як засіб координації фінансової системи України і збалансування бюджетів.
8. Бюджетний процес, його зміст і особливості на різних рівнях державного управління.
9. Особливості складання, розгляду та затвердження місцевих бюджетів.
10. Організація виконання бюджету в сучасних умовах,
- Ц. Позабюджетні фонди, їх призначення та використання.
12. Особливості складання, розгляду та затвердження Державного бюджету України.
13. Соціальна програма розвитку України та роль бюджету в її виконанні.
14. Організація контрольно-ревізійної роботи фінансових органів з виконання бюджетів.
15. Зміст, принципи та особливості податкової політики України в умовах ринкової економіки.
16. Аудиторський контроль, його зміст, класифікація та організація.
17. Платежі в бюджет юридичних осіб, їх економічний зміст і роль у доходах бюджету.
18. Податок на додану вартість, його зміст, призначення та роль у доходах бюджету.
19. Акцизний збір, його зміст, призначення і порядок сплати в бюджет.

20. Економічна та контрольна робота фінансових органів у процесі справляння податку на додану вартість.

21. Система неподаткових доходів бюджету, їх характеристика, порядок перерахування та сплати.

22. Мито й питання оптимальної митної політики для сучасної України.

23. Бюджетне регулювання зовнішньоекономічної діяльності а України.

24. Інформаційне забезпечення бюджетної системи.

25. Виникнення та становлення бюджетних відносин на території України.

26. Бюджетна політика як важлива сфера діяльності держави.

27. Роль бюджетного механізму в регулюванні економічних і соціальних процесів в Україні.

28. Податкова система та її роль у формуванні бюджетів.

29. Правові й організаційні основи бюджетної системи України.

30. Особливості функціонування бюджету в демократичному середовищі.

31. Методи оптимізації державного бюджету.

32. Програмно-цільове планування бюджету.

33. Управління державним боргом та його обслуговування.

34. Казначейська система виконання державного бюджету.

35. Бюджетні резерви.

36. Організація, і порядок виконання дохідної частини бюджету.

37. Організація і методи фінансування видатків бюджету.

38. Звітність про виконання бюджету.

39. Види, форми і методи бюджетного контролю.

40. Бюджетний федералізм.

41. Місцеві бюджети, їх призначення і роль у бюджетній системі.

42. Сутність бюджетного прогнозування та його основні методи.

43. Види доходів держави та порядок їх формування.

44. Міжбюджетні трансферти та їх місце в системі державних доходів.

45. Основні напрями видатків державного бюджету.

46. Видатки бюджету України на розвиток економіки.

47. Фінансове забезпечення видатків на охорону здоров'я.

48. Бюджетний менеджмент.

49. Державні цільові фонди, їх сутність та призначення.

50. Пільги та економічні санкції в системі оподаткування юридичних осіб.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ

_____ **А**

Активний бюджетний дефіцит — наслідок свідомого збільшення державних видатків, що спричиняє неможливість збалансувати бюджет.

Акциз — вид непрямого податку на товари й послуги, включеного в ціну і сплачуваного за рахунок покупців.

Б

Баланс виконання бюджету— основний комплексний документ бухгалтерського обліку, що характеризує в грошовій формі склад і вартість основного й оборотного капіталу підприємства (актив) та джерело їх покриття (пасив). Баланс, як правило, розробляється у формі таблиці, ліва й права частини якої однакові за числовим значенням.

Бухгалтерський облік виконання бюджету — повне, своєчасне й вірогідне відображення у первинних документах і облікових реєстрах операцій з виконання державного та місцевих бюджетів.

Бюджет — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджети місцевого самоврядування — бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Бюджетна дотація вирівнювання — міжбюджетний трансферт, спрямований на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

Бюджетна експертиза — засіб, здійснення аналізу кожного законопроекту, внесеного на розгляд до Верховної Ради України, з метою оцінки його впливу на дохідну й видаткову частину бюджетів та виконання Закону про Державний бюджет України.

Бюджетна звітність — звітність розпорядників коштів за використання бюджетних коштів та фінансових органів за виконання відповідного бюджету.

Бюджетна Інвестиція— вкладення коштів у певні об'єкти і проекти з метою забезпечення економічного зростання або досягнення соціального ефекту.

Бюджетна класифікація — єдине систематизоване згрупування доходів, видатків (у тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за певними ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою тощо, котре забезпечує загальнодержавне і міжнародне зіставлення бюджетних даних. В Україні бюджетна класифікація має чотири розділи: доходи бюджету; видатки бюджету; фінансування бюджету; державний борг.

Бюджетна позичка — надання коштів з бюджету вищого рівня бюджету нижчого рівня на покриття тимчасових касових розривів (випередження в часі фінансування видатків щодо надходження доходів) на короткостроковий термін і повернення до кінця поточного бюджетного року.

Бюджетна політика — складова фінансової політики, що відображає сукупність державних заходів у сфері бюджету з метою регулювання економічних і соціальних процесів. Підпорядкована певній фінансовій доктрині — системі домінуючих теоретичних положень, політичних переконань, етичних ідеалів.

Бюджетна програма •— систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення загальної (спільної) мети й завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Бюджетна система України — сукупність державного бюджету й місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна стратегія — довгостроковий курс бюджетної політики гуржжааи, що розрахований на перспективу та зумовлює розв'язання масштабних завдань, які визначаються загальнонаціональною стратегією соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна стратегія має встановлювати основні напрями бюджетної політики та спрямовуватись на розробку економічних важелів, які були б націлені на їх реалізацію.

Бюджетна субсидія — надання коштів з бюджету вищого рівня бюджету нижчого рівня на фінансування певних програм чи цільових видатків без необхідності вкладення коштів з боку отримувача.

Бюджетна тактика — швидкодіючий механізм бюджетної політики в країні, гнучкий метод пошуку короткострокової рівноваги, стабілізації та пристосування до умов, що постійно змінюються

Бюджетна установа — орган, установа чи організація, визначена аб) створена згідно з Конституцією України, а також установа чи організація, що створена в установленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи ор-

ганами місцевого самоврядування, яка утримується за рахунок Державного бюджету України чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими.

Бюджетне планування — науково обгрунтований процес визначення джерел створення і напрямів використання бюджетних ресурсів в економіці держави з метою забезпечення стабільного економічного й соціального розвитку.

Бюджетне право — сукупність фінансово-правових норм, що регламентують формування та використання коштів бюджету та бюджетний процес.

Бюджетне призначення — повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів Бюджетним кодексом, Законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні й часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Бюджетне прогнозування — передбачення майбутніх бюджетних доходів і витрат у багаторічному часовому інтервалі між прийняттям рішень і початком дій.

Бюджетне регулювання — діяльність органів законодавчої та виконавчої влади вищого рівня щодо розподілу і перерозподілу ДОХОДІВ та нормування витратків, яка здійснюється з метою збалансування бюджетів нижчого рівня.

Бюджетне регулювання доходів — надання коштів із загальнодержавних дохідних джерел, що закріплені за бюджетами вищих рівнів, бюджетам нижчих рівнів з метою їх збалансування на необхідному для виконання планів економічного й соціального розвитку певної території рівні.

Бюджетне резервування — створення у складі витраткової частини бюджету резервного фонду, для здійснення непередбачених витратків, ідо не носять постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету.

Бюджетне стимулювання — складова підсистеми бюджетного механізму, направлена на своєчасне і повне надходження коштів до бюджету, найбільш економне та ефективне їх використання.

Бюджетне секвестрування — пропорційне скорочення витратків з усіх статей бюджету (крім захищених) протягом часу, що залишається до закінчення поточного бюджетного року.

Бюджетне фінансування — сукупність методів та інструментів, за допомогою яких здійснюється реалізація бюджетних функцій держави, налагоджуються грошові відносини, які виникають між державою, підприємствами всіх форм власності та домогосподарствами.

Бюджетний дефіцит — перевищення витратків над постійними доходами бюджету, якими є податки й обов'язкові платежі.

Бюджетний запит --• документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, що МІСТИТЬ пропозиції* з відповідним об'єкту-

ванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період.

Бюджетний кодекс України — документ, який визначає засади функціонування бюджетної системи України, її структуру, принципи, правові норми, основи бюджетного процесу і міжбюджетних відносин та відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

Бюджетний контроль — контроль з боку уповноважених органів (Міністерство фінансів, Державна податкова адміністрація, Державне казначейство, Державна контрольно-ревізійна служба, Рахункова палата) та громадськості за обґрунтованістю показників бюджету та за ефективністю і цільовим використанням бюджетних коштів.

Бюджетний кредит — надання суб'єктам господарювання коштів з бюджету на засадах поворотності, строковості та платності.

Бюджетний механізм — це сукупність способів та форм організацій бюджетних відносин, що застосовуються суспільством з метою вирішення соціально-економічних проблем розвитку країни.

Бюджетний моніторинг — складова макроекономічного моніторингу, що має за мету забезпечення постійних спостережень та аналіз реалізації бюджетної політики, оцінку практичної дієвості бюджетної системи на основі бюджетного обліку та бюджетної статистики з метою з'ясування суб'єктивних недоліків програми та подальшої розробки оптимального проекту державного бюджету, а також формування адекватних умов його виконання на майбутню перспективу.

Бюджетний облік — сукупність облікових процедур про рух і стан фінансових ресурсів при виконанні бюджету та виконанні кошторисів бюджетних установ. Система бюджетного обліку складається з трьох підсистем (видів) обліку — бухгалтерський, фінансовий і управлінський облік, які ґрунтуються на єдиній теоретичній та інформаційній базі, відрізняючись за формою і періодичністю розрахунку даних.

Бюджетний період — визначений законодавством період, протягом якого функціонує бюджет. В Україні діє річний бюджетний період, згідно з яким бюджетний рік збігається з календарним роком.

Бюджетний профіцит — перевищення доходів бюджету над його видатками.

Бюджетний процес — регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням і виконанням бюджетів та розглядом звітів про їх виконання. Структура бюджетного процесу містить три складові: бюджетне планування; виконання бюджету і складання та затвердження звіту про виконання бюджету.

Бюджетний розпис — документ, у якому встановлюється розподіл доходів та фінансування бюджету, бюджетних асигнувань голо-

вним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації.

Бюджетний федералізм — специфічна форма побудови й організації міжбюджетних взаємовідносин. Передбачає закріплення прав на отримання доходів і розпорядження видатками за всіма ланками бюджетної системи. Спрямований на оптимізацію величини та кількості органів місцевого самоврядування, а також розподілу повноважень і відповідно доходів та видатків між окремими бюджетами за ключовими компонентами ефективності: ринковими і демократичними критеріями.

Бюджетні обмеження — інструмент бюджетної політики на етапі формування бюджетних ресурсів, який дозволяє шляхом інформаційно-аналітичних обґрунтувань забезпечити регулювання відповідності потреб у бюджетних коштах та можливостей їх задоволення.

Бюджетні резерви — заздалегідь відокремлена частина бюджетних коштів, призначена для фінансування невідкладних витрат, що не могли бути передбачені під час затвердження бюджету.

B

Взаєморозрахунки між бюджетами — передання коштів з одного бюджету до іншого для відновлення збалансування цих бюджетів у зв'язку з перерозподілом між ними доходів або видатків після затвердження бюджету.

Видатки бюджету— кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу, та повернення надміру сплачених до бюджету сум.

Виконання бюджету — забезпечення повного і своєчасного надходження всіх, передбачених у затверженому бюджеті, доходів і спрямування цих коштів на фінансування видатків, включених до бюджету.

Вимушений бюджетний дефіцит — дефіцит пов'язаний із бажанням чи необхідністю витратити коштів більше, ніж їх є в наявності. Є наслідком економічної та фінансової кризи.

Відкритий бюджетний дефіцит — офіційно зафіксований стан бюджету під час його затвердження у відповідному документі: Законі про Державний бюджет чи в рішенні місцевих органів влади.

Внутрішній державний борг — заборгованість держави юридичним і фізичним особам, яка утворилась у зв'язку із залученням їхніх коштів на внутрішньому фінансовому ринку для фінансування видатків бюджету на виконання державних програм і завдань.

Г

Гривня — давньоруська грошова одиниця у вигляді злитку срібла вагою 160—200 грамів.

Д

Державна позика — залучення державою коштів від юридичних і фізичних осіб, урядів інших країн, міжнародних фінансових організацій на умовах поворотності, терміновості й платності.

Державна дотація — кошти, що виділяються з бюджету підприємствам на покриття їх збитків.

Державне Інвестування — вкладення за рахунок коштів бюджету чи цільових фондів у інвестиційні проекти чи соціально-економічні програми.

Державний борг — сума заборгованості держави зовнішнім і внутрішнім кредиторам.

Державний бюджет — сукупність законодавчо регламентованих відносин між державою і юридичними та фізичними особами з приводу розподілу й перерозподілу ВВП, а за певних умов — і національного багатства з метою формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Дивіденди — доходи, отримані суб'єктами господарювання за корпоративним правом у вигляді частки прибутку юридичної особи, включаючи доходи, нараховані у вигляді процентів на акції або на внески до статутних фондів.

Дирхеми — переважно арабські срібні монети, що за часів Київської Русі використовувалися як основний платіжний засіб.

Документооборот — рух документів з моменту їх виникнення до здачі в архів.

Дотація вирівнювання — міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, котрий його отримує.

Доходи бюджету — усі надходження відповідного бюджету на безповоротній основі у вигляді податкових і неподаткових платежів, доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів і доходів державних цільових фондів, включених до бюджету, справляння яких передбачене законодавством України.

Е

Евект — зовнішнє мито, що за часів Гетьманщини стягувалося за вивезення товару.

Єдиний казначейський рахунок — це система бюджетних рахунків органів державного казначейства, відкритих в установах банків за відповідним балансовим рахунком, на які зараховуються податки, збори, інші обов'язкові платежі державного бюджету та надходження з інших джерел, встановлених законодавством, і з яких органами Державного казначейства здійснюються платежі безпосередньо на користь суб'єктів господарської діяльності, які виконали роботи або надали послуги розпорядникам бюджетних коштів.

Закон про Державний бюджет України — закон, який затверджує повноваження органам державної влади здійснювати виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду.

Закріплені доходи — доходи, які повністю або частково (відповідно до встановлених нормативів) надходять до відповідних бюджетів.

Заставне мито — одне з головних внутрішніх находжень за часів Київської Русі, що збиралося до початку торгівці та за проїзд. До нього належали поборжні платежі (платежі з плаваючих засобів, що приставали до берега), перевізні (за перевіз на переправах), мостовщина (за переїзд через мости), костки (за перевезення вантажу, за проїзд по дорогах, що охоронялись).

Зведений бюджет — сукупність усіх складових бюджетної системи.

Златники — перші руські монети, викарбувані Володимиром Святославовичем на честь хрещення Русі.

Інвестиції — довгострокові вкладення коштів з метою утворення нових і модернізації діючих підприємств, освоєння новітніх технологій і нової техніки, збільшення виробництва й одержання прибутку.

Індукт — зовнішнє мито, що за часів Гетьманщини стягувалося за ввезення товару.

Інфляція — кризовий стан грошової системи, зумовлений диспропорційним розвитком суспільного виробництва, що призводить до невідповідності попиту і пропозиції, до зростання цін на товари й послуги, монопольного стану деяких виробників, що дає їм змогу необґрунтовано підвищувати ціни на свою продукцію.

К

Казначейська система касового виконання бюджету — зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них, що передбачає відкриття та ведення рахунків бюджету, мобілізацію коштів та фінансування видатків через спеціалізовану структуру — Державне казначейство.

Капітальні видатки — фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності й інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням виробництва та соціальної сфери

Капітальні вкладення — витрати матеріальних, трудових і грошових ресурсів, спрямовані на вдосконалення: й приріст основних фондів.

Кошторисне фінансування — виділення коштів на утримання закладів, установ і організацій, виконання певних програм і реалізацію певних заходів на підставі спеціального фінансового документа — кошторису.

Курінь ~- адміністративна військово-господарська одиниця Запорізької Січі, що самостійно обирала своє правління.

Л

Ліцензія — спеціальний дозвіл юридичній особі уповноваженим па це державним органом здійснювати конкретні, обумовлені законом господарські операції, включаючи зовнішньоекономічні.

М

Максимально допустима межа ефективності бюджетного регулювання — межа перерозподілу доходів, яку держава не має переходити за будь-якої моделі ринкової економіки.

Меморіальний ордер — документи, призначені для скорочення записів у обліковій реєстри з первинних документів.

Метод бюджетного обліку— сукупність послідовно застосовуваних способів, за допомогою яких створюється інформаційна модель фактичного стану і руху фінансових ресурсів у процесі обліку виконання бюджетів (кошторисів) та постійно підтримується відповідність цієї моделі відображеній у НІЙ дійсності.

Метод бюджетного планування — органічна частка методології бюджетного планування, один із способів розроблення бюджетних планів.

Методологія бюджетного планування — сукупність загальних принципів і методів планування та системи бюджетних планів.

Міжбюджетні відносини — відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезле-

чення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України.

Міжбюджетні трансферти — кошти, що безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Місцеві бюджети — бюджети адміністративно-територіальних одиниць, призначені для фінансового забезпечення закріплених і делегованих відповідним місцевим органам державної влади та самоврядування функцій.

Н

Находження до бюджету — доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування.

Неподаткові надходження — доходи бюджету у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, адміністративних зборів і платежів, некомерційного та побічного продажу, надходжень від штрафів і фінансових санкцій, інших неподаткових надходжень.

О

Облігація — цінний папір, що приносить дохід у вигляді процента. Випускається державними органами для покриття бюджетного дефіциту та акціонерними товариствами з метою мобілізації капіталу. На відміну від акцій, на облігаціях визначається термін їх погашення.

Обліковий реєстр — носій інформації, отриманої на підставі первинних документів або з інших реєстрів. Зовнішній вигляд і матеріальна основа облікових реєстрів різноманітні: книги, відомості, картки, таблиці, машиннограми, магнітні стрічки, магнітні диски.

Оброк — за часів Київської русі податок, що стягувався з певного предмета.

П

Пани-Рада — представницький дорадчий орган польсько-литовського князівства. Складався з бояр, урядовців та міщан, до яких пізніше приєдналися службові князі, магнати та маєткова аристократія.

Пасивний бюджетний дефіцит — дефіцит, що зумовлюється економічною кон'юктурою як першопрічиною накопичення запланованого обсягу бюджетних ресурсів.

- Пеня** — фінансова санкція, яка стягується з платників за порушення встановлених строків сплати податків та обов'язкових платежів.
- Первинні документи** — письмові свідоцтва про здійснення певних операцій, які надають юридичну силу даним бухгалтерського обліку. Первинні документи забезпечують облік} суцільне та безперервне відображення виконання бюджету.
- План рахунків** — систематизований перелік рахунків бухгалтерського обліку операцій з виконання Державного та місцевих бюджетів. У бюджетному обліку окремо виділені плани рахунків з обліку виконання бюджету у фінансових органах та кошторисів у бюджетних установах.
- Податки** — обов'язкові внески платників до бюджету і позабюджетних фондів, розміри і терміни сплати яких регламентуються податковим законодавством.
- Податковий кредит** — відстрочка сплати податку на доходи, що надається підприємству податковою інспекцією на умовах зворотності, строковості, відплатності за наявності згоди фінансового органу, який контролює виконання бюджету.
- Подать** — збірний термін, що включає уроки, дари, оброки.
- Показаниця** — за часів гетьманщини — податок на виробництво горілки {від одного «казана» — апарату для виготовлення горілки}.
- Предмет бюджетного обліку** — фактичний стан і рух фінансових ресурсів. Об'єктами бюджетного обліку є; доходи і видатки бюджету; фінансування і борг бюджету; кошти, що перебувають на рахунках; кошти в розрахунках; фонди і резерви, які формуються у бюджетах у процесі їх виконання; матеріальні цінності бюджетних установ.
- Прихований бюджетний дефіцит** — дефіцит, що не визнається офіційно і фактично означає фальсифікацію основного фінансового плану держави.

P

- Регулюючі доходи** — доходи, від яких встановлюються відрахування до бюджетів нижчих рівнів відповідно до їх потреб, тобто нормативи відрахувань диференціюються в розрізі окремих бюджетів і, як правило, періодично змінюються.
- Розпорядники бюджетних коштів** — бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття державних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету. За обсягом наданих прав поділяються на головних розпорядників коштів бюджету та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

C

- Срібляники** — перші руські монети, викарбувані Володимиром Свято-славовичем на честь хрещення Русі.

Стійкий бюджетний дефіцит — дефіцит, який існує в довгостроковому періоді.

Структурний бюджетний дефіцит — дефіцит за умов повної або високої зайнятості потенційних виробничих ресурсів.

Субвенція — цільовий міжбюджетний трансферт, що використовується в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про її надання. Застосовується як інструмент бюджетного регулювання для збалансування державних бюджетів.

Субсидія — грошова допомога, що надається безповоротно і безвідплатно з вищих ланок бюджетної системи нижчим. Як інструмент бюджетного регулювання застосовується з метою збалансування регіональних та місцевих бюджетів, зміцнення їх доходної бази.

T

Тимчасовий бюджетний дефіцит — дефіцит, що викликається касовими розривами у виконанні бюджету або непередбачуваними подіями й обставинами.

Торговельне мито — за часів Київської Русі стягувалося окремо з людей і з товару. Після прийняття християнства духовенство збирало торговельне мито під час ярмарків, що влаштовувалися у дні святкування храмів свят.

У

Урок — за часів Київської Русі будь-яка повинність, яку потрібно виконати до певного терміну.

Ф

Фактичний бюджетний дефіцит — дефіцит, що відображає реальні доходи, видатки бюджету і дефіцит за певний період.

Фінансова політика — діяльність держави, підприємства щодо цілеспрямованого використання фінансів.

Фінансові санкції — штрафи та пені, які стягуються з платників податків за порушення податкового законодавства.

Циклічний бюджетний дефіцит — результат недонадходження бюджетних доходів унаслідок циклічних коливань в економіці. У загальному вираженні є різницею між фактичним і структурним дефіцитом.

